

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

BÂKÎ DÎVÂNÎ'NDA
BİTKİLER VE ÇİÇEKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr.Zülfî GÜLER

HAZIRLAYAN

Murat ERDOĞAN

ELAZIĞ-2007

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

BÂKÎ DİVÂNÎ'NDA BİTKİLER VE ÇİÇEKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / /2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / /2007 tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ÖZET

Bâkî Divânı'nda Bitkiler ve Çiçekler başlıklı bu çalışmamızda Bâkî divânındaki bitki ve çiçeklerin kullanımı üzerinde durduk. Bitki ve çiçekleri işlerken divan şiirinde en çok kullanılan bitki ve çiçek isimlerini tespit ettik, bu bitki ve çiçeklerin divân şiirindeki kullanımı ve Bâkî divânındaki kullanımı üzerinde durduk. Çalışmamızı “Bitkiler” ve “Çiçekler” olmak üzere iki ana başlık altında topladık. Bu başlıkları da bitki ve çiçek adlarına göre çeşitli alt başlıklara ayırdık. Her bitki ve çiçeği de divandaki kullanımlarına göre ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tuttuk. Değerlendirmeleri yaparken bitki ve çiçeklerle ilgili genel bir bilgi verdikten sonra beyitleri kısa kısa açıklayarak bitki ve çiçeklerin Bâkî'nin şiir dünyasındaki yerini tespit etmeye çalıştık.

Tabiat bütün divân şairleri için çok önemli bir malzemedir. Tabiatın da en yoğun bir biçimde ele alındığı mevsim bahardır. Bahar insanların kültürel hayatını şekillendirmekle beraber şairlerin estetik anlayışının oluşumunda da etkilidir. Bahar mevsiminin de en çok kullanılan kavramları tabi ki bitki ve çiçekler olmuştur.

Bahar, bitki ve çiçekler Bâkî için de çok önemli bir malzemedir. Şair bu malzemeyi kullanırken genel kullanımı benimsemekle beraber kendine has bir anlayış ve hayal dünyası da oluşturmayı da başarmıştır. Şair bitki ve çiçekleri çeşitli imge, mecaz, teşbih vb. unsurların aktarımında çok iyi bir malzeme olarak kullanmıştır. Şair zaman zaman sınırları da zorlayarak kendi akıl ve sanat kabiliyetini gösteren mecaz ve teşbihler yapmıştır. Bilindiği üzere Bâkî dini konuları pek az işleyen bir şairdir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Bâkî, bitki ve çiçekleri şiirinin en önemli malzemesi olarak ele almıştır. Bitki ve çiçekler onun kalemiyle teşbih ve mecaz gibi en güzel edebi sanatlara konu edilmiştir.

SUMMARY

We deal with the Flowers and Plants in Bâkî's Dîvan in this study whose title is plant and flower discription in Bâkî's divan. We determine the most used names of plant and flower at divan poetry while studing plants and flowers. We separate those palnts and flowers at divan poetry and Bâkî's divan. The study is gathered under two main titles which are "Plants" and "Flowers". We separate those titles into subtitles accerding to teh names of plants and flowers. We evalvate each plant and flower in their usage in divan. While doing evalvation, we try to fix the place of plants and flowers at Bâkî's poet worl by the way fexplaining couplets shortly after giving genaral information about the flowers and the plants.

Nature for all divan poets is a very important material. The season which is intensively used in nature is spring. The spring is effective not only shaping the cultural lifes of human being but also formation of eshetich understand ing of poents. Obuiously, plants and flowers are the most used concept in spring.

Spring flowers and plants are most important materials for Bâkî too. While the poet using the materials, he accepts the genaral usage. Moreover, he achieves construct his own understanding and imagination world while using these materials. The poet uses plants and flowers as very good metarials at transforming the componets like image, smile and metopher. By forcing the border, limits, poet occasionally does metophers and wisdom ağabeylity. As we know that Bâkî is a poet who seldom deals with religious topics. As we determine Bâkî uses plants and flowers as the most important materials in his poems. Plants and flowers with his pencil are used as subjects in the most beautital literary arts like simile and metaphor.

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ.....	VII
BÂKİ’NİN HAYATI VE MUHİTİ.....	VII
TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE TÜRK EDEBİYATINDA BİTKİ VE ÇİÇEKLER...XI	
1. BÖLÜM.....	1
BİTKİLER.....	1
1. AR’AR	1
2. BÂDEM	2
3.BÂN (SORGUN AĞACI).....	3
4.ÇENAR(ÇINAR)	4
5. SÎB (ELMA).....	7
6. ENGÛR (ÜZÜM), ŞAH-I REZ (ÜZÜM FİDANI)	7
7. EYVÂ (AYVA).....	9
8.FÜLFÜL(KARABİBER)	10
9. KAYSI.....	10
10. TURUNÇ, NARENC	11
11.SANAVBER	12
12. SELVÎ (SERVÎ)	14
13.SİDRE	27
14. ŞEFTÂLÎ (ŞEFTÂLÛ).....	29
15. ŞİMŞÂD (ŞİMŞİR).....	30
16.TÛBÂ	32
2. BÖLÜM.....	35
ÇİÇEKLER.....	35
1. BAHÛR-I MERYEM (MERYEM ANA ÇİÇEĞİ)	35
2. ERGUVÂN (ERGAVÂN)	36
2.1. ŞARAP, CÂM.....	37
2.2. HÛN (KAN).....	38
2.3. CÂME (ELBİSE)	38
2.4. YÂKUT	40
2.5.ATEŞ	40
3. GONCA.....	40
4. GÛL(VERD)	50
4.1. Sevgili.....	54
4.2. Ateş.....	56
4.3. Mecmu’a, Mushaf, Defter, Divân	57
4.4. Dil.....	58
4.5.Dil (Gönül)	59
4.6. Mir’ât, (Ayna)	59
4.7.Kadeh, Câm, Mey, Şarab, Peymâne, Sâgar, Piyâle, Sahbâ, Mey.....	61
4.8. Padişah(Hüsrev) ,Kalender.....	64
4.9.Kulak	65
4.10.Yara, Dâğ	67
4.11. Çihre, Hadd, Ârız, Rûy ,Ruh (Yanak ,Yüz)	69

4.12. Kar (Berf)	74
4.13. Pirahen (Gömlek), Câme (Elbise),	74
4.14. Devr-i Gül	75
4.15. Mizan.....	77
4.16. Sedef.....	78
4.17. Kebûter(Güvercin)	78
5. KARANFİL.....	79
5.1. Zahm, Dâğ (Yara)	79
5.2. Dâl	80
5.3. Abdâl	80
5.4. Hâl	81
6.LÂLE.....	81
6.1. Sevgiliye Benzetilen Yönleri	84
6.1.1. Sevgilinin Yüzü.....	84
6.1.2. Sevgilinin Yanağı(ârı, ruh, izâr)	85
6.1.3. Sevgilinin Beni(hâl)	87
6.2. Âşığa Benzetilen Yönleri	87
6.2.1. Âşığın Bedeni, Âşığın Sinesi (Göğsü, Bağı)	87
6.3. Kumaş Ve Elbiseler.....	89
6.3.1. Pirehen(gömlek)	89
6.3.2. Kaba, libas (Üste giyilen kaftan nevinden elbise).....	89
6.4. Şekil Olarak Benzetildiği Unsurlar	89
6.4.1. Şem(çerâğ), Sirac, Kandil , Meş'âle, Fânus	89
6.4.2. Tâc (efser)	90
6.4.3. Kadeh, piyâle, sagar, kâse,	91
6.4.4. Micmer (buhurdan)	93
6.4.5. Hâven(havan)	94
6.4.6. Kîse(kese).....	94
6.4.7. Felâhan(sapan)	94
6.5. Diğer Unsurlar.....	94
6.5.1. Şarap.....	94
6.5.2. Kan	95
6.5.3. Ateş.....	95
6.5.4. Bedehşân	95
6.5.5. Lâle-i Nu'man	96
7. MENEKŞE (BENEFŞE)	96
8. NERGİS	98
8.1. Göz	99
8.2. Kadeh, Piyâle, Sagar, Ayak, Câm, Sarhoşluk	101
8.3. Bende (Köle)	103
8.4. Tâc-dâr	103
8.5. Dirhem.....	103
8.6. Encüm, Nücüm(Yıldız)	104
8.7. Dîde-bân	104
8.8. Çerâğ	105
9. NİHAL	105
10. NİLÜFER.....	108
11. REYHAN (FESLEĞEN).....	110
12. SUSEN(SUSAM ÇİÇEĞİ)	112
13. SÜMBÜL	114

13.1. RENK VE ŞEKİL OLARAK BENZETİLDİĞİ UNSURLAR.....	116
13.1.1. Saç (zülûf)	116
13.1.2. Hamâ'il (muska).....	119
13.1.3. Hâme(Kalem)	120
13.1.4. Gemi demiri(lenger).....	120
13.1.5. Süpürge(cârûb)	120
13.1.6. Tâvûs Kuşu.....	121
13.1.7. Gökyüzü	121
13.1.8. Hindû	121
13.1.9. Dûd, Dûd-ı Kebûd (mavi duman)	122
13.1.10. Şem (Mum)	122
13.1.11. Hatt (Ayva Tüyleri).....	123
13.1.12. Hat(Yazı).....	123
13.1.13. Tûğ	123
13.1.14. Şeşper(topuz).....	123
13.1.15. Komutan, serdar	124
13.2. KOKUSU YÖNÜNDEN BENZETİLDİĞİ UNSURLAR	124
13.2.1. Sevgili.....	124
13.2.2. Micmer(buhurdan)	125
13.3. DİĞER UNSURLAR	125
13.3.1. Nergis	125
13.3.2. Yağmur.....	126
13.3.3. Hz. Mûsâ	126
14. ŞÜKÛFE(ÇİÇEK).....	126
15. SEMEN(YASEMİN)	128
15.1. Şâne (Tarak)	129
15.2. Çihre, Sîma(Yüz)	129
15.3. Yaprak(Berg).....	130
15.4. Pirahen(Elbise)	131
15.5. Sîne (Göğüs).....	131
15.6. Zülûf(Saç).....	132
15.7. Penbe(Pamuk)	132
16. ZA'FERAN (SAFRAN).....	133
17. ZANBAK	134
18. BAHÇE İSİMLERİ	135
18.1. Bustan, Bağ	135
18.2. Gül-şen, Gül-zâr, Gülistân	138
18.3. Lâle-zâr.....	146
18.4. Çemen.....	147
SONUÇ	152
BİBLİYOGRAFYA	155

ÖNSÖZ

Türk toplumu çiçeklerle, bitkilerle, çiçek motifleri ve mecazlarıyla örülmüş bir kültür topluluğudur. Özellikle çiçek sevgisi ve merakı Türk kültür tarihinde çok önemli bir yer tutar. Çiçekleri çok seven milletimiz, duygularına, hayallerine, evine, bahçesine, manilerine, türkülerine, şarkılarına ve çeşitli sanatsal eserlerine çiçeklerin zengin güzelliğini yansıtmıştır. Toplumsal hayatımızda bitki ve çiçekler hemen hemen her güzel ifadenin aktarımı için bir araç olarak kullanılmıştır. Estetikçiler tabiattaki güzelliği estetik konusuna dâhil etmezler ama çiçeği seçmek, yetiştirmek ve tanzim etmek de bir anlamda insanın oluşturduğu bir güzelliştir. Bitki ve çiçekler de edebi eserlerin en önemli malzemesi arasında gösterilir.

Bu çalışmamda Dîvân edebiyatının 16.yüzyıldaki en önemli sanatçılarından olan Bâkî dîvânındaki bitki ve çiçek tasvirlerini incelemeye çalıştım. Beni bu çalışmaya yönlendiren en önemli faktör, danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Zülfi GÜLER'in edebiyatımızda bu alanda sınırlandırılmış bir çalışmanın yapılmamış olmasını dile getirmesi ve benimde bu konudaki eksikliği hissetmemden kaynaklanmaktadır.

Bitki ve çiçeklerle ilgili pek çok konu başlığı olmasına rağmen çalışmamın sınırlı bir mahiyet taşıması hasebiyle Bâkî divanındaki bitki ve çiçekleri çeşitli yönleriyle ele almaya çalıştım.

Öncelikle Türk edebiyatındaki bitki ve çiçeklerle ilgili gerektiğinde biyoloji kitaplarını da inceleyerek ayrıntılı bir araştırma yaptım. Bitki ve çiçeklerin edebiyatta en çok kullanılan özelliklerini tespit ettim.

Araştırmalarım sonucu Divan edebiyatında, Türk edebiyatında en çok kullanılan bitki ve çiçek isimlerini tespit ettim. Tespit ettiğim bitki ve çiçek isimlerini, Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK'ÜN hazırladığı Bâkî Dîvânı'nın tenkitli basımından araştırıp gerekli bütün beyitleri, bitki ve çiçek isimlerine göre fişledim. Fişlemeler sırasında gazelleri "G", kasideleri "K", matlaları "Ma", musammatları "M" şeklinde işaretledim.

Fişlemelerden sonra bütün beyitleri her bitki ve çiçek adı için ayrı ayrı inceleyip gerekli açıklamaları yapmaya çalıştım. İncelemeleri yaparken her bitki ve çiçekle ilgili ayrıntılı bilgi verdikten sonra beyitleri isimlere ve şairin edebi anlayışına uygun olarak kısmi bir tahlille vermeye çalıştım. Beyitlerde daha çok teşbih, mecaz, tevriye, telmih, kinaye gibi söz sanatları üzerinde durmaya çalıştım.

Çalışmam iki ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde “Bitkiler”i ikinci bölümde de “Çiçekler”i inceledim. Beyitleri incelerken aynı anlam ilgisiyle kullanılmış tüm beyitleri vermektense tümünün anlamını verebilecek ortak beyitleri seçmeye çalıştım. Örneğin gül, lâle, servi vb. kavramlar şairin hemen her beyitte kullandığı kavramlar olduğu için bunların ortak yönlerini yansıtan beyitleri seçtim.

Beyitleri incelerken şairin kullandığı mazmun ve sanatlardan hareketle şairin hayal dünyasına inerek, edebi kişiliğini ve sanat gücünü tespit etmeye çalıştım.

Bu çalışmamda normal olarak kimi eksiklikler ve yanlışlar olabilir ancak bu eksiklikleri en az seviyeye indirmeye çalıştım. Amacım yapıcı eleştirilerle hataları en asgari seviyeye indirgemektir. Çalışmalarım esnasında bilgi ve tecrübelerinden azami oranda faydalandığım, tezimin hazırlanması ve yazımında hiçbir yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Zülfi GÜLER’e teşekkür ederim.

Murat ERDOĞAN
ELAZIĞ-2007

KISALTMALAR

Bkz.: Bakınız

Çev.: Çeviren

G.: Gazel

Haz.: Hazırlayan

K.: Kaside

s.: Sayfa

S.: Sayı

v.s.: Vesâire

v.b.: ve benzeri

Yay.: Yayınlayan

Ma.: Matla

M.: Musammat

GİRİŞ

BÂKÎ'NİN HAYATI VE MUHİTİ

Bâkî (Mahmud Abdûlbaki) 1526 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mahmut Abdûlbaki'dir. Çıraklık yaptı. Güçlü okuma isteği sonucu medrese öğrenimini tamamladı. Zamanının ünlü şair ve bilim adamlarıyla görüştü. Onlardan dersler aldı. Zâtîn'in dikkatini çekti. 18-19 yaşlarında iken artık ünlü bir şair olmuştu. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul medreselerinde müderrislik yapmaya başladı. Ardından kadı oldu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet döneminde muhteşem bir şiirin şairiydi. Sultanüş-Şuârâ (Şairlerin Sultanı) olarak anıldı. 1600 yılında öldü. Çeşitli çevirilerinin yanı sıra bir divanı var.

Bakî, hayatı boyunca gösterdiği gayretlerle gelecek nesillere örnek olmuştur. 1526 yılında İstanbul'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bâkî, fakirliğin çalışmaya ve yükselmeye mani bir hal olmadığını hayatıyla ispat etmiştir. Babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmed Efendi'dir. Babası küçük Mahmud Abdûlbâki'yi ailedeki geçim sıkıntısı yüzünden saraç çıraklığına vermiştir. Fakat geleceğin Bâki'si ilim tahsili aşkını bir türlü kalbinden söküp atamamıştır. Bir müddet ailesinden gizli olarak Fatih medresesine devam etmiş ve hocalarının güzide talebesi olma başarısını göstermiştir. Daha sonra mesele anlaşılınca ailesi okumasına izin vermiş, Abdûlbâki de yeni bir şevkle tahsiline devam etmiştir. Devrin meşhur müderrislerinden Karamanlı Ahmet ve Mehmet Efendi'lerin ilminden istifade eden Bâkî, 1552den itibaren de Süleymaniye Müderrisi Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi'nin derslerine başlamıştır. Bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan da şiirle uğraşan Bâkî, henüz 19 yaşındayken İstanbul'da genç şairler arasında şöhret kazanmış

bulunmaktaydı. Öyle ki devrin ve edebiyatımızın meşhur şairlerinden Zatî, her fırsatta bu genç şairi övmektedir. Hatta Bâkî'nin bir şiirini genişleterek gazel haline getirmiş ve divanına almıştır. Bunu kınayanlara karşı şöyle diyordu Zatî: “Bâkî gibi bir şâirin şiirini almak ayıp değildir.” Kanunî Sultan Süleyman'ın hususi iltifatını da gören Bakî, padişahla sık sık sohbet etme imkânını da bulmuş ve Muhibbi mahlasıyla şiirler yazan padişahın gazel ve kasidelerine nazireler yazmıştır. Henüz hayattayken Sultanüşşuâra sıfatına layık görülen Bâkî, II.Selim ve III.Murat devirlerinde de büyük alâka görmüş ilim ve sanat adamıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra Devlet hizmetinde çeşitli kademelerde vazife yapmış olan Bâkî'nin, hayatının iniş ve çıkışlarla dolu bu safhasına kısaca göz atalım: 1555te Halep kadılığına tayin olunan hocası Şemseddin Ahmet Efendi'yle birlikte Halep'e gitti ve 1559da hocasıyla birlikte İstanbul'a döndü. 1561'de danışment oldu. Daha sonra Silivri Pîri Paşa medresesine, oradan da Murad Paşa medresesine tayin oldu. 1569da Mahmud Paşa, 1571de Eyyüp, 1573'te Sahn, 1575'te Süleymaniye müderrisliği yaptı. Baki'nin müderrislikten sonra kadılık hayatı başlar. Sırasıyla Mekke, Medine, İstanbul kadılığına tayin edildi. 1585'te Anadolu, 1591'de de Rumeli Kazaskeri oldu. 1600 yılında İstanbul'da Hakkın rahmetine kavuşan Bâkî memuriyet hayatı boyunca da başarılı bir şekilde hizmet vermiştir.

Yaygın ünü nedeniyle çeşitli kaynaklarda Baki ile ilgili geniş bilgi vardır. Bunlara göre Bâkî, zevke ve eğlenceye düşkün, neşeli hoşsohbet, yükselme hırsı olan bir kişiydi. En ciddi toplantılarda bile aklına gelen bir nükteyi söyleyiverir, eleştiriden çekinmezdi. Nükteci ve dedikoducu yaratılışı yüzünden dönemin ileri gelenlerinden birçoğunu darıltmış, değişik dönemlerde de ağır suçlamalara hedef olmuştur. Şakacılığıyla dostlar ve koruyucular da kazanmış ve yüksek düzeydeki toplantıların aranan kişisi haline gelmişti. Onun uzun zaman sözlü olarak nakledilen latifelerine eski mecmualarında ve kitaplarda da rastlanır. Bâkî, dönemin geleneğine uyarak Edirneli Emri, Mecdî, Dimetokalı Deli Kerim, Tiryaki Gubari gibi şairlerle karşılıklı hicviyeler yazmıştır. Nev'i ile medreseden arkadaş olmalarına karşın, şiirlerinde karşılıklı tarizlere yer vermişlerdir. Özel yaşamında rind ve özgür davranışlı bir kişi olan Bâkî, adaletten ayrılmayan bir kadıydı.

Sanatı ve Şahsiyeti: Bâkî, sadece 16.Asrın değil bütün asırların mümtaz sanatkârları arasında yer almıştır. Geniş bir ilme ve ebedî kültüre sahip olan Bakî ince bir zevkle, hassasiyetle seçtiği kelimelerle nazmı mücevher gibi işlemiş ve nazım diline yeni bir ahenk, yeni bir akıcılık getirmiş, nazım tekniğini mükemmelleştirmiştir. Kusursuz bir şekil güzelliği taşıyan şiirleri aynı zamanda kulakta hoş tesirler bırakan cazip musikisiyle de edebiyatımızda

ayrı bir yer tutmaktadır. Bakî çok yazmaktan ziyade iyi yazmaya dikkat etmiş, sanata saygı göstererek söylediğini mükemmel söylemek istemiştir. Şöyle diyordu:

“Zühd ü salâha eylemeziz ilticâ hele
Tutdu egerçi âlem-i kevni fesâdımız
Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalur sâhife-i âlemde adımız.”

Dîvân edebiyâtının en büyük şâirlerindendir. Şiirlerini en ince ayrıntıya kadar işlediğinden, Bâkî'ye şiirin kuyumcusu denilmiştir. Çok sağlam bir dil ve üslûba sahiptir. Tasvirleri çok canlı ve başarılıdır. Âhenkli şiirleri Osmanlı ülkesi dışında da zevkle okunmuş ve şâirlerin sultânı unvânını almıştır. Fuzuli'den sonra 16.yüzyıl divan edebiyâtının en büyük şairlerindendi. Döneminde çok yaygın olan lugaz, muamma ve tarih yazmayı önemsememiş, mesnevi türünden de hiç yapıt vermemiştir. Başarılı ve ünlü kasidelerine karşın, daha çok daha çok gazel şairi olarak tanınmıştır.

Bâkî, dünyanın geçiciliğinden yakınan ve okuru aşk ve şarabın tadını çıkarmaya çağıran gazelleriyle ünlüdür. Şiirlerinde dünya aşkını ele alır, tasavvufi aşka yer vermez. Mersiyelerinde, methiyelerinde ve fahriyelerinde içten ve abartısızdır. Son yıllarında yazdığı şiirlerinde daha çok hakimane düşüncelerle öğütler ve yaşlılığın verdiği kötümserlik görülür. Edebiyatta geleneğe bağlı kalmakla birlikte, şiir diline yeni bir düzen ve akıcılık getirmiştir. Döneminin verdiği olanaklar içinde nazım tekniğini yetkinleştirerek birçok büyük şairin kaçınılmaz dediği nazım kusurlarından kurtulmuştur. Kendisinden önceki ve çağdaşı şairlere göre daha anlaşılır ve sade bir dil kullanmıştır. Biçim açısından kusursuz bir güzelliği içeren şiirleri, duygu bakımından Fuzuli'ninkiler kadar derin, Nev'-ininkiler gibi içten değildir. Onun rind ve neşeli yaşam görüşü, bulunduğu çevrenin eğilimlerini yansıtır. Yapıtları 16.yüzyıl Osmanlı toplumunun beğenisine uygun, sanat incelikleri ve hayal güzellikleri ile doludur. Türkçeyi ustalıkla kullanan Baki'nin önemli bir yanı da, şiir diline temiz ve akıcı İstanbul Türkçesi'ni getirmiş olmasıdır. Birçok şiirini halk deyimleriyle süslemiş ve pek çoğunda da halk diline yaklaşmıştır.

Bâkî yaşadığı dönemde "melikü's-şuara", daha çok da "sultanü's-şuara" sanıyla anılmıştır. Yazılı kaynaklarda "Rum sultanü's-şuarası"(Anadolu şairleri sultanı) sanı tek başına kullanıldığında, yalnızca Bâkî anlatılmak istenir.16-19.yüzyıllarda Gelibolulu Mustafa Ali,

Şeyhülislam Yahya, Nev'izade Atai, Nedim, Nâbi, Sâbit ve Leyla Hanım gibi birçok şair onun gazellerini tahmis ve tehdis etmişler, nazire olarak gazeller ve kasideler yazmışlardır.

Başlıca Eserleri: Bâkî, I. Süleyman döneminde padişahın isteği ve buyruğu ile şiirlerini bir Dîvân'da (ös.1859) topladı. Ama sonradan pek çok şiir yazdığı için Dîvân'ı bütün şiirlerini kapsamaz. Başında münaca't ve na't bulunmayan Bâkî 'nin Divan'ının eksiksiz nüshası Sabahattin Küçük'ün Baki'nin Divan'ı Üzerinde Bir İnceleme (1982, 2 cilt) adlı doktora tezinde yer almıştır. Buna göre Baki'nin Divan'ında 27 Kaside, 2 terakib-i bend, 1 terci-i bend, 7 tahmis, 619 gazel, 24 kıt'a, 1 tarih ve 38 müfred bulunmaktadır.

Baki'nin dinsel konularda da birçok yapıtı vardır. Bunlardan Mealimü'l-Yakin fi Siret-i Seyyidi'l-Mürselin (1845'te 1. cilt;1898'de 2. cilt), Şihabettin Ahmed bin Hatibü'l - Kastalani'nin Mevahibü'l-Ledüniyye bi'l-Minahi'l-Ahmediye adlı ünlü yapıtını temel alarak yazdığı bir siyer kitabıdır. Bâkî, Şâfiî Mezhebinin özelliklerini yansıtan siyerleri Hanefilik ilkelerine göre değiştirmiş, gereksiz ayrıntıları çıkarıp eklemeler yapmıştır.Sokullu Mehmed Paşa'nın buyruğuyla hazırladığı bu yapıt, Baki'nin şerî sorunlardaki ve Hanefi fıkıhındaki bilgisini göstermek bakımından önemlidir. Fezail-i Cihad, Ahmed bin İbrahim'in Meşariü'l-Eşvak ila Mesarii'l-uşşak adlı Arapça kitabının çevirisidir. Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulan çeviri, 1571'de tamamlanmıştır. Girişinin ağır ve süslü bir dille yazılmış olmasına karşın, metin sade bir Türkçeyle kaleme almıştır. Kutbettin Mekki'nin el-İlam fi Ahval-i Bedel Allahü'l -Haram adlı yapıtını, Fezail-i Mekke adıyla çeviren Bâkî, kitabı 1579'da Mekke kadılığı sırasında tamamlamıştır. Yapıt, Mekke tarihinden ve özellikle Osmanlı Padişahlarının burada kurduğu tesislerden söz eder. Atai, Şakaik Zeyli'nde, Bâkî 'nin Eyüp müderrisliği sırasında Ebu Eyyub el-Ensari'den rivayet edilen hadisleri toplayıp Tercüme-i Hadis-i erbain adıyla çevirdiğini belirtir; ama böyle bir kitap henüz ele geçmemiştir. Bunlardan başka çeşitli mecmualarda ve Topkapı Müzesi Arşivi'nde Bâkî 'nin bazı özel mektupları ve kadılık yaparken verdiği bazı hükümler bulunmaktadır.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE TÜRK EDEBİYATINDA BİTKİ VE ÇİÇEKLER

İnsanoğlunun duygularını en iyi yansıtan sanatlardan biri de sözün araç olarak kullanıldığı şiirdir. Bitki ve çiçeklerin de diyebiliriz ki kendi ifadesini en iyi bulduğu alan da edebiyat sahasıdır. Edebiyat bir estetik sanattır, çiçek ve bitkiler de estetiğin en güzel ve önemli malzemesidir. Yerleşik hayata geçtikten sonra atalarımızın bitki ve çiçeklere bakış açıları dolayısıyla önemli bir biçimde değişmiştir. Sadece Müslüman olan Türklerin değil, Maniheizm, Budizm, gibi dinleri kabul ederek göçebe hayattan sıyrılan Türklerin de sanat ve hayatlarında bitki ve çiçekler birden önem kazanmıştır. Çiçeklerle adaklar bile yapılmıştır. Uygur Türklerinde. Budist ayinlerinde de çiçekler önemli bir unsurdur.

Göçebe kültüründe ekonominin ve bütün bir hayat şeklinin dayandığı temel, hayvan olurken, yerleşik medeniyette toprak ve bitki en önemli unsur olmuştur. Türkler yerleşik hayata geçmekle beraber medeniyet sahasında çok önemli atılımlar yapmaya başlamışlardır. Zaten göçebe toplumlarda medeniyetin çok gelişmediğini çeşitli kaynaklardan öğrenebiliyoruz.

Doğu kültüründe, Batı ülkelerinde çok erken devirlerde başlayan bahçe mimarîsi muhakkak ki o kültürün önemli bir parçasıydı. Ama Avrupa bahçe kültürünün asıl kaynağının da Ortadoğu olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak Doğu'daki bu kültürün, daha sonra Avrupa ülkelerinde geliştirildiği gibi geometrik şekillerden çok mümkün olduğu kadar tabii haliyle düzenlendiğini görüyoruz.

Mehmet Kaplan, yazılarında, kavimlerin edebî eserlerinde de teşbih, mecaz ve sembollerin göçebe veya yerleşik olmalarına göre özellik kazandıklarını söyler. Böylece destanlarda ve göçebe devrinin eserlerinde bitki ve çiçeklerle ilgili sembolik bir dil kullanılırken, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bitki ve çiçeklerle ilgili sembol ve deyimlerin çoğaldığına dikkati çeker. Türkler yerleşik hayata geçmeden de çiçek ve bitkiler onların toplumsal ve kültürel yaşamının oluşumunda çok önemli bir yere sahiptir.

Türklerle ilgili masallarda, inançlarda, efsanelerde, halk hekimliğinde; ve Dede Korkut hikâyeleri, Divânü Lügâtî' -Türk' gibi eski ürünlerimizde bitki ve çiçeklerle ilgili kavram ve

kullanımlara çok sık rastlıyoruz. Türk toplumunun yerleşik hayata geçmesiyle beraber bitki ve çiçeklerin daha zengin bir kullanım alanına sahip olduğunu tespit ediyoruz.

Türklerin tabiata bakışı göçebelik devirlerinde farklı, İslâmi devirlerde farklı, Batı'yla tanıştıktan sonra daha farklı olmuştur.

Göçebelerin bahçe tanzim edip kültür çiçekleri yetiştirmeye vakti yoktu. Yerleşik hayat çok erken geçenlere de bulunmakla beraber atalarımız genel olarak göçebe idi. Göçebeliliğin ilkelik olduğunu düşünenler itiraz ediyorlar, ancak biz öyle düşünmüyoruz. Göçebelik ilkelik değil kendine göre üstünlükleri olan farklı bir yaşam biçimidir. Çiftçi toplumlar yabani bitkileri, göçebe toplumlar ise yabani hayvanları evcilleştirdiler. Göçebe atalarımız bitkileri hayvanlara benzeterek adlandırmışlardır. Bunlar arasında çiçek adları da vardır. Sözgeşi devedikeni, katırtırnağı, ayıkulağı, keşisakalı, öküzgözü, yilandili, tavşantopuzu, eşekhiyari, eşekdikeni, eşekayağı vb.(Ayvazoğlu,2004,23,24)

Türklerin elimizde olan eski kaynaklarının çoğunda bitki ve çiçeklerle ilgili kavramlara değindiklerini görebiliyoruz.

Ağaç sevgisi Türk destanlarında geniş bir yer tutar. İnsanın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insan cinsinden önce yarattığı dokuz dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Burada bulunan insanlar bu dokuz dallı ağacın meyveleriyle barınırlar.

Oğuz Kağan Destanı'nda da bitki olgusuyla karşılaşıyoruz. Oğuz Kağan bir gün ava çıktığında bir gölün ortasında bir ağaç görür.Bu ağacın kovuğunda çok güzel bir kız oturuyordu.Oğuz Kağan onu görür ve ona aşık olur.Ve bu kız Oğuz Kağan'ın ikinci eşi olur.Ve bu kadından doğan Gök, Dağ ve Deniz Türk boylarını oluşturur.Bu destanda ağacın soy anlamını geldiğini görürüz.

Ergenekon Destanı'nda da Göktürkler Ergenekon denilen yer kendilerine dar gelince demirden dağı ağaçlarla eriterek oradan çıkmışlardır.

Göç Destanı'nda da Tuğla ve Selenga nehirleri arasında bulunan bir ağacın üzerine gökten bir ışık iner. Bir süre sonra ağacın gövdesinden beş çocuk çıkar. Burada da ağaç yine bir soy motifi olarak sembolize edilmiştir diyebiliriz.

Göktürk Abideleri'nde Kültigin halka, "Mukaddes Ötüken Ormanının Halkı"(Kalafat, 1990:47) diye seslenir. Göktürklerde Ötüken Ormanı kutsaldır, buradan ayrıldıklarında yok olacaklarına inanırlardı.

Bir şaman duasında çiçeklerden bahsediliş biçimi ilgi çekicidir:"Yüksek Gök tanrının ilk defa gürllediği, yağız yer altmış türlü çiçeklerle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen yaratıldın." (Ayvazoğlu, 2004:25)

Dede Korkut Kitabı'nda çiçek kelimesi yedi defa kullanılmıştır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde, Dirse Han kırk yiğidin kışkırtmasıyla oğlu Boğaç'ı öldürmek ister. Boğaç kürek kemiklerinin arasına saplanan oka rağmen ölmez. Ve boz atlı Hızır gelip der ki: Sana bu yaradan korkma oğul ölüm yoktur. Dağ çiçeği anan sütü ile senin yarana merhemdir." Derken Dirse Han'ın hatunu oğlunu bulur, dağ çiçeği ile ak sütünü Boğaç'ın yarasına sürer, oğlan iyileşip ayağa kalkar. Bu motif aslında atalarımızın çiçeğe ne gözle baktığını açıkça göstermektedir. Esas olan faydadır; kır çiçeklerinden ilaç yapılır boya yapılır. Göçebelerin kır çiçeklerini ıslah ederek yeni türler elde edebileceği bahçeleri yoktur; sürekli göçmek ve sürülerine otlak bulmak zorundadırlar. Fakat bu göçebelerin çiçeklerin güzelliğinin farkında olmadığı anlamına gelmez. Yine Dede Korkut Kitabı'nda çiçek mecazi olarak süs, yakışık anlamlarına gelir. Çiçek Türkçede temizliğin de simgelerinden biridir. Bir şeyin çok temiz olduğunu belirtmek için hâlâ "çiçek gibi" tabiri kullanılır. Kadın adı olarak da çok sık kullanılmıştır. Bizans hükümdarı Konstantinos'un karısı Çiçek adlı bir Hazer Türkü idi ve Bizanslılar giydiği özel elbiseye onun adına izafeten çiçek diyorlardı. (Ayvazoğlu,2004: 25)

Kur'an-ı Kerim'de zeytin, incir ve nar ağaçlarına değinilmesi İslam kültüründe bu bitkilerin kutsal sayılmasına neden olmuştur. Sidretü'l Münteha, Sidre, Tuba gibi cennet ağaçları da İslam kültüründe kutsal sayılan ve değer verilen ağaçlardır. Bu ağaçlar Divan şiirinde de birçok teşbih, telmih ve mecaza konu edilmiştir. Anadolu'daki halk inancına göre cennetteki Tuba ağacında her insan için bir yaprağın olduğuna inanılır. Bu yaprak kişinin ölümünden kırk gün önce düşer. Bu düşme sırasında başkalarının yapraklarına değerse değen kişinin kulağı çınlar. O zaman kulakları çınlayan kimse yaprağı yaprağına değen kimseye "Allah rahmet eylesin." der.

Yine Kur'an-ı Kerim'in Hud süresinde Allah Hz. Nuh'tan ağaç dikmesini ister. Ve Hz. Nuh gemisini bu dikilen ağaçtan yapar. Hz. Musa'nın mucizevi âsâsı da incir ağacından yapılmıştır. Hz. Muhammet'in ağaçlarla ilgili birçok mucizesi de vardır. Çocukluğunda

halasının bahçesinde bulunan bir ağacın meyve vermesini sağlaması, Hz. Ebubekir' ile mağarada saklanırken mağara önünde bir ağacın belirmesi, bir ağacı yürütmesi vb. mucizeler peygamberimizin bitkilerle ilgili mucizelerindendir. Bunun yanında peygamberimizin en çok sevdiği çiçek güldür. Hatta gülün Hz.Muhammet'in teri olduğuna inanılır, Hz.Muhammet'in güllerin efendisi olduğuna inanılır. Milletimizin gülleri bu kadar çok sevmesinin nedenlerinden en önemlisi gülün Hz. Muhammet'in remzi olmasıdır, gül ile Hz. Muhammet'in özdeşleştirilmesidir.

Dîvân edebiyatının da en önemli malzemesi bitki ve çiçeklerdir diyebiliriz. Orhan Okay: "Çiçeğin edebiyat dünyasındaki yeri bahis konusu olunca herhalde divan şiirimiz dünya edebiyatında müstesna bir yer almalıdır. Yunus'un divanından sonra hemen bütün divan şairlerinde çiçek dünyevî-uhrevî, gerçek-mecaz manaları, belâgat sanatları ve mazmunlarıyla dilde zengin bir kullanım alanı bulmuştur. Sadece gül bile tek başına bütün bir gül edebiyatı oluşturacak kadar zengin bir dil mucizesi doğurmuştur." diyerek çiçeğin divan edebiyatındaki yerini güzel bir şekilde ifade ediyor.

Sadece gül ve lâle bile divan edebiyatında tek başına bir edebiyat dünyası oluşturmuştur diyebiliriz. Gül divan şairlerinin üzerinde en çok durdukları çiçektir. Gül

çiçekler ordusunun kumandanıdır. Gül yüzyıllarca divan edebiyatının çiçekler dünyasının en çok mevzuu bahis olan çiçeğidir. Tahtını hiçbir zaman kimseye kaptırmamıştır. En büyük rakibi lâledir. Lâle de özellikle Lâle Devri'nde bahsi en çok geçen çiçek olmuştur. Hatta kullanım sıklığı itibariyle güle bile rakip olabilecek bir seviyeye gelmiştir. Lâle Allah lafzında bulunan harfleri bünyesinde bulundurur ve Allah'ı hatırlatır. Ebced hesabıyla 66 satısını vermesi, yine lâlenin tersinden okunduğunda "hill" kelimesinin oluşması, hilâlin ise İslâmiyeti simgelemesi, ayrıca bir kök ve çiçekten oluşması itibariyle tevhidi sembolize etmesi lâlenin sık kullanılmasının nedenlerinden birkaçıdır. Bunun yanında sümbül, karanfil, nergis, zambak, sûsen, menekşe, yasemin vb. çiçekler; servi, çınar, sanavber, pelid, tuba, sidre vb. ağaçlar da divan şiirinde üzerinde en çok durulan kavramlardır. Şairler bu kavramları çeşitli mecaz, teşbih, telmih, tevriye, kinaye, telmih vb. sanatlarda kullanmakla beraber onlara çeşitli anlamlar da yüklemişlerdir.

Osmanlı çini sanatında ve şiirinde en çok işlenen motifler arasında çiçekler bulunur. Bahariyyelerde betimlenen sümbül, lale, gül, karanfil, nergis gibi çiçekler, mavi, kırmızı ve yeşilin hâkim olduğu renk tonlarıyla işlenmiştir. Gül dalı üzerine konmuş olan bülbülün

tasviri, Osmanlı şiirinin değişmez mazmunlarından biri olan gül-bülbül aşkını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Dede Korkut Destanı, Kutadgu Biliğ, Divan-ı Lügât-it Türk gibi ilk dönem eserlerinden itibaren Türkler'in tabiatı algılayışları ve yorumlayışları, yazınsal yapıtlar dolayımında dile getirilmiştir. Tabiat, o günün toplumunda olduğu gibi, Osmanlı'da da önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nde bağ, bahçe gibi mekânlara, çiçeklere özel bir ilgi gösterilmiştir. Çeşitli şehirlerden, ülkelerden çiçekler getirtilmiş; bahçeler tanzim edilmiş ve mesire yerleri, parklar vs. koruma altına alınmıştır. Bunların korunması ve bakımı için Divan-ı Hümayûn'da fermanlar çıkarılmıştır. Sarayda çiçeklerle ilgilenmesi için şükûfecibaşı, bahçelerde bostancibaşı adı verilen kişiler görevlendirilmiştir. Tabiatın insanlar tarafından denetim altına alınmasıyla oluşturulan bahçe, mesire, park vb. alanların, insanların dışarıya gitme ve rahatlama ihtiyacını karşılamak bakımından önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir.(KALENDER, A. Osmanlı Şiirinde Bahar, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002: s.27)

1. BÖLÜM

BİTKİLER

1. AR'AR

Bâki divanında ar'ar ağacının kullanımına geçmeden önce, ar'arın divan şiirinde daha çok hangi anlamlarda kullanıldığını ve özelliklerini öğrenelim.

Dağ servisi, yabanî servi anlamlarına gelir. Divân edebiyatında sevgilinin boyu servi, şimşâd ve sanavberin yanında ar'ara da benzetilir. Sevgilinin boyu her zaman bu ağaçlardan üstün kabul edilir. Teşbihlerde her zaman bu yön üzerinde durulur. Âşık sevgilinin boyunu gördüğü zaman artık hiç bu ağaçları aramaya gerek duymaz.(Pala,1998,31)

Bâki divanında ar'ar kelimesi üç beyitte geçiyor. Ar'ar daha çok sevgilinin boyu için benzetilen olur.

Aşağıdaki şiirde şair bağdaki ar'ar ağacının uzun bir boyu varsa da sevgilinin fidan boyunun yanında bunun bir güzellik ihtiva etmediğini dile getiriyor. Divan şiirinde sevgilinin bütün özellikleri, kendisine benzetildiği tüm unsurlardan her zaman üstün tutulur.

Egerçi 'ar'ar-ı bâğuñ bülend kâmeti var

Nihâl-i kaddüñe nisbet letâfeti yokdur G. 169

Kimi zaman da şair sevgilinin boyunu, güzellik ve yücelik bakımından ar'ara benzetir. Aşağıda sevgiliye “Ey sarhoş başlı, âlemi süsleyen taze çiçek olan sevgili! Gökyüzünde Tuba ağacı, yeryüzünde de ar'ar ağacı senin güzel boyundur.” denilmiş.

Aceb ey serv-i ser-keş sen ne nahl-i âlem-ârâsın

Ki kaddüñ dikmesidür gökde Tûbâ yirde 'ar'ar hem G. 343

Aşağıdaki beyitte de bir hüsn-i ta'lil sanatı örneğiyle ele alınmış ar'ar. Şair, sevgili çimenliğe girince onun boyunu gören çınar, ar'ar ve şimşâd ağaçları onun önünde ayağa kalktılar diyor. Sevgilinin boyu her zaman yüksek ve düzgün olarak ele

alınır. Şimşâd servi, ar'ar, sanavber, çınar gibi ağaçların boyu ne kadar yüce olsa da sevgilinin boyunun yanında yine de kısa kalırlar.

Kıyâm itti çemende yâre karşı

Çenâr u 'ar'ar u şimşâd kamu G. 398

2. BÂDEM

Badem daha çok sevgilinin bademi andıran gözü için kullanılır. Şekil olarak göze benzediği için şairler göz ile birlikte bademden bahsederler. Ayrıca diğer yemişlerle birlikte meze olarak da kullanılır. Bâki divanında badem ile ilgili olarak kullanılan birkaç beyit tespit ettik.

Sıtma hastalığının ilacı bulunmadan önce sıtma muska ile bağlanırmış. Bir kâğıda badem şeklinde veya bizzat badem üzerine yazılan muska, hastanın boynuna asılmış. Ancak kabuğuna muska yazılması veya bademin yenilmesi şeklinde de sıtma tedavisi yapılmıştır. Mevleviler üç adet badem üzerine muska yazdırarak hastaya birer gün arayla yedirirlermiş. Bazılarına göre de üç badem alınıp hastaya yedirilir ve kabukları da tutsü edilip öylece muska yazılmış. Hatta sıtmaya muska yazmak bir ocak işidir. Buna liyakatli aileler vardır. (Pala,1998:55)

Divan şairleri de bu âdeti de zaman zaman şiirlerine konu edinmişlerdir. Bâki de bu şairlerden biridir. Şair aşağıdaki beyitte bu durumu hatırlatıyor. Ayrılık sıtması için badem üzerine muska yazısı yazmak normal bir durum gibi değerlendirilmiş.

Nusha yazdursa 'aceb olmaya bâdâm üzre

Teb-i hicrana 'ilâc eylemek ister hâtem K.13-12

“Devran bağı ağaçlarını kıymetli bir elbiseye koydu. Badem işlemeli ipek elbise giydirdi erguvana.”Şair aşağıdaki beyitte de baharın gelişini tasvir ediyor. Baharda badem ve erguvan ağaçlarının çiçek açması olayı ipek elbise gibi düşünülmüş.

Fâhir libâsa koydı eşcâr-ı bâğı devrân

Bâdâm-nakşî kemhâ geydürdi ergavâne G.470

“Seher rüzgârı estiğinde badem ağacından dökülen gül yaprağı gibi benimde ah

edince taze gözümden gözyaşları dökülür.”Bu beyitte gözün bademe benzemesi dolayısıyla bir tenasüp olduğunu çıkarabiliyoruz. İlkbaharda badem ağaçları beyaz renkte çiçekler açar ve çiçekler rüzgârın etkisiyle yere dökülür. Şair gözyaşını renk ve dökülme bakımından badem çiçeğiyle teşbih içinde ele almış.

Yaşum dökülür âh idicek dî de-i terden
Berg-i gül-i bâdâm gibi bâd-ı seherden KIT.-18

Yine aşağıdaki beyitte de ilkbaharın gelmesiyle badem ağaçlarının beyaz ve pembe çiçekler açması ve şimal rüzgârının etkisiyle bunların dökülmesi durumunu hatırlatıyor.

”Yine ulvi âleme bahar gelmiş olmalı ki kuzey rüzgârı badem çiçeklerini bağ bahçesinde yerlere serpmiş.”

Meger ki 'âlem-i 'ulvîde nev-bahâr oldı
Döker şükûfe-i bâdâmı sahn-ı bâga şimâl K.21-8

“Sevgili, teni taze süzölmüş olsa, gözleri de badem gibi olsa o zaman tatlı tatlı hareket eden biri olacak.”Bu beyitte yine sevgilinin gözlerinin bademe benzetildiğini görüyoruz.

Olıcak yâr gibi dil-ber-i şî rî n-harekât
Teni pâlûde-i ter gözleri bâdâm olsa G460

3.BÂN (SORGUN AĞACI)

Bâki divanında bân sözcüğü dört beyitte kullanılmış. Bân ağacı da servi, sanavber, şimşad gibi daha çok sevgilinin boyu ile teşbihli olarak kullanılmıştır.(Kurnaz, 1996:148)

“Bağban, senin salınarak yürüyen sanavbere ve servi ağacı fidanı gibi olan boyunu görüp başka bir çemenlikte bân ağacı beslemesin.” Bân sorgun ağacıdır ve bu ağaç da daha çok sevgilinin boyu ile ilgili olarak kullanılır.

Görsün nihal-i serv-i sanavber-hıramunu
Ayruk cemende beslemesün bağ-bân bân K. 4-15

Aşağıdaki beyitte cihan gül-zarının bân ağacı senin salınarak yürüten boyundur, denilerek bân ağacı sevgilinin boyuna benzetilmiş. Ve devamında da sevgilinin boyu cihanı yapan ve üsluplaştıran düzenin en değerlisi olarak gösterilmiş.

Nihâl-i hôş-hırâmuñdur cihân gül-zârınuñ bânı
Müsellemdür saña âyîn ü üslûb-ı cihân-bânî K.5-26

Bazen de bân ağacının fidanı söz konusu edilir. Aşağıdaki beyitte “Çimenlik vilayeti bân ağacının fidanı ile süslenmiş, bu yüzden çimenlik vilayetini bân ağaçlarının dizildiği bir şehre benzettim.” deniyor.

Nihâl-i bân ile her yanı şöyle zeyn olmuş
Çemen vilâyetini şehr-i bâna beñzetdü G.336

Aşağıdaki beyitte faklı bir hayal kurulduğuna şahit oluyoruz. Sevgili her zaman bütün güzelliklerin cem’ edildiği bir semboldür.”Sevgilinin boyu güzellik saltanatının bayrağını çeksin. Çünkü o bayrağı ne servi ne sanavber ne de bân ağacı çekebilir.”Bân ağacı servi ve sanavber ile birlikte sevgilinin boynu hatırlatacak bir biçimde kullanılmış.

Çeksün livâ-yı saltanat-ı hüsni kadd-i yâr
Ol kameti ne serv ü sanavber ne bân çeker G.155

4.ÇENAR(ÇINAR)

Çınar daha çok sevgilinin boyu ile mukayese edilerek ele alınır. Bunun yanında çınar yapraklarıyla el arasında benzerlik vardır. Bu durum da bazı yerlerde benzerlik konusu olarak ele alınır. Çınar ağacı uzun ömrü ile bilinen bir ağaçtır. Çınar ağaçları yaşlanınca güneşin de etkisiyle kendi kendilerini yakarak yok olurlar.(Kurnaz,1996:536)

Aşağıda, Bâki’nin ünlü bir beytinde çınar kelimesinin kullanımına şahit oluyoruz.

“Bağın ağaçları bağdaki ağaçlar tecrit hırkası giydiler ve hazan rüzgârı da çemende (gülşende) çınardan el aldı.”

Beytin birinci mısrasında, bağın ağaçları kişileştirilerek (teşbîh sanatı) tecrid hırkası giyen dervişlere benzetilmiştir. Bu benzetmeyi hem tecrid hırkası gibi dervişlere ait olan bir tasavvufî unsurdan hem de ikinci mısrada da karsımıza çıkan el almak vb. gibi diğer tasavvufî terimlerden anlıyoruz. El almak bir dervişten icazet almak veya tasavvuf yoluna girmek anlamlarına gelecek şekilde kullanılmış. Çınar ağacının yaprağı şekil olarak beş parmaklı bir ele benzer.

Tecrid hırkasına girmek, el almak, tasavvufî terimlerdir. El almak; bir pîre, şeyhe intisâp etmek, icâzet, halîfelik almak vb. manalarında. İkinci mısrada bâd-i hazân, bir müride, dervişe; çenâr da kendisinden el alınan bir pîre-şeyhe benzetilmiştir.

Eşcâr-ı bâg hırka-i tecrîde girdiler

Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan G.371

Yine aşağıdaki beyitte de çınar ağacının yaprağı söz konusu ediliyor ve yaprak kişileştiriliyor. Çınarın ellerini salması yiyip içme ve eğlenmenin zamanının gelmiş olması gibi bir nedene bağlanarak hüsn-i ta'lîl yapılıyor.

°Aysuñ zamânı °ışretüñ eyyâmıdur diyü

°İşret-geh-i çemende salar ellerin çenâr G.180

Bâkî'nin Ali Paşa için kaleme aldığı kasidenin 'Bahariye' bölümündeki şu iki beyit dikkat çekicidir: "Bütün cihan taze can buldu, bütün bitkilere hayat geldi. Servi ve çınara ağaçları hareket etmek isterlerse kendi ellerindedir bu durum."

Taze cân buldı cihân irdi nebâtâta hayât

Ellerinde harekât eyleseler serv ü çenâr K.18-2

Ve yine bu kasidenin devamında: "Ey Server! Senin hükümrانlığının sürdüğü bayram günlerinde çınarın elinin, sümbülün turasına uzanma imkânı yoktur." Diyerek memduhun dönemindeki adalet anlayışı dile getiriyor. Burada da çınarın yaprağı ele benzetilerek bir anlam zenginliği sağlanmıştır.

Serverâ cânı mı var devletüñ eyyâmında
Sünbülüñ turrasına el uzada şâh-ı çenâr K.18-38

Aşağıdaki beyitte çınarın yaprağı kol ve kanatlarını açmış yeşil bir papağana benzetiliyor. Ardından da yaprağın sararmasıyla birlikte bir doğan pençesine döndüğünü dile getiriyor.

Çınar ağacının yaprakları bahar aylarında yeşildir ve bu haliyle bir papağana benzetilmiş. Baharın sonlarına doğru artık yapraklar sararıp dökülmeye başlar. Bu hâliyle de yapraklar bir doğan pençesine benzetiliyor.

Perr ü bâl açmış yeşil tûtf iken berg-i çenâr
Zerd olup ser-pençe-i şeh-bâza dönmişdür hemân K.22-6

Aşağıdaki beyitte de bir hüsn-i ta'lil sanatı örneğiyle ele alınmış çınar. Şair, sevgili çimenliğe girince onun boyunu gören çınar, ar'ar ve şimşâd ağaçları onun önünde ayağa kalktılar diyor. Sevgilinin boyu her zaman yüksek ve düzgün olarak ele alınır. Şimşad, servi, ar'ar, sanavber, çınar gibi ağaçların boyu ne kadar yüce olsa da sevgilinin boyunun yanında yine de kısa kalırlar. Sevgiliyi görünce utanç ve saygıdan ötürü ayağa kalkarlar.

Kıyâm itti çemende yâre karşı
Çenâr u 'ar'ar u şimşâd kamu G-398

Âşık sevgilinin kapısında hâkir bir zerredir. Sevgili de onu yerden kaldıracak bir güneştir. Âşık Divan şiirinde sevgilinin aşkından her yerde dolaşan bir toz zerresi gibi düşünülür. Aşağıdaki beyitte çınarın yaprakları da aşığa arkadaş olmuş gibi düşünülmüş. Yine çınar ağacın yaprağının ele benzemesinden mütenasip el, çınar ve pâ sözcükleri kullanılıyor.

‘Âşıkuñ raksda hem-pâlarıdur dest-efşân
Bâkıyâ anuñ içün serv ü çenârı severin G.385

5. SİB (ELMA)

Divan şiirinde sevgilinin çenesi ve gabgabı sürekli olarak elmaya benzetilir. Elma renk ve şekil bakımından çenenin benzetilene olur.(Pala,1998,353)

Elma, boyutları, biçimleri ve renkleri çeşide ve çevre özelliklerine göre değişen, genellikle yuvarlak, sarı, kırmızı ve yeşil renkli bir meyvedir.

Gönül-çocuk ilgisi, dîvan şiirinin çok kullanılan benzetmelerinden biridir. Gördüğü her şeye hemen kapılması, bir yetişkin gibi mantığıyla değil daha çok duygularıyla hareket etmesi, başına gelecekleri önceden kestirememesi, kolayca kandırılabilmesi ve kandırılıp kapıldıktan sonra da kolayca kendisini kurtaramaması, güçsüzlüğü ve âcizliği gibi özellikleriyle gönül bir çocuktur. Âşkın gönlü bir çocuktur, sevgilinin elmaya ve turunca benzeyen çifte gerdanına meyillidir bu yüzden. Çocukların bu meyvelere gösterdiği düşkünlük de şâirlerin gözlemlerine dayanarak beyitlerine aktardığı unsurlar arasında dikkat çekmektedir.

Bâki elmayı şiirlerinde pek kullanmamış. Tespit ettiğimiz beyitler aşağıdaki beyitlerdir.

Güzellik bağının şeftalisini eller yesin. Ey elma çeneli sevgili Bâki senin için daha ne kadar desin ayva(eyvah).”Sevgilinin dudakları şekil ve renk itibarıyla şeftaliye benzetilir. Eller yesin şeftalisini demekle sevgilinin dudaklarını başkaları yani rakipler öpüyor denilmek isteniyor. Çene için de genellikle elma ve ayva benzetilen olur. Şair ayva kelimesini hem ayva hem de eyvah anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanmış aşağıdaki beyitte. Ey elma çeneli! Denerek çenenin bir elmaya benzetildiği ortaya konuyor. Çenenin ortasındaki çukurlukla elmanın çukurluğu benzetiliyor.

İller yiye şeftâlûsını bag-ı cemâlûñ

Ey sîb-zekan Bâkî nice bir diye eyvâ G-5

6. ENGÜR (ÜZÜM), ŞAH-I REZ (ÜZÜM FIDANI)

Üzüm divân edebiyatında mecaz-ı mürsel yoluyla şarap yerine kullanılır. Şarabın üzümünden yapılmış kırmızı renkte bir çiçek oluşu çoğu zaman sevgilinin dudağına teşbihlere yol açar.(Pala,1998:127)

Engûr, Bâki'nin çok az kullandığı tasavvufi beyitlerinden biridir. Ezel toplantısında içilen şarap ilahi aşk şarabıdır ve sarhoşluğu kıyamete dek sürer. Bâki sözü hem mahlas olarak hem de sonsuza dek anlamında kullanmıştır. Şair aşağıdaki Elest Bezmi'nde içilen şarap ile sarhoş olan kişinin üzüm şarabına minnet etmeyeceğini dile getiriyor.

Bâki çeker mi bâde-i engur minnetin

Her kim ki mest-i cür'â-i câm-ı Elest olur G.15

Aşağıdaki beyitte de yine üzüm ile şarap münasebeti söz konusu ediliyor. Şarabın üzümden yapılması ve şarabın sarhoşluk vermesi gerçeği mecaz yoluyla ele alınmış. Şair üzüm şarabından dolayı sarhoş ve hayretler içerisinde olduğunu sevginin taze dudağının kendisi için şarap keyfiyeti gibi olduğunu dillendirmiş.

Mest ü medhûşam veli hâli mey-i engûrdan

Lacî-i nâbuñ hâleti keyfiyyet-i müldür baña G.13

Kimi durumlarda engur sözcüğünden direk bahsedilmeyip onun yerine şâh-ı rez (üzüm fidanı) kavramı kullanılarak üzümün özellikleri anlatılmaya çalışılır. Üzüm fidanı onun salkımından yapılan şarap ile beraber anılır.

Aşağıdaki beyitte benzer bir kullanımı görüyoruz. Üzüm ağacının kızının parmağında gümüşten halhalin olduğunu söylüyor şair.

Sâhî rez duhterinüñ ol engüş

Sîm halhâlidür ayagında G.424

Aşağıdaki beyitte de rez kavramı üzüm ağacının kızı (duhter-i rez) şeklinde bir teşbih içerisinde ele alınmış.

Bâkîyâ duhter-i rez girdi yine meydâne

Ayagın kim çeke bilürse er oğlu erdür G.189

“Bâde içtiğinde kadehin kenarına gelen dudakların üzüm ağacının kızının kulağına takılan halis la’l taşı gibidir.”Bu beyitte üzüm asması bir güzelin kulağına benzetiliyor. La’l sözcüğü tevriyeli kullanılmış. La’l hem kırmızı renkli değerli bir taş hem de sevgilinin dudağı yerine kullanılır.

Bade nûş itsen kenâr-ı cama gelse leblerüñ
Duhter-i rez gûşına gûyâ takarlar la’l-i nâb G.18

Pâk-rû tâze-cevâfîdur baña cânımdan ecaz
Gelmedi yanuma zen kısmı meger duhter-i rez MA.8-4

7. EYVÂ (AYVA)

Ayva renk ve şekil bakımından bakımından çenenin benzetilene olur. Çene çukurdur. Çenedeki bu çukurluk ayvaya benzetilir. Eyva kelimesi tevriyeli kullanılır. ”Ayva” ve “Eyvah” anlamlarına gelecek şekilde kullanılır.

“Güzellik bağının şeftalisini eller yesin. Ey elma çeneli sevgili Bâki senin için daha ne kadar desin ayva(eyvah).”Sevgilinin dudakları şekil ve renk itibariyle şeftaliye benzetilir. Eller yesin şeftalisini demekle sevgilinin dudaklarını başkaları yani rakipler öpüyor denilmek isteniyor. Çene için de genellikle elma ve ayva benzetilen olur. Şair eyva kelimesini hem “ayva” hem de “eyvah” anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanmış aşağıdaki beyitte.

İller yiye şeftâlûsını bag-ı cemâlûñ
Ey sîb-zekan Bâkî nice bir diye eyvâ G.5

Padişahların omuzlarında doğan taşıması bilinen bir gerçektir. Eskiden şahin, doğan gibi kuşlar kuş avlamada kullanılırmış. Aşağıdaki beyitte memduhun vasıfları övülmeye çalışılıyor. Bu beyitte doğandan o kadar düşman muzdarip olmuştur ki bunu duyan kızıl elma ağacından yere ayva düştü deniyor. Kızılelma büyük bir Türk idealidir.

Elinden ol kadar düşmen yimişdür boz doganı kim
Kızılelmeden eyvâ kopdı nâ-geh işidüp anı K14-15

8.FÜLFÜL(KARABİBER)

Karabiber. Eski tıpta sıcak ve kuru maddelerden kabul edilirdi. Mide ve bağırsak rahatsızlıklarına iyi gelir, sinirleri teskin edermiş. Öksürük ve göğüs rahatsızlıkları için en iyi ilaçtır. Sinir ve adaleyi ısıtıcı özelliği varmış. Edebiyatta fülful sevgilinin beni için kullanılır. Yine yıldız olarak da ele alınır. Bâki divanında iki beyitte fülful kavramını tespit edebildik.(Pala,1998:144)

Aşağıdaki beyitte fülfulün bu ağzı yakan yönü düşünülmüş ve fülful bene benzetilmiş. "Sevgilinin ateşli yanağındaki siyah ben, aşk ilminden anlamayan gönülsüz âşıkların ağzını fülful gibi yakar."

Âteşîn ruhsârı üzre hâli vasfında sözüüm
‘Âşık-ı bî-dillerüñ agzın yakar fülful gibi G.532

"Ey gönül! Sevgilinin yanağındaki benin siyahlığı(sevdası) yüzünden karanfile meyl ettim, fülfulü arzu ettim."Sevgilinin beni karadır. Âşık bu karalık için her şeyi verir ve kara sevdalara düşer. Karanfilin ortasındaki siyah nokta da fülful de siyahtır ve bu yüzden sevgilinin yanağındaki bene benzetilir. Sevda kelimesi ise kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ve buna daha çok süveyda denir."Kara sevda" deyimi de bu sıvının siyah olmasından dolayıdır. Zaten sevda kelimsinin kendisinde de siyahlık anlamı vardır. Tüm bunları göz önünde bulundurarak düşünürsek, aşağıdaki beyitte siyah ben âşığı kara sevdaya düşürmüştür diyebiliriz.

Sevdâ-yi hâl-i yâr ile ey dil ‘aceb degül
Meyl-i karanfûl ârzû-yı fülful eyleseñ G.255

9. KAYSİ

Divan şiirinde dudağın benzetildiği meyvelerden biri de kayısıdır; ancak, kayısı cennette yetişen daha üstün özellikleri olan bir meyvedir. Kayısı canın arzu ettiği ve ihtiva ettiği değerler bakımından canın beslenmesine daha faydalı bir meyve olarak ele

alınır. Bâki divanında kaysı bir beyitte kullanılmış.Aşağıdaki beyitte kayısının cennet meyvesi olması yönü ele alınmış.

Kaysı cennet mîvesi la'î-i şeker-bârîca bar

Yâ gül-istân sebzesi ol hatt-ı jengârica bar MA-1

10. TURUNÇ, NARENC

Turunç, portakalı andıran, meyveleri olgunlaştıkça kırmızımsı bir renk alan, yuvarlak irice bir meyvedir. Turunç, daha sıcak olan Akdeniz ikliminde yetişmesi, Divan edebiyatı dönemindeki ulaşım ve saklama şartlarının zorluğu, ülkenin her noktasına kolayca ulaşamaması, ulaştığı bölgelerde de az bulunması ve fiyatının fazlalığı sebebiyle herkesin tadamadığı bir meyvedir. Yeşilden sarı ve kırmızımsıya ulaşan rengi, yuvarlak şekli, tadı ve meyvesinin beslenme bakımından taşıdığı önem, bu ilginin önemli sebepleri arasında sayılabilir. Bu özellikleriyle beyitlerde değişik benzetmelere konu edilir.

Bâki divanında turunç ve narenc kavramları pek fazla kullanılmamıştır. Bâki'de de turunç daha ziyade sararmanın ifadesi olarak kullanılır. Şair narencin güneşten dolayı sarardığını söylersem bu değerlendirmenin ham bir hayal olacağını söylüyor.

Nârencdür sarardı güneşden yanı disem

Olurdı bu mülâhaza hem bir hayâl-i hâm K.23-11

Turunç sarı rengi sebebiyle âşığın aşk ıstıرابıyla sararıp solmuş tenine benzetilir. Şâirin kendisini âşığın yerine koyarak ifade ettiği gibi, yakıp sevgiyi sunduğu turunç üzerindeki yanık izleri de vücudundaki aşk yaraları, yani dağlardır.

Mâh-ı çarh üzre nedür bilmek dilerseñ ol sevâd

Yakdı yâre sunmaga devrân turunç üstine dâg G-227

11.SANAVBER

Kökeni Arapça olan ve " çam fıstığı ağacı veya kozalağı" ile "sevgilinin boyu posu" manalarına gelen bir kız ismi. Reçine akması sebebiyle veya kozalakları düşünülerek bağırlı başlı olarak nitelendirilir. (Kurnaz, 1996:536)

Ortak ideal anlayış ve ölçüler çerçevesinde eski şairin, güzelin boyunu daima uzun ve düzgün gösterme zorunluluğu, boyunun servi, şimşad, ar'ar, sanavber vb. ağaçlara benzetilmesine neden olmuştur. Uzun boyu ile salınarak yürüyen güzel, hemen her zaman fitne ya da kıyamet koparacaktır. Bu anlayış sonucu ise eski şair şiir dilini yoğururken çoğunlukla hep örnek verdiğimiz ya da benzer hazır unsurları kullanmak zorunda kalmış, hazır olanın kullanımı da kalıp sözün ya da anlatımın edebî dilde yerleşmesini gerektirmiştir. (Kurnaz,1996:290,291)

Bâki'nin aşağıdaki ünlü beytinde sanavberin Divan şiirindeki kullanımını görebiliyoruz."Ey sevgili! Açıl ki bağdaki gül ve nesrin senin yanağını görsünler. Salınarak yürü ki servi ve sanavber yürüyüşteki şiveyi, nazı görsünler."Sevgilinin boyu, yürüyüşü her zaman üstün tutulur. Sevgili gül bahçesine girdiği zaman bütün çiçekler ve bitkiler acizliklerini hissederler. Aşağıda da servi ve sanavberin övünmesine gerek olmadığı çünkü sevgilinin her yönden onlardan üstün olduğu vurgulanıyor.

Açıl bâguñ gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler

Salın serv ü sanavber şîve-i reftârı görsünler G.55

"Bağban, senin salınarak yürüyen sanavber ve servi ağacı fidanı gibi olan boyunu görüp başka bir çemenlikte bân ağacı beslemesin." Bân sorgun ağacıdır ve bu ağaç da daha çok sevgilinin boyu ile ilgili olarak kullanılır. Sevgilinin boyu yine sanavbere benzetilmiş.

Görsün nihâl-i serv-i sanavber-hırâmuñı

Ayruk çemende beslemesün bâg-bân bân K.4-15

"Sanavber çiçeklerin ordugâhına tuğunu dikti. Ağaçlar çemen meclisinde çadırlar kurdu." Şair bu beytinde bir bahar tasviri yapıyor, baharın gelişini bir ordunun

gelişine benzetiyor ve sanavberi de bu ordunun başı olarak düşünmüş. Eskiden ordu bir yere konakladığında padişah için özel bir otağ kurulmuş. Şair bu durumu gözler önüne seriyor.

Dikdi leşger-geh-i ezhâra sanavber tûgın
Haymeler kurdı yine sahn-ı çemende eşcâr K.13-7

Aşağıdaki beyitte de sanavberin gölgesi söz konusu ediliyor. Sevgilinin yola kadar dökülen uzun saçları sanavber ve servinin gölgesi şeklinde düşünülmüş. Divan şiirinde saç her zaman güzel kokuludur. Aşağıdaki beyitte de anber kokulu olarak gösterilmiş.

Düşüp ol kadd-i bâlâdan döşenmiş hâk-i râh üzre
Mu'anber zülfi gûyâ sâye-i serv ü sanavberdür G.50

“Sanavber senin boyuna âşık olmasaydı deliler gibi niçin böyle dağlara düşsün.” Delilerin yerei yurdu belli değildir ve genelde dağlara düşmüş olarak düşünülürler. Âşık Divan şiirinde sevgilinin boyu yüzünden divane olur ve mecnun gibi dağlara düşer. Şair âşığın yerine sanavberi düşünüyor ve onu sevgilinin boyu yüzünden dağlara düşmüş gösterip hüsn-i ta'lil yapıyor. Sanavber zaten dağlarda yetişen bir bitkidir.

Dîvâne-sıfat böyle niçün taglara düşdi
Olmadı ise kaddüñe üftâde sanavber G.158

Aşağıda yine servi şimşad ve sanavber kelimeleri bir arada tenasüplü kullanılarak sevgilinin boyu söz konusu ediliyor.

Aşağıdaki beyitte “Sanavberin ayağı, o servi boylu sevgilinin şimşad gibi olan yürüyüşüne öykünüp onun gibi yürümeye çalışırsa ayağı kırılır.” deniyor. Sanavber ile sevgilinin boyu arasında ilgi kurulmuş.

Şimşâd-ı hoş-hırâmına ol servüñ öykünüp
Reftâre gelse pâ-yı sanavber şikest olur G.98

Aşağıdaki beyitlerde sanavberin su kenarında yaşaması ve تنها yerlerde yaşaması gerçeği söz konusu ediliyor..”Su durmadan onun (sevgili) ayağına doğru akar.Tenहा sakın bir yerde sarhoş bir biçimde sallanan sanavberin ayağına doğru akmak ister.

Turmaz ayagın almaga kask eyler anuñ âb
Ser-keşlik ider var ise tenhâda sanavber G.158

Aşağıdaki beyitte farklı bir hayal kurulduğuna şahit oluyoruz. Sevgili her zaman bütün güzelliklerin cem’ edildiği bir semboldür.”Sevgilinin boyu güzellik saltanatının bayrağını çeksin. Çünkü o bayrağı ne servi ne sanavber ne de bân ağacı çekebilir.”

Çeksün livâ-yı saltanat-ı hüsni kadd-i yâr
Ol kameti ne serv ü sanavber ne bân çeker G.155

Aşağıdaki beyitte de yine sevgilinin boyu şimşaddan yüksek gösteriliyor. Devamında da sevgilinin saçının güzel kokusu yanında anberin bir değerinin kalmayacağı söyleniyor.

Kaddüñ katında kâmet-i şimşâd pest olur
Zülfüñ yanında revnak-ı ‘anber şikest olur G.97

12. SELVİ (SERVİ)

Divan şiirinde adından en çok bahsedilen ağaç servidir. Aynı şekilde Bâki divânında da adından en çok söz edilen ağaç yine servi ağacıdır. Bâki’de servinin kullanımına geçmeden önce servinin Divan şiirindeki genel kullanımı hakkında biraz bilgi verelim.

Edebiyatımızda boy için servi benzetmesinin kullanımı oldukça yaygındır. Klâsik edebiyatımızda ‘kad’ ve ‘boy’ kelimeleriyle beraber kullanılan ‘kâmet’;

sevgilinin boyunun daima uzun, düzgün ve mevzun olması gibi hususiyetleri dolayısıyla sıkça 'servi' kelimesiyle ifade edilmiştir. Servi, sevgilinin boyu için hem benzeyen hem de benzetilen olarak kullanılmış; hatta şâirler mecâz-ı örî yoluyla artık boy kelimesine bile ihtiyaç duymadan bu unsuru nakış nakış şiirlerine işlemişlerdir. Bu benzetmelerde genel olarak hüsn-i ta'lîl ve mübalağa sanatları esastır. Selvinin altına ayak veya etek tabir olunur. Böylece sevgilinin ayağı veya eteği düşündürülür. Onun eteğini ırmaklar öper, ayağına çınar yaprakları bulaşır. (Pala,1998:350)

Servi ile birlikte gül lâle, çınar, nergis, menekşe, sümbül, ok, naz, belâ, bala, kıyamet vs. sözcükler çok sık kullanılır. Selvi bağbanının dikmesidir. Daima dibinde taze otlar biter. Servi daima su kenarında yetişir büyür. Âşık bazen kendisini sevgilinin sümbül saçlarında asmak ister. O zaman da servi ağacı darağacı olarak ele alınır. Selvi boy, âh, elif, mızrak, ok, sancak, tuğ, dud- hasret, darağacı, minâre, yeni gelin, derviş, sürahi, beyit, satır gibi sözcüklerle benzeyen veya benzetilen anlamları çerçevesinde ele alınır. Sarmaşıklar da servi ağacına sarılmış olarak ele alınır.(Kurnaz,1996:535,536)

Servi, Hz.Muhammet'in boyu içinde teşbih unsuru olarak ele alınır. Hz.Muhammet'in boyu için bu teşbih ele alınırken; gül bahçesindeki servinin O'nun biçimini hatırlatmak için yaratıldığı ve Yüce Peygamber'in bu serviye hiç rağbet etmeyeceği, konu edilir.'

Servi (selvi) , yılın her mevsiminde yeşil (dumanî , koyu yeşil) kalabilen , meyvesiz bir süs ağacıdır . Rüzgâr engeli ve bahçe çiti olarak kullanılır ve odunu ile mobilyalık kerestesinden yararlanır. Ama bütün bunlardan öte, serviler dünyanın her yerinde mabet bahçeleri ile mezarlıklara dikilir.

Hemen her kültürde servinin daima yeşil kalması ve düzgün (dosdoğru, elif gibi) oluşu, ona teolojik bir misyon yüklemiş ve vahdet fikri ile örtüşmesini sağlamıştır. Doğu kültüründe servi, iğne yaprakları ile kesreti (çokluğu) , topyekûn görünümüyle de vahdeti (bir'liği) temsil eder. Meyvesi olmadığı için ona serv-i refât, serv-i hırâmân; fidan iken piramit gibi görüntüsü ile serv-i nâz ve bir sütun gibi yetişip olgunlaştığı zaman da serv-i sehî adlarını alır.

Bir servi rüzgârda iki yana salınırken asla eğilip bükülmez, dalları sallanmaz, bilâkis bir kütle hâlinde rüzgâr yönünde gider ve gelir. Bu gidiş gelişler esnasında iğne yaprakları arasından geçen rüzgâr belli bir ses çıkartır. Bu ses dikkatle dinlenildiğinde "hû!" kelâmı işitilir. Atalarımız bu "hû! (o, Allah) sesi dolayısıyla servinin zikrettiğini söylemişler ve servileri cami bahçeleri ile mezarlıklara bu yüzden dikmişlerdir. Hatta

mezarlık servileri kabirlerin hemen başucuna dikilir. Böylece servi her "hû!" dedikçe oradaki mevtanın bir günahının döküldüğüne inanılır.

Aşağıdaki beyitte buna benzer bir kullanım göze çarpıyor. Şair sevgilinin servi boyu yüzünden ölürsem mezarımı ar'ar ağacının gölgesinin düştüğü bir yere gömünüz diyor.

Ger ölürsem hasret-i kaddiyle ol servüñ beni
Bir yire defn eyleñüz kim sâye-i 'ar'ar düşer G.119

Acaba servinin dezenfektan (koku giderici, ölü ve et kokusu emen) özelliğini keşfederek onun mezarlıklara dikilmesini sağlayan hekim yahut botanik bilgini, böyle düşünür müydü?

Sözü Molla Camî'nin bir rubaisi ile sürdürelim: "Ne zamana kadar hevâ ve hevesinin peşinde dolaşacak, gerçek aşk yerine nefsinin arzusuna meyledeceksin? Servinin gölgesine örtünü sermişsin de servinin varlığından haberin yok; gölgede oyalanıyorsun."

Servi, Bâki divanında da divan şiirinin genelinde olduğu üzere daha çok sevgilinin boyu ile ilgili olarak kullanılmıştır. Kimi zaman benzeyen kimi zaman da benzetilendir. Servi uzun boyuyla, elif gibi düzgün olmasıyla, güzel bir biçimde salınmasıyla ele alınır.

Daha çok su kenarlarında yetişir. Irmaklar servi boylu sevgilinin boyuna âşıktır ve bu yüzden semt semt başını taşan taş vurarak sevgiliyi arar.

‘Âşık-ı dîdâr-ı pâkûñdür meger kim cûylar
Cüst ü cû eyler seni ey serv-i bâlâ semt semt G.23

Aşağıdaki beyitte servi ağacı gül bahçesi içerisinde gösteriliyor. Servi gül bahçesinin dikmesidir. Gül bahçesinin en değerli ve saygın kişisi ise sevgilidir. Sevgili bahçeye girdiğinde bütün çiçekler ve bitkiler saygıyla eğilirler, servi ağacı da sevgiliyi görebilmek için boynunu uzatır.

Şair, aşağıda gül bahçesinin en uzun boylu ve yüce bitkisinin servi olduğunu yani sevgili olduğunu ve bu yüzden de su gibi kendisine doğru akmak istediğini dile getiriyor. Bu arada servinin genellikle su kenarlarında yetişmesi gerçeğini de hatırlıyoruz.

Bu gül-şen içre seni serv-i ser-firâz görüp
Su gibi ayaguna akdı hâtır-ı meyyal K.20-25

Ortak ideal anlayış ve ölçüler çerçevesinde eski şairin, güzelin boyunu daima uzun ve düzgün gösterme zorunluluğu, boyun servi, şimşad, ar'ar, sanavber vb. ağaçlara benzetilmesine neden olmuştur. Uzun boyu ile salınarak yürüyen güzel, hemen her zaman fitne ya da kıyamet koparacaktır. Bu anlayış sonucu ise eski şair şiir dilini yoğururken çoğunlukla hep örnek verdiğimiz ya da benzer hazır unsurları kullanmak zorunda kalmış, hazır olanın kullanımı da kalıp sözün ya da anlatımın edebî dilde yerleşmesini gerektirmiştir.

Açıl bâğuñ gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler
Salın serv ü sanavber şîve-i retfârı görsünler G.55
Yüri ey serv-i ser-efrâz yüri
Kad-i bâlâña irişmez şimşâd G.37

Şu beytimizde de sevgilinin kameti yine serviye benzetiliyor ve kıyamet koparması yönü vurgulanıyor. Sevgilinin salınarak yürümesi kıyamet koparırmış gibi düşünülmüş.

Kâmetün nice kıyamet koparup etrâfa
Ne haberler salına serv-i hırâmânuñdan G.346

“Bağban, senin salınarak yürüyen sanavber ve servi ağacı fidanı gibi olan boyunu görüp başka bir çemenlikte bân ağacı beslemesin.” Bân sorgun ağacıdır ve bu ağaç da daha çok sevgilinin boyu ile ilgili olarak kullanılır.

Görsün nihâl-i serv-i sanavber-hırâmuñı
Ayruk çemende beslemesün bâg-bân bân K.4-15

Şimşad, sanavber, bân, servi gibi ağaçlar hep sevgilinin boyuyla ilgili olarak kullanılır. Aşağıda da sanavberin servi boylu serviye özenmesi sonucunda ayağının kırılacağı dile getiriliyor.

Şimşâd-ı hoş-hırâmına ol servüñ öykünüp
Reftâre gelse pâ-y-ı sanavber şikest olur G.98

Âşık Divan şiirinde sevgilinin salınarak yürümesine, boyuna her zaman hastadır. Sevgilinin boyu ile servi ağacı her zaman benzerlik ilgisi içerisinde düşünülür. Âşık sevgilinin uzun boyunun yokluğunda hasret ile bağa gittiğini ve orada artık sabrı kalmadığı için sevgilinin boyuna benzeyen servi ağacına sarıldığını, dua ettiğini dile getiriyor.

Fürkatüñde бага vardum hasret-i bâlân ile
Kalmadı sabrum görüp servi der-âgûş eyledüm G.323

Aşağıda şair, çimenlikteki servi ağacını gönül bahçesindeki sevgilinin boyuna benzettiğini, taze bir fidan olan nihâli de sevgilinin ince beline benzettiğini dile getiriyor. Nihal de şekil ve incelik bakımından sevgilinin boyu ve ince beli ile ilgili olarak kullanılır.

Çemende servi kad-i dil-sitâna beñzetdüm
Nihâli dil-ber-i nâzük-miyâna beñzetdüm G.337

Kimi zaman da şair sevgilinin boyunu, güzellik ve yücelik bakımından ar'ara benzetir. Aşağıda sevgiliye "Ey sarhoş başlı, âlemi süsleyen taze çiçek olan sevgili! Gökyüzünde Tuba ağacı, yeryüzünde de ar'ar ağacı senin güzel boyundur." denilmiş. Servi ağacı da sarhoşluk (ser-keş) şeklinde hayal ediliyor. Servi ağacı rüzgârın etkisiyle hafifçe ve bir bütün halinde sallanır. Servinin bu durumu bir sarhoşu andırıyor. Sarhoş ta bir bütün olarak sağa sola sallanır.

Aceb ey serv-i ser-keş sen ne nahl-i âlem-ârâsın
Ki kaddüñ dikmesidür gökde Tûbâ yirde ‘ar‘ar hem G.343

Saba rüzgârı sevgilinin yaşadığı yerden (kûy-ı yardan) haber getiren bir elçi gibidir he zaman. Aşağıda şair saba rüzgârından güzel yürüyüşlü sevgilinin kimlerle gezdiğine dair kendisine haber getirmesini istiyor. Servi ağacı güzel yürümesi yönüyle sevgili ile benzerlik içerisine sokulmuş.

Bir haber vir ey sabâ n'oldı gül- istânum benüm
Kimler ile salınur serv-i hırâmânım benüm G.344

Üveyik kuşu(fahte) yabani bir güvercindir. Güzel sesli ve hoş görünüşlü bir kuş olup avcı kuşlardan korunmak için genellikle sık yapraklı ağaçlara (kazak, servi vb.) konarmış. Bu sebeple divan şairleri fahte ile serviyi hemen hemen her zaman beraber kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitler de bu kullanımı görüyoruz. “Bâki’nin gönlündeki kuşu görün, üveyik gibi servi ağacının ucunda feryat ediyor.”

Mürg-i dil-i Bâkîyi görün fâhte-âsâ
Efgân ider ol serv-i hırâmânıñ ucından G.356

Aşağıda da şair ne zamana kadar üveyik gibi o servi boylu sevgili yüzünden servi ağacının içinde feryat edeceğini söylüyor. Servi sevgili olduğuna göre gönül kuşu da o sevgilinin dallarının arasındadır.

Bâkî nice bir fâhte-veş bâğ-ı belâda
Nâlân olam ol serv-i hırâmânıñ elinden G.359

“Ey üveyik kuşu! Sabahlara kadar boşuna figan etme, çünkü sen her gece bir servi boylu sevgilinin koynuna girip orada sabahlıyorsun.”Bu beyitte de yine üveyiğin servi içerisinde yaşaması gerçeğini dile getiriyor.

Subh-dem ey fâhte bîhüde efgân eyleme
Çün girtürsin her gice bir serv-i bâlâ koynın G.430

Bağdaki ağaçların yaprakları servi ağacının dibine düşer. Şair aşağıda hüsn-i ta'lil yaparak bağdaki yaprakların dökülmesini servi boylu sevgilinin ayağının basmasını isteme gibi bir nedene bağlayarak güzel bir nedene bağlıyor. Sonbaharda bütün yapraklar zaten tabiatın bir düzeni olarak dökülecektir.

Bâga sen serv-i revânı bir kadem bassun diyü
Hayli dökildi saçıldı yoluna berg-i hazân G.373

Sevgilinin dudakları renk olarak şaraba, saçları sümbüle, yanağı gül yaprağına ve yasemine hoş yürüyüşü ise bir servi ağacına benzetiliyor.

Lebleri mül saçları sünbül yanagı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dirseñ işte sen G.379

Aşağıdaki beyitlerde de yine servilerin su kenarında yetişmesi ve suyun servinin olduğu yere doğru akması olayı ele alınmış.”Sevgilinin ayağına her gönül ırmağı durmadan akar. Su gibi sevgiliye doğru akan ve sevgilinin yanağının aşığı dersin işte ben.” diyerek kendisini gösteriyor.

Divan şiirinde âşık sevgili içi durmadan ağlar ve gözyaşları bir ırmak gibi akarak sevgiliye benzeyen servi ağacına doğru akar. Âşık sevgilinin ayağını öpmek için her şeye katlanır.

Pâyine yüzler sürer her serv-i dil-cünûn revân
Su gibi bir ‘âşık-ı dîdâr dirseñ işte ben G.380

Şâyed ol servi kenâre getürem ey Bâkî
Varayın yüz süreyin ayagina âb gibi G.507

Şair aşağıdaki beyitte, her gün ne itibar ve makam ne de gümüş ve altın istediğini, sadece servi boylu bir dilber ve gümüş tenli bir sevgili istediğini dile getirmiş. Yine sevgilinin boyu servi ile birlikte ele alınmış.

Hergiz ne kadr u câh u ne sîm ü zer isterin
Bir serv boylu dil-ber-i sîmîn-ber isterin G.385

Servi genellikle yeşil renktedir ve yaz kış hep aynı rengini korur. Aşağıda bu gerçek dile getirilmiş. Sevgiliye: ”Ey yeni yetişmiş sevgili servi boylusun ve serviler

hep yeşiller giyinirken sen neden erguvan renkli bir elbise giyinmişsin?”Erguvan da bir çiçektir ve kırmızı rengiyle söz konusu edilir.

Serv-kadsin serve ‘âdet sebz-pûş olmag iken
Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-cevân G.390

Sevgili genellikle bağdaki servi ile ilgili olarak ele alınır. Şair sevgiliye, bağa gel ve su aynası üzerinde bazen cilveler yap ki o güzel boya gönül çeken her servi ağacı baş eğsin, diyor. Serviler hep su kenarında yetişir ve suyun kenarındaki servi ağaçlarının gölgesinin suya düşmesi sevgiliye baş eğmesi gibi düşünülmüş.

Bâga gel âyîne-i âb üzre gâhî cilve kıl
Eylesün ol kâmete her serv-i dil-cû ser-fürû G.399

“Devran(zaman) servi fidanını sana benzetmek için ırmağın kenarında onu naz ve nimetlerle besler.”Bu beyitte yine bir hüsn-i ta’lil sanatı yapılmış. Servi zaten suyun kenarında yetişir ama şair bu durumu servinin, sevgilinin boyuna benzeme isteği olarak ele alıyor.

Devrân nihâl-i servi sana beîzedem diyü
Besler kenâr-ı cûyda nâz u na’îm ile G.403

Aşağıdaki beyitte şair:”Bayram yerinde servi boylu sevgililer naz sarhoşluğu ile salınarak geziyorlar. Bizim de elimizde sevilinin eli olsa onun ayaklarını seyrederdik.” diyor.

Âşık için yârin cemalini görmek vuslata ermektir. Bayramda herkes birbirini öper, âşık da buse ister. Bayramda herkes allar giyerek bayram yerine koşar. Orada bütün güzeller seyrana çıkmıştır. İnsanlar neşelidir, dükkânlarda çeşitli meyveler satılır. Dönme dolaplar atlıkarıncalar kurulur.

Salındı ‘îd-gehde serv-kadler mest-i nâz olmuş
İderdük biz de ayak seyrin olsa dest-i yâr elde G.412

Aşağıdaki beyitte de servi ağacının sevgilinin boyu gibi güzel olamayacağı ele alınmış.”Salınarak yürüyen servi ağacının üzerine bir deste gül bağlasan da yine gül yanaklı, güzel boylu sevgilinin yerini tutamaz.”Bu beyitte boy servidir, bir deste gül de sevgilinin yanağıdır.

Bulmaz ol ruhsâr ile ol kadd-i zîbâ hâletin

Baglasan bir deste gül serv-i hırâmân üstine G.438

Pâlehengin yular, dizgin gibi anlamları olmakla birlikte divan şiirinde genellikle bele takılan kemer anlamlarında kullanılır. Aşağıda: ”Gümüş kuşak, o uzun boylu sevgilinin belinde sanki servi ağacının yanındaki parlak ay gibidir.” deniyor. Bu beyitte servi ağacı o kadar uzun olarak hayal edilmiş ki sanki gökyüzündeki ay ile arkadaş olmuştur. Sevgilinin de boyu uzun olarak hayal edilmiş ve belindeki kuşak sanki parlak ay gibi düşünülmüş.

Gümişden pâleheng ol nahl-i bâlânuñ miyânında

Görinür mâh-ı tâbândur nihâl-i serv yanında G.448

Servi ağaçları çimenlikte düzgün bir sıra ile dururlar. Şair aşağıdaki beyitte servilerin bu duruşunu yarin karşısında namaza durmak gibi düşünerek hüsn-i ta’lil yapıyor. Kûy-i yâr Divan şiirinde Kâbe gibi kutsal sayılır. Müslümanlarca Kâbe kutsaldır ve bütün müslümanlar yönlerini oraya dönerek namaz kılarlar. Bu durum servi ağaçları, ve sevgilinin olduğu yer olarak tasvir ediliyor. Bu beyit bize Bâki’nin ünlü “saf saf” redifli gazelini hatırlatıyor.

Tururlar kible-i kûyına karşı

Çemende servler saf saf namâza G.453

Aşağıdaki beyitte de yukarıdaki duruma benzer bir hayal kurulmuş. Sevgili gül bahçesinde izzet ve naz ile yürürken oradaki bütün serviler saf saf dizilerek sevgiliye selam veriyorlar. Burada sevgili bir komutan serviler de asker olmuş diyebiliriz. Gül bahçesinin komutanı genellikle gül yüzlü sevgilidir.

Saf saf çemende serv dizilsün selâmuña
Sen sahn-ı gül-şen içre şalın izz ü nâz ile G.477

Aşağıda da gül ve yasemin sevgiliye karşı secde ederken servi ağacı da sevgilinin boyu karşısında ayağa kalkıyor. Hüsn-i ta'lil yapılıyor. Gül ve yasemin zaten şekil olarak aşağı doğru dururken servi de hep ayakta ve diktir. İkinci beyitte de servilerin gülşenin iki tarafında saf saf dizilerek sevgiliyi izlemeye çalıştıkları gibi bir neden dile getirilerek hüsn-i ta'lil yapılıyor.

Kıldı sücûd haddüñe karşı gül ü semen
İtdi kıyâm kâmetüñe serv-i bûtsân K.1-34

Seni seyr itmek için reh-güzer-i gül-şende
İki cânibde turur serv-i hırâman saf saf G.226

Bağdaki kuşların ötmelerinden çıkan ses feleklerin göğüne kadar çıktı. Bu durum servi ağacının üstünde bulunan kuşların sevgili için bazen gürültü ve kavga çıkarmalarından kaynaklanıyor.

Günbed-i eflâke çıkdı gulgul-i mürgân-ı bâg
Dem-be-dem başında servim şûr u gavgâdur yine G.455

“Bağın servisi, sen gümüş boylu serviye özenmeye çalışıyor. Çünkü boynuna yaseminler takmış.” Yasemin, genellikle divan şiirinde sevgilinin gümüş renkli teninin benzetileni olarak kullanılır. Yasemin genellikle çemenlikte ve servi ağacının kenarında yetişir. Şair bu durumu bir teşbih ögesi olarak ele almış.

Öykünür sen serv-i sîm-endâma beñzer serv-i bâg
Yâsemenler dikdiler tolaşdılar endâmına G.457

Servi ağacını besleyen ırmağın âşığın gözyaşıyla oluşması divan şiirinde çok sık başvurulan bir mazmundur. Şair aşağıda:”Gönlüm gözyaşı gibi, gönül alan o boylu

poslu güzele doğru aktı. Buna rağmen salınarak yürüyen servi boylu sevgili niçin akarsuya doğru gelmiyor?” diyerek servi boylu sevgiliyi suyun kenarına davet ediyor.

Göñül akdî gözüm yaşı gibi ol kadd-i dil-cûya
Niçün meyl itmez ol serv-i hırâmânım akar suya G.457

Servinin elife benzetilmesi de Divan şiirinde çok sık başvurulan bir teşbihtir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunun hasretiyle kanlı elifler çekmek deyiminden bahsediliyor. Kanlı elif çekmek aşğın gönlündeki yaranın elife benzemesinden dolaydır. Çekilen bu elif gibi yaranın da gül renkli bir servi gibi olmasından bahsediliyor. Yaranın kırmızılığı güle, şekli de serviye benzetiliyor.

Hasret-i kaddûn ile kanlu elifler çeksem
Sînede her biri bir serv-i gül-endâm olsa G.460

Elifi serv gibi bâg-ı mahabbetde bu gün
Kad-i mehvûn ile ol iki bâzûna fidâ G.16

Sînene aşk ile elifler kes
Bilsün ol servi sevdüğün her kes G.210

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu Tuba ağacıyla birlikte ele alınmış.”Senin boyunun güzelliklerini Tûba ağacına anlattılar. Bunun üzerine o da sevilinin yüksek ve güzel, düzgün boyu karşısında başını aşağı eğdi.” Tûba Sidre’de baş aşağı bulunduğu inanılan bir ağaçtır. O cennet ağacı olarak da ele alınır. Sevgili ve makamı çok yüksek tasavvur edildiğinden tuba onların semtinde makamında düşünülür. Sevgili veya övülenin boyu tubadan çok yüksek tasavvur edilir. Ama aşağıda şair Tûba’nın bu baş aşağı durmasını sanki sevgili karşısındaki saygıdan doğuyormuş gibi göstererek Hüsn-i Ta’lil yapıyor. Bunun yanında mübalağa sanatı dikkati çekiyor.

Kâmeti vâsfını ‘arz eylediler Tûbâya
Ser-fürû eyledi ol serv-i sehî-bâlâya G.466

Servinin su kenarında yetişmesinden hareketle yine aşağıda başka bir hayal kurulmuş.”Güzel yürüyüşlü o sevgili neden hiç suyun kenarına doğru yürümez. Hep, gönül ırmağının kendisi durmadan gönül çeken o uzun boylu sevgiliye doğru akıyor.”Burada âşığın sürekli olarak sevgiliye doğru yaklaşmasına rağmen sevgilinin âşığa hiç yüz vermeyip uzak durması gerçeğinden dert yanılıyor.

Ne ‘aceb meyl-i kenâr eylemez ol serv-i revân
Cûy-ı dil turmaz akar hod o kad-i dil-cûya G.479

“Nehirler gümüş renkli nihâli delirmiş görünce, salınarak yürüyen servi ağcını gümüş zincirlerle bağladılar.”Eskiden deliler çevreye zarar vermesin diye ayaklarına ellerine halhal ve zincir vurulmuş. Servi suyun kenarındadır ve su da âşığın gözyaşlarıdır. Gözyaşı da gümüş renklidir. Aşağıdaki beyitlerde zincir ve halhal kelimeleri gümüşî renkleriyle ele alınıyor.

Cünûnın gördiler cûlar nihâl-i sîm-sîmâñâ
Gümiş zencîr ile bend itdiler serv-i hırâmânı K.5-27

Hasret-i kaddüñ ile bâgda seyl-i eşküm
Taktı serv-i çementüñ pâyine sîmîn halhâl G.294

“Saba rüzgârı sevgilinin işveli yürüyüşünden haber verince bağdaki servi ağaçlarının cümlesinin boyu sallanmaya başladı.” Saba rüzgârı her zaman haber getirir sevgiliden. Aslında servilerin sallanması rüzgârın etkisiyledir; ama burada bu durumun nedeni sevgilinin herkesi titreten gelişinin haberi imiş gibi gösteriliyor.

Arz idince şîve-i reftârını bâd-ı sabâ
Lerze düşdi serv-i bâguñ cümle-i endâmına G.480

Sevgilinin boyu o kadar uzundur ki şair:”Ah ki! Feryadım bütün göklere erişti ama sevgilinin olduğu yerde bile (kûy-i yar) sevgilinin kulağına sesim kavuşmadı.” diyor. Yine sevgilinin boyu serviye benzetiliyor ve durum mübalağalı bir dille ele alınmış.

Âh kim ol serv-i bâlânuñ irişmez gûşına
Gerçi kûyında olan feryâdum irdi göklere G.481

Sevgilinin özellikleri çoğu güzelden ve unsurdan üstün tutulur.”Gümüş gibi beyaz yüzlü servi gibi güzeller çoktur ama senin özelliklerin ve hareketlerin hiç kimsede yoktur.”

Sîm-sîmâ serv-bâlâ meh-likâlar çok velî
Kimsede yokdur senüñ evzâ‘ u etvâruñ gibi G.485

“Sen yasemin gibi gümüş tenli serviye bir kere sarılan başına destar takmış gibi olur.”Destar eskiden sarık olan kullanılan bir tür sargıdır. Özellikle tasavvuf edebiyatında çok sık kullanılır. Ve destarın birçok çeşidinden bahsedilir. Şair servi boylu sevgiliye bir kere sarılan kişiyi dünyadaki bütün isteklerine kavuşmuş biri olarak düşünmüş.

Sen semen-ber serv-i sîm-endâma bir kez sarılañ
Başa iletirdi işin ‘âlemde destâruñ gibi G.485

“O servi boylu sevgilide siyah renkli saç olmasa kıyamet gününde hiç karanlık olmaz ve her taraf baştanbaşa günsüz olur derler.”Sevgilide saç ile alakalı her şey genellikle kapkara bir renktedir. Şair bu beytinde durumu biraz abartılı bir biçimde ele alıyor.

N’ola mûdan eser olmasa hîç ol serv-kâmetde
Şeb olmaz hep ser-â-ser rûz olur dirler kıyâmetde G.19

Sevgili her zaman naz ve istiğna eder âşığa hiç yüz vermez. Beyitte servi boylu sevgilinin bu yönü vurgulanıyor.

Nâz u istigna ile Bâkîye tokınmaz geçer
Râst gelse yolda ol serv-i revân bilmezlenür G.75

Servi (selvi) , yılın her mevsiminde yeşil (dumanî , koyu yeşil) kalabilen , meyvesiz bir süs ağacıdır .Duman renk ve şekil bakımından serviye benzetilir, yukarıya doğru çıkması yönüyle hep serviyle tenasüp içerisinde ele alınır.Aşağıdaki beyitler de bu kullanımı görüyoruz.

Beyitte âşığın inlemeleri çemen kuşu gibi her tarafa yapılır. Gam bağında gönülden çıkan dumanlar uzun boylu servi ağacını bile geçer denerek mübalağa yapılmış.

Başına mürğ-i çemen gibi üşer nâlelerüm
Dûd-ı dil bâğ-ı gamun serv-i ser-efrâzı geçer G.161

Dûd-ı âhın serv idüp kanlu yaşın gül-şen bilen
Eylemez serve nazar seyr-i gül-istân istemezG206

Çiçeklerin şahı(dalı) gümüş tenli bir güzele döndü. Düzgün boylu her bir fidan da gül renkli bir serviye döndü.

Şâh-ı şükûfe döndi bir sîm-ten nigâre
Her bir nihâl-i mehzûn bir serv-kad cevâne G.470

13.SİDRE

Sidre ağacı Bâki'nin şiirlerinde kullandığı cennet ağaçlarından biridir. Sidre daha çok sevgilinin veya memduhun boyu için benzetilen olur.

Lûgat anlamı Arabistan Kirazı demektir. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçer.(Necm 14/ 16) Tefsirde bu ağacın arşın sağ yanında bulunan bir ağaç olduğu söylenir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne çıkanlar ancak buraya kadar yükselebilmişlerdir. Nitekim peygamberimiz de Cebrail'i burada görmüştür. Sidre'nin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Sidre'nin ötesi Allah'ın Zat âlemidir. Sidre beşer bilgisi ile amelinin son hudududur. Sidre kelimesi daha çok munteha kelimesiyle birlikte kullanılır. Sidretü'l-munteha(Son uçtaki kiraz ağacı), ulaşılacak en yüksek yere olduğu için Divân şiirinde sevgilinin yüksek boyunu anlatmakta kullanılır. Padişahın yüceliği makamı, şairin şiiri için de bir semboldür.(Pala, 1998:353)

Aşağıdaki beyitte yukarıda anlatılan olaylara bir telmih yapılıyor. Sevgilinin boyu Sidre-i müntehâya benzetiliyor.

La'1-i lebûñle tal'atun ravza-i Cennetü'n-na'îm
Kaddüñe Cebre'îl-i 'akl Sidre-i müntehâ didi G.328

Aşağıdaki beyitte de yine sevgilinin yüksek boyunun benzetilene olarak Sidre kullanılıyor. "Meydanda gezen yasemin boylu servi ağacı mıdır, yoksa cennet bahçesindeki Tuba ve Sidre ağacı mıdır?)Tuba ve Sidre cennette bulunduğu inanılan iki ağaçtır. Sevgilinin boyunun serviye benzetilmesi Divan şiirinde en çok karşılaştığımız benzetmelerdendir. Şair bunun yanında boyu Tuba ve Sidre'ye de benzetiyor.

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mıdur
Gül-şen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tübâ mıdur G.120

Aşağıdaki beyitte yine sevgilinin boyu Sidre ile kıyaslanarak ele alınmış."Ka'be senin mamur evinin bulunduğu yerden daha değerli değildir. Sidre ağacı da senin boyundan daha yüksekte değildir."

Harîm-i Beyt-i Ma'mûrundan a'lâ olmaya Ka'be
Degüldür şâh-ı Sidre kâmetünden müntehâ kiblem G.333

Bahsi geçen Sidretü'l-müntehâ'nın kelime mânası, "nihayet Sidre'si", "son sınır", "hudut Sidre'si" demektir. Sidre'den kasıt da ağaçtır. Hz.Muhammet (S.A.S) bu ağacın meyvesini, tâcın püsküllerine, yapraklarını da fil kulaklarına benzettiği ve hakkında şunları söylediği rivayet edilmiştir:"Öyle bir ağaç ki, bir binici onun gölgesinde yetmiş sene yol alsa yine de onu kat edemez. Bir yaprağı ümmetin hepsini örter." (Buhârî, Bed'ül-halk 8, Tefsiru Sûreti 56/1, Rikak 51)

Divanda da daha çok memduh için kullanılır."Bütün felekler sayfa olsa, Sidre ağacının fidanı da kalem olsa onun büyüklüğünün defterini tamamlayamaz." Şair bu beytinde Sidre ağacını mübalağa unsuru olarak ele almış memduhun övgüsüne bir aracı olarak kullanmış.

Şahâ'if olsa felekler nihâl-i Sidre kalem
Yazılmaya keremi defteri 'ale'l-icmâl K.20-28

Aşağıdaki beyitte Bâki'nin tasvir yeteneğini görebiliyoruz. Şair bir cennet tasviri yapmış. "Ey put gibi güzel ve değerli sevgili, yaşadığın yeri cenneti aladan bile değerli bilirim. Sonsuz uzanan boyunu da Sidre ve Tuba ağaçlarından daha yüksek bilirim." Şair bu beyitte de yine sevgilinin boyunu övüp onu Sidre ve Tuba gibi iki cennet ağacından üstün tutuyor.

Ser-i kûyuñ sanemâ cennet-i a'lâ bilürin
Müntehâ kâmetüni Sidre vü Tûbâ bilürin G.369

14. ŞEFTÂLİ (ŞEFTÂLÜ)

Şeftali renk ve şekil bakımından sevgilinin dudağının benzetileni olur. Şeftali taze ve suludur. Sevgilinin dudağı da taze suludur.

Dudağın dîvan edebiyatında âşığın hayatı için taşıdığı anlam önemli bir yer tutar. Çünkü dudak vuslatı, ölümsüzlüğü ifade eder ve bu sebepten de âb-ı hayat yani ölümsüzlük suyuna benzetilir. Tasavvufî açıdan da vahdetin yani ebedî hayatın sembolüdür.(Kurnaz,1996:551)

Aşağıdaki beyitte pek rastlanmayan bir teşbih yapılmış ve sevgilinin yanağı şeftali çiçeğine benzetilmiş.

Bu beyitte bûse-şeftali-dudak münasebeti görülüyor. Şeftali genelde sevgilinin busesi ve dudakları için benzetilen olur. Âşık Divân şiirinde sevgilinin bûsesini almadan ölürsem suyumu şeftali budağı ile ısıtın der.

Ruhlaruñdan ne 'aceb bûse temennâ kılsam
Ey lebi gonca 'izâruñ gül-i şeftâlûdur G.45

Güzellik bağının şeftalisini eller yesin. Ey elma çeneli sevgili Bâki senin için daha ne kadar desin ayva(eyvah)."Sevgilinin dudakları şekil ve renk itibariyle şeftaliye benzetilir. Eller yesin şeftalisini demekle sevgilinin dudaklarını başkaları yani rakipler

öpüyor denilmek isteniyor. Çene için de genellikle elma ve ayva benzetilen olur. Şair ayva kelimesini hem ayva hem de eyvah anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanmış aşağıdaki beyitte.

İller yiye şeftâlûsını bag-ı cemâlûñ
Ey sîb-zekan Bâkî nice bir diye eyvâ G-5

15. ŞİMŞÂD (ŞİMŞİR)

Boyunun yüksekliği sebebiyle sevgiliye benzetilen şimşâd meyve vermeme özelliğiyle vuslatını sevgiliden esirgeyen bir ağaçtır. Divan şiirinin genel bir özelliği olduğu üzere sevgilinin boyu ile servi, şimşad, ar'ar, sanavber vb. ağaçlar arasında teşbih kurma Bâkî'de de aynen devam etmiştir.

Ortak anlayışlar ve ölçüler çerçevesinde eski şairin, güzelin boyunu daima uzun ve düzgün gösterme zorunluluğu, boyunun servi, şimşad, ar'ar, sanavber vb. ağaçlara benzetilmesine neden olmuştur. Uzun boyu ile salınarak yürüyen güzel, hemen her zaman fitne ya da kıyamet koparacaktır. Bu anlayış sonucu ise eski şair şiir dilini oluştururken çoğu zaman kalıplaşmış unsurları kullanmıştır. Çoğunlukla hep örnek verdiğimiz ya da benzer hazır unsurları kullanmak zorunda kalmıştır.

“Benim feryadıma o boyu şimşad gibi olan sevgili yanıt vermese de onun bulunduğu yerde benim feryat ve inlemelerim feleklere kadar çıkar.”Şair bu beyitte şimşad ağacını sevgilinin boyu için benzetilen olarak ele almış ve şimşadın da yüksek boyunu ön plana çıkarıyor. Âşık sevgili kendisine yüz vermediği için her zaman feryat ve figan eder.

Feryâduma irmezse n'ola ol boyı şimşâd
Kûyında feleklerden aşar nâle vü feryâd G.35

Yukarıdaki beyite benzer bir kullanım aşağıda görülüyor. Sevgilinin boyu yine şimşad ağacına benzetiliyor.”O boyu şimşad kadar yüksek olan sevgili benim feryadıma yetişmez. Bu durum onun kulağına feryadımın kavuşmadığını gösteriyor.”Bu beyitte sevgilinin istighnasını görmekle beraber âşığın uzun feryadının onun kulağına kavuşmaması onun boyunun uzunluğunu gösteriyor.

Feryâduma ol kâmeti şimşâd yitişmez
Beñzer ki anuñ gûşına feryâd yitişmez G.201

Yine aşağıdaki beyitte de şimşadın uzun boyu ön plana çıkarılıyor. Sevgilinin boyu her zaman olduğu gibi yine şimşaddan daha yukarılara çıkmış gösteriliyor.”Yürü, ey boyu servi gibi yüksekler kadar çıkan sevgili yürü ki uzun boyuna şimşad ağacı bile kavuşamasın.”Servi, şimşad, sanavber gibi ağaçların boyu hiçbir zaman sevgilinin boyuna kavuşamaz. Sevgilinin boyu her zaman uzun ve düzgündür.

Yüri ey serv-i ser-efrâz yüri
Kad-i bâlâña irişmez şimşâd G.37

Aşağıdaki beyitte de yine sevgilinin botu şimşaddan yüksek gösteriliyor. Devamında da sevgilinin saçının güzel kokusu yanında anberin bir değerinin kalmayacağını söylüyor.

Kaddüñ katında kâmet-i şimşâd pest olur
Zülfüñ yanında revnak-ı ‘anber şikest olur G.97

“Ey servi gibi salınarak yürüyen sevgili sen cihanda varken artık şimşad ağacının yetişmesine gerek yok.”

Oñmasun bitmesün ey serv-i revân
Göreyin bâg-ı cihânda şimşâd G.41

Şevk ile içki şarap içenlerin sarhoş olması bilinen bir gerçektir. Divân şiirinde sevgilinin yanağı ve dudağı şarap gibi kırmızıdır ve şarap olarak düşünülür. Bu şaraptan bir kere içen de bir daha kendisine gelemmez. Aşağıdaki beyitte şair bu durumu ele almış. ”Yanağının ışığını ve dudağını ananlar şaraptan sarhoş olan insanlar gibi bir daha kendisine gelemmez, aklı başından gider.”

Tâb-ı ruhuñla la’lün añan ‘aklın aldurur
Şevk ile içse kişi meyi katı mest olur G.97

Aşağıdaki beyitte “Sanavberin ayağı, o servi boylu sevgilinin şimşad gibi olan yürüyüşüne öykünüp onun gibi yürümeye çalışırsa ayağı kırılır.” deniyor.

Şimşâd-ı hoş-hırâmına ol servüñ öykünüp

Reftâre gelse pâ-yı sanavber şikest olur G.98

16.TÛBÂ

Sidre’de baş aşağı bulunduğu inanılan bir ağaçtır. O cennet ağacı olarak da ele alınır. Sevgili ve makamı çok yüksek tasavvur edildiğinden tuba onların semtinde makamında düşünülür. Sevgili veya övülenin boyu tubadan çok yüksek tasavvur edilir. Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda dalları aşağıda bulunan bütün cenneti gölgeleyen bir ağaçtır. Her çiğnenmesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır. Bir rivayete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta bütün insanların bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da yere düşermiş. Yaprak düşerken başka yapraklara değer ve yaprağına değdiği kişinin kulağı çınlarmış. Böylece kulağı çınlayan kişi ölümü hatırlar ve tövbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin “Birisi beni andı.” demesi bundan imiş. Divân şiiirinde Tûba ağacı gölgesi ve boyu nedeniyle ele alınır. Sevgilinin boyu Tûba’ya benzer. (Pala, 1998:400)

Cennette öyle bir ağaç var ki bir süvari gölgesinde yetmiş yahut da yüz sene gider (de bitiremez). O ebedilik- ağacıdır... Cennette bir ağaç var ki, bir kimse dört yaşına girmiş bir dişi deve yavrusuna yahut da beş yaşına girmiş olan bir dişi deveye binmiş olsa da sonra ağacın dip tarafındaki gövdesini dönmeye başlasa hareket ettiği yere ulaşmadan deve ihtiyarlayarak düşer... Onun taze dalları cennet surlarının ötesindekilere ulaşmaktadır. Cennetteki her ırmak muhakkak o ağacın dibinden çıkmaktadır... [Tezkireti'l Kurtubi, s. 311/513]

Cennette bir ağaç vardır ki, binekli bir kimse yüzyıl gölgesinde yürüse onu kat edemez. İsterseniz şu ayeti okuyun: "Daimi gölgededirler, çağlayıp duran subaşlarındadırlar. ." [(Tirmizi), Kütüb-i Sitte-14, s. 427/9]

Tuba ağacı benzersiz özelliklere ve görülmemiş bir genişliğe sahiptir. Bunun yanı sıra dünyadaki sebeplerin geçerli olmadığı cennet ortamında cennet elbiselerinin de bu ağaçtan yapıldığı ifade edilmektedir.

Bâki divanında da Tuba daha çok sevgilinin boyuyla ilgili olarak kullanılmıştır. Sevgilinin boyu güzellik ve azameti yönüyle Tûba'ya benzetilir. Gönül de Tûba ağacına aşık olan bir kuş gibi düşünülür.

Mürg-i dil konmaga bir kâmeti Tûbâ gözedür
Serv ü şimşâdı begenmez katı a^clâ gözedür G.67

“Ey zahid! Sevgiliye kavuşma meyvesinin boyuna uzanabilen kişi ne kadar yetişmiş bir kişidir.”Şair burada sevgilinin boyu yücelik yönünden Tuba ağacına benzetiliyor, kimsenin sevgilinin boyuna yetişemeyeceğini dile getirmiş. Tûba ağacının meyveli olması da düşünülmüş.

Mîve-i vaslına bir kâmeti Tûbâ güzelüñ
Zâhidâ her kim irişdiyse yitişmiş erdür G.107

Kimi zaman da şair sevgilinin boyunu, güzellik ve yücelik bakımından ar'ara benzetirken boyunun yüceliğini cennette bulunan Tûba ağacına benzetiyor. Aşağıda sevgiliye “Ey sarhoş başlı, âlemi süsleyen taze çiçek olan sevgili! Gökyüzünde Tuba ağacı, yeryüzünde de ar'ar ağacı senin güzel boyundur.” denilmiş. Servi ağacı da sarhoşluk (ser-keş) şeklinde hayal ediliyor. Servi ağacı rüzgârın etkisiyle hafifçe ve bir bütün halinde sallanır. Servinin bu durumu bir sarhoşu andırıyor. Sarhoş da bir bütün olarak sağa sola sallanır.

Aceb ey serv-i ser-keş sen ne nahl-i âlem-ârâsın
Ki kaddüñ dikmesidür gökde Tûbâ yirde jarjar hem G.343

Aşağıdaki beyitte de yine sevgilinin yüksek boyunun benzetileni olarak Sidre ve Tûba ağaçları kullanılıyor. “Meydanda gezen yasemin boylu servi ağacı mıdır, yoksa cennet bahçesindeki Tuba ve Sidre ağacı mıdır?” Tuba ve Sidre cennette bulunduğu

inanılan iki ağaçtır. Sevgilinin boyunun serviye benzetilmesi Divan şiirinde en çok karşılaştığımız benzetmelerdendir. Şair bunun yanında boyu Tuba ve Sidre'ye de benzetiyor.

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mıdur
Gül-şen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tûbâ mıdur G.120

Sevgilinin bulunduğu yer Divân şiirinde her zaman değerlidir, kutsaldır. Şair sevgilinin mekânını cennete benzetmiş ve Tûba ağacının da cennette bulunması gibi oraya da meyle etmesinin normal bir durum olduğunu dile getirmiş.

Cennet-i kûyuña meyl eylese Tûbâ yiridür
Âsitânuñ dilese gökde Mesîhâ yiridür G.66

Aşağıdaki beyitte Bâki'nin tasvir yeteneğini görebiliyoruz. Şair bir cennet tasviri yapmış. "Ey put gibi güzel ve değerli sevgili! Yaşadığın yeri cenneti aladan bile değerli bilirim. Sonsuz uzanan boyunu da Sidre ve Tuba ağaçlarından daha yüksek bilirim." Şair bu beyitte de yine sevgilinin boyunu övüp onu Sidre ve Tuba gibi iki cennet ağacından üstün tutuyor.

Ser-i kûyuñ sanemâ cennet-i aîlâ bilürin
Müntehâ kâmetüni Sidre vü Tûbâ bilürin G.363

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin boyunun güzelliğini duyan Tûba ağacının servi boylu sevgili karşısında boyun eğdiği dile getiriliyor.

Kâmeti vafını 'arz eylediler Tûbâya
Ser-fürû eyledi ol serv-i sehî-bâlâya G.466

Firdevs cennetinden kasıt, sevgilinin kapısının eşiğinin toprağı olduğu ve cennetteki Tûba ağacından kasıt olarak da sevgilinin boyunun istendiği dile getirilmiş.

Âsitânuñ hâkidür firdevs-i aîladan garaz
Kâmetüñdür ravza-i cennetde Tûbâdan garaz G.221

2. BÖLÜM

ÇİÇEKLER

1. BAHÛR-I MERYEM (MERYEM ANA ÇİÇEĞİ)

Meryem Ana eli çiçeği denilen bir çiçektir. Hz.Meryem İsa'yı doğururken ağrısının şiddetinden bu ağacın çiçeğini tutmuş ve çiçek de el şeklinde ortaya çıkmıştır.

Eski tıpta safradan başı ağrıyan, gözleri kararan midesi bulanık kişilere bu çiçeğin kökünü bal ve sirkeyle karıştırarak ilaç diye verirlerdi. Çiçek aynı zamanda günlük ve tütüsü olarak da kullanılmıştır. Ebeler kolay doğum olsun diye bu çiçekten yararlanmışlardır. Zülfün benzetilene olarak kullanılabilir. Bâki şiirlerinde Bahûr-ı Meryem kelimesini tespit iki yerde kullanıyor.

Aşağıdaki beyitte de Hz.İsa'nın nefesi Meryem Ana Çiçeği ile söz konusu edilirken Hz.Mûsâ da Yed-i Beyza ile söz konusu ediliyor.

Meryem Ana Çiçeği'nin kokusunun Hz. İsa'nın hayat veren nefesi ile dirildiğini söylüyor. Hz. İsa ölüleri diriltten nefesi ve hastalıkları iyileştiren mucizeleriyle bilinen bir peygamberdir. Beyitte işte Hz. İsa'nın bu hayat veren nefesi söz konusu ediliyor. Hz.Meryem İsa'yı doğururken ağrısının şiddetinden bu ağacın çiçeğini tutmuş ve çiçek de el şeklinde ortaya çıkmıştır. Bahûr-ı Meryem çiçeğinin Hz. İsa'nın dünyaya ilk gelişiyile aldığı ilk nefesten doğduğu anlatılmaya çalışılıyor. Bahur-Mertem çiçeği aynı zamanda el biçimindedir ve bu yönüyle de iham-ı tenasüp yapılmıştır.

Zanbak beyaz elini Hz.Mûsa gibi açmış denilerek Yed-i Beyza'ya benzetilmiştir. Hz.Mûsa Allah'ın emri ile elini koynuna koyar ve çıkarır, böylece eli parıl parıl

parlardı. Firavun'a karşı gösterilen bu mucize edebiyatta sık sık kullanılır.Beyitte bu olay hatırlatılarak telmih yapılıyor.

Dem-i 'Îsâ dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem

Açdı zanbak Yed-i Beyzâyı kefi Mûsâ-vâr K18-19

“Meryem Ana Çiçeği'nin kokusu topraktan yükselerek bütün semayı güzel kokusuyla kapladı. Ve bu şekilde göklerde Hz. 'Îsâ'nın eteklerini güzel kokulara buladı.”

Bahur-ı Meryem çiçeği bu beyitte de güzel kokusuyla söz konusu ediliyor. Bilindiği gibi Hz. 'Îsâ tebliğ görevini tamamlamadan Allah tarafından göğe kaldırılmıştır. Bu olaya telmih yapılıyor.Divan edebiyatında ise Hz. 'Îsâ'nın dördüncü kat gökte olduğuna inanılır.Çünkü Hz. 'Îsâ göğe kaldırılırken üzerinde iğnesi varmış ve bu yüzden dördüncü katta kalmıştır.

İrişdi hâkden bûy-ı bahûr-ı Meryem eflâke

Mu⁶attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesîhâyı K15-5

2. ERGUVÂN (ERGAVÂN)

Erguvan aslında bir ağaçtır ancak çiçekleri olduğu için, çiçek özelliği daha çok ön plâna çıkar. Kırmızı renginden dolayı şarap, kan, ateş, mey, dudak, ve ten ile benzerlik içerisinde kullanılır.

Kırmızı renkte bir çiçektir. Erguvanın meyvesi yoktur. Rengi dolayısıyla şarap ve dudakla birlikte anılır. Baki bir benzetme unsuru olarak erguvani en çok kullanan şairlerden biridir. Onun şahsında erguvan yağmur sonrasında inci ve yakutla bezenmiş murassa bir ağaçtır, yahut nakit altın satan bir beyzade.(Pala,1998:128)

Râygân aldum sanurdı la⁶l u yâkûtı velî

Şimdi nakd altun sayar turmuş nihâl-i ergavân K.22-7

A.Hamdi Tanpınar'a göre Baki'nin en sevdiği çiçek erguvandır. Çünkü şair renkliyi, güzeli, parıltıyı, kıymetli olanı sever; bunun için sevgiliyi erguvani elbiseler içinde düşünür.

Ergavânî câme geymiş ol gül-i gül-zâr-ı cân
Bâg-ı hüsn içre nihâl-i ergavân olmuş hemân G.390

Hızır İsa'ya Romalılar tarafından alay etmek amacıyla çarmıha gerilmeden önce erguvani bir elbise giydirilmiştir. Çünkü erguvanî Roma imparatorluk rengidir. Erguvan Şeyh Galipte bir kanama imajı uyandırırken Hayali Bey'de kan fidanı gibi terleme olarak düşünülür.

Bulut senin boyunu anarak katre katre kanlı gözyaşı döksün ve karaağacın fidanını kırmızı bir erguvan fidanına benzetsin. Divan şiirinde gözyaşı genellikle kanlı olmasından dolayı kırmızı olarak tahayyül edilir.

Döksün sehâb kaddin aşıp katre katre kan
İtsün nihâl-i nârveni nahl-i ergavân M.1

Şair aşğın gözyaşını çok akmasından hareketle deryaya teşbih ediyor. Denizin içindeki mercan da erguvan fidanının uzun boylu hayalidir.

Yaşum deryâdur ey Bâkî içinde şâh-ı mercânı
Hayâl-i nahl-i bâlâ-yı nihâl-i ergavânumdur G.128

Bâki divanında erguvan ile ilgili olarak sık kullanılan benzetmeleri ve hayalleri aşağıda birkaç başlık halinde sıralamaya çalıştık.

2.1. ŞARAP, CÂM

Ey Bâki, dün geceki içkiden dolayı yine mahmur gibi duruyorsun. Çünkü elindeki erguvan renkli şarabının kadehi durmadan titriyor. Şair erguvani kırmızılığı yönüyle şaraba benzetiyor.

Mey-i dūşînedan Bâkî yine mahmura beñzersin
Elünde turmayup câm-ı şarâb-ı ergavân ditrer G.139

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yanağı güle benzetilirken, sâkinin kadehi de erguvâna benzetilmiş.

Ruh-ı dil-ber ü câm-ı sâki nazarda
Ne minnet bahâr u gül ü ergavâne G.406

Bâkî gamuñda hûn-ı ciger yutsa gûyiyâ
Bezm-i safâda câm-ı mey-i ergavân çeker G1.53

2.2. HÛN (KAN)

Bâki birçok beytinde kan ile erguvan arasında bir benzeyen benzetilen ilişkisi kurmuştur. Bazen sevgiliyi erguvani elbise giymiş olarak gösterip o kırmızı rengin erguvanın rengi değil kendisinden akıtılan kanın rengi olduğunu söylüyor.

Kanına girmiş boyınca Bâkî-i dil-hastenüñ
Ergavânî câme geymiş sanmañ ol serv-i revân G.390

Hançer bütün düşmanların boylarını baştan aşağı kana bulaştırsın. Bu şekilde yardım bahçesinde her tarafı erguvan fidanlarıyla donatsın. Şair bağdaki bütün çiçekleri kırmızılığı itibarıyla kana benzetiyor. Düşmanların kanını erguvân renkli olarak düşünmüş.

°Adûnuñ kılsun endâmın ser-â-pâ kana müstagrik
Bitürsün bâg-ı nusretde nihâl-i ergavân hançer G.155

2.3. CÂME (ELBİSE)

Bâki, sık sık erguvan ile elbise arasında bir benzetme yapar. Sevgiliyi erguvan renkli elbiseler giyinmiş biri olarak karşımıza çıkarır. Aşağıdaki beyitlerde bu hayalleri görebiliyoruz.

Erguvan renkli elbiseni görüp kan ağlasam hiç sıkıntı değil; zira akan suyun kenarına erguvan çiçeği çok yakışır. Şair burada aşığı bir erguvan ağacına benzetiyor. Zaten erguvan su kenarlarında yetişir. Bu yönüyle hüsn ta'lil yapılmış.

Ergavânî câmeni görüp n'ola kan aglasam
Yaraşur âb-ı revâna karşı zîrâ ergavân G.390

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanaklarıyla erguvan renkli elbisesinin gül bahçesini bir lale bahçesini çevirdiği dile getirilmiş. Sevgilinin yanağı ve erguvan kırmızılığı yönüyle ön plana çıkarılıyor. Lale de kırmızı bir çiçektir.

Lâle-zâr itmiş letâfet gül-sitânın ser-te-ser
Ruhlaruñla ergavânî câmen ey nahl-i revân G.390

Aşağıdaki beyitte de yine sevgilinin elbisesi erguvani olarak hayal edilmiştir. Sevgili de peri gibi düşünülerek bütün bu benzetmelerin de bir hayal olduğu dile getirilmeye çalışılıyor.

Aynı zaman da gülîtan kitabı da erguvani bir renkle teşbihli olarak hayal edilmiş. Gülîstan kelimesi tevriyeli kullanılarak Sâdiî Şirâzî'nin ünlü kitabı hatırlatılıyor.

Ergavânî câmen içre oldı cismüñ ey perî
Ergavânî cild ile gûyâ kitâb-ı Gül-sitân G.390

Şu beyitte de sevgilinin erguvani elbise giymesi yadırganıyor. Servi boylusun, serviler yeşil renkte olurken sen ey genç güzel neden böyle kırmızılara bürünmüşsün deniyor.

Serv-kadsin serve âdet sebz-pûş olmag iken
Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-cevân G.390

Fâhir libâsa koydı eşcâr-ı bâğı devrân
Bâdâm-nakşî kemhâ geydürdi ergavâne G.470

2.4. YÂKUT

Bazı beyitlerde de kırmızıyla ilgili olduğu için erguvan yakut ile birlikte ele alınmıştır. Nisan yağmurunun gölgesinden değerli inciler ve yakutlar döküldü. Erguvan fidanının üzerine dökülen yakut kırmızı rengi inciler de erguvan üzerindeki çiğ tanelerini oluşturmuştur. Yâkût-ı rummani nar rengindeki en değerli yâkût çeşididir.

Murassa sâye-bânından dökildi ebr-i nîsânuñ

Dür ü yâkût-ı rummânî nihâl-i ergavân üzre G.419

2.5. ATEŞ

Erguvan bazen de ateş ile bir benzetme ilgisi içerisine sokulur. Aşağıdaki beyitte sanki lâle gül bahçesini tutuşturmak için gül harmanını ateşe vermiş. Erguvan da bu ateş içerisinde kırmızı rengiyle bulunuyor. Erguvan kırmızı olduğu için sanki gül bahçesi yanmış gibi gösteriliyor. Hüsn-i ta'lil yapılmış.

Ergavânlar tutuşup hırmen-i gül yanmag için

Gül-sitân milkine âteş kodı yir yir lâle G.466

3. GONCA

Gonca açılmamış çiçek, tomurcuk demektir. Divan şiirinde olduğu gibi Bâki'de de çoğunlukla gonca sevgilinin ağzı olarak ele alınır. Gonca açılmamışlık özelliğiyle ele alınır. Goncanın açılması gülmek şeklinde düşünülür. Bir insanın, güldüğünde ağzının açılması gibi düşünülür. Gonca kapalı şekliyle içinde sırları barındıran bir kavram olarak düşünülür. Goncanın açılması demek sırrın açığa çıkması demektir. Goncanın açılması, çak olmak, sinisini çak etmek, yüzünden örtüyü atmak, düğmelerini çözmek gibi tasvir edilir.(Kurnaz,1996:540)

Goncalar düğmelerin çözdü bahâr oldu diyü

Sînesin açdı girfbânını çâk itdi semen G.358

Goncalar içre nihân eyleme gül-berg-i terûñ
Ya'nî seyr eyleyelüm sîneni çözü dügmelerûñ G.277

Goncanın açılmasında saba rüzgârının büyük etkisi vardır. Gonca açılınca gülün kokusu da ortaya yayılır. Goncanın açılmasıyla bülbül sevinir çünkü gonca aşk sırrını ifşa edecektir.

Eyledi müjde-i gül bülbülü şâd u hurrem
Goncanun göñli açıldı güle düşdi şeb-nem G.31

Goncanın açılması demek sevgilinin konuşması demektir. Gonca güller gibi açılınca âşık sevinir. Âşığın fazlaca dökülen göz yaşları da gülün üzerindeki çiğ taneleri yerine geçer. Gonca sevgilinin dudağı iken gam dikeniyile incinen ağlayan bülbül de âşıktır çoğu zaman.

Şeb-nem gibi saçılsun koñ eşk-i firâvânım
Güller gibi açılsun tek gonca-i handânım G.337

Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dirseñ işte sen
Hâr-ı gamda andelîb-i zâr dirseñ işte ben G.380

Gonca olan ağız açılmadığı zaman remz ile konuşur. İçinin kırmızılığı ve tazeliği dolayısıyla ele alınan gonca içinde mücevher saklama(la'l dudak, inci diş) özelliğine sahiptir. Gonca bazen kadehi andırır ve bazen de defter, kitap şeklinde düşünülür. Kapalı ve bakir olması nedeniyle de bir geline benzetilir.

Bâki divanında da genellikle sevgilinin ağzı açılmamışlık haliyle bir goncaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgiliye “ey gonca ağızlı” diye hitap edilerek sevgili kastediliyor. Divan şiirinde sevgilinin ağzı küçücük olarak tasvir edilir, o kadar küçüktür ki bazen bir nokta bazen de bir toz tanesi kadardır.

Ruhuñ ey gonca-dehen berg-i gül-i hôd-rûdur
Bagrumuz delmiş idi mihnet-i hâr-ı hicrân K.2

Sevgilinin yanakları taze gül, açılmamış dudakları ise goncaya teşbih ediliyor. Gönlüm sana meyil etti bana artık gül ve şarp gerekmez.

Ruhlaruñdur gül-i ter gonca leb-i mey-gûnuñ
Saña meyil itdi göñül bana gerekmez gül ü mül G.296

Sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki kimi zaman yok kabul edilir ve adem (yokluk) kelimesiyle birlikte kullanılır.

Ruhuñ gül-berg-i bûstân-ı İremdür
Dehânuñ gonca-i bâğ-ı ‘ademdür G.147

Bazen sevgiliye gonca-i ter (taze gonca) diye de hitap edilir. Gonca gülün henüz açılmamış halidir ve taptazedir. Sevgili de genç ve taze olarak tasvir edilir. Bu yönden bir benzetme yapılır. Aşağıda ey taze gonca olan sevgili misk gibi olan ayva tüyleriyle ve sürekli tekrar edilen dudakların şeker gibidir. Sevgilinin dudakları çoğunlukla şeker gibi tasvir edilir. Bunun yanında ayva tüyleri de misk gibi kokar.

Hat-ı müşg-fâmuñla ey gonca-i ter
Şekerdür o lebler mümessek mükerrer K.3-27

Aşağıdaki beyitte de sevgiliye gonca-i gannaç diye hitap ediliyor.“İnleyen gönül bülbülü âşıklar gibi dua etti. İşveli nazlı gonca ağızlı sevgili de nazlı güzeller gibi naz yaptı.”Bülbül devamlı olarak gül için ağalar inler ve dua eder. Gül ise her zaman naz yapar ve bülbüle yüz vermez.

Bülbül-i şûrîde-dil kıldı niyâz-ı ‘âşıkân
Gonca-i gannâc nâz-ı nâzenînân eyledi K.7-35

Gonca eğer güle açılır da aşk sırrını ona söylerse bülbülün binlerce arkadaşı vardır ve bu sırrı tüm dostlarına yayacaktır.Hezaran ve zeban kelimeleri tevriyeli kullanılmış.

Anun’çün gonca-i gül râzın açmaz sana ey bülbül
Hezârân hem-zebânun var çıkar yârâne söylersin G.361

“Bahar bulutunun annesi gülbahçesinin beşiği üzerine geldi. Goncanın çocuğu da ağzını açtı ve ağzına meme aldı.”Aşağıdaki beyitte gonca küçük bir çocuğa benzetiliyor.

Mehd-i gül-zâr üzre geldi dâye-i ebr-i bahâr
Tıfl-ı gonca agzın açdı meyl-i pistân eyledi K7-4

Kimi durumlarda sevgiliye gonca-leb, yani gonca dudaklı diye de hitap edilir. Sevgilinin dudakları şekli ve rengi dolayısıyla açılmamış bir goncaya benzetilir. Gülün gonca hali âşıkları ağlatır ve inletir. Âşıklar goncanın açılmasını ve kokularını güzelliğini her tarafa yaymasını isterler. Goncanın açılmış haline gül-i handan veya gonca-i handan denir.

Yüzüñ ey gonca-leb dürme bize cev eyleyüp turma
Açıl gül gibi handân ol salın serv-i hırâmân ol K.11-7

Âşık gül için ağlayan ve gönlünü gülün dikenleriyle kanlara bulayan bir bülbül gibidir. Aşağıda şair fani gül bahçesinin dikenlerinden oluşan yaradan dolayı ağlamayacağını söylüyor, yeter ki gonca bir kere gül gibi açılsın diyor.

Aglamazdum zahm-ı hârından bu fânî gül-şenüñ
Bir güle baksa hele ol gonca-i handân eger K13

Goncanın başında toplanan çiğ taneleri küçük çocukların başına dizilen akçelere benzetiliyor.

Dâye-i ebr yine goncalaruñ şeb-nemden
Başına akçe dizer niteki etfâl-i sığâr K18

Divan şiirinde gonca daha çok gülün açılmamış hali için kullanılır. Ancak kimi durumlarda gülün dışındaki çiçekler için de bu tabir kullanılabilir. Aşağıdaki beyitlerde lâle, menekşe ve zanbağın goncasi söz konusu edilmiş.

Zanbakuñ goncasıdur bâga gümüş bâzû-bend
Zacferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr K18-20

Demidür lâle yaka bezm-i bahâra meş'al
Gonca-i zanbak ola nergise şemc-i bâlînk K25-3

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmuş
Taglarda külüng atduğı dem başına Ferhâd G.35

Gül goncasının açılması gülmek ve konuşmak şeklinde düşünülür. Sevgilinin ağzının açılması âşığa bir şeyler söylemesi anlamına gelir. Bu da âşık için çok büyük bir lütuftur.

Gülüp açılsa 'aceb mi gül-i rengîn-ruhsâr
Dehen-i gonca-i ter dürlü letâ'if söyler K.18

Diğer çiçekleri açıklarken değindiğimiz gibi sevgilinin yüzündeki, vücudundaki her özellik bir çiçeğe veya bitkiye benzetilmiştir. Gonca da daha ziyâde sevgilinin ağzı için teşbih unsuru olarak kullanılır. Yüz güle, sine yasemine, göz nergise, ayva tüyleri çemene, ağız goncaya, saç da amber kokulu sümbüle benzetilmiş.

Çihre gül sine semen çeşm-i mükehhal nergis
Hat çemen gonca dehen 'cad-ı mu'anber sünbül K.24-23

Gonca sevgilinin dudağının güzelliği, kırmızılığı karşısında her zaman aciz kalır. Sevgili gül bahçesine girdiğinde bütün çiçekler utançlarından kaçacak yer ararlar veya acizliklerinin farkına varırlar. Aşağıdaki beyiler de bu durum dile getiriliyor. Goncanın sevgilinin dudağının rengine özenemeyeceği dile getiriliyor.

Goncanuñ cânı mı var öyküne lacl-i lebüñe
Zülfüñe kaç başı var ola ber-â-ber sünbül K.24-33

Nice teşbîh idem agzuña bir ebkem gonca
Nice nisbet kılam ol zülfe ber-â-ber sünbül K.24-37

Aşağıdaki beyitte gül yanklı, gonca ağızlı, yeni yetişmiş sevgili ile bağda bahçede gezmek ne güzeldir diyor.

Geşt ü güzâr-ı bâg ne hoşdur nigâr ile
Bir nev-resîde gonca-dehen gül-‘izâr ile M.2

Gonca kapalı olduğundan içerisinde altın ve inci sakladığına inanılır. Gül gibi açıldığında ise elindeki altınları açıkça ortaya koyacaktır. Çiğ taneleri gülün üzerindeki para gibi hayal ediliyor.

Zer saklamaya gonca-sıfat ‘âkil odur kim
Gül gibi olan nakdi koya sâgare cânâ G.1

Şair kimi durumlarda gonca ve kadeh arasında renk ve şekil bakımından bir benzerlik kurmuştur. Aşağıdaki beyitte de şair gönlündeki kadehin gonca gibi kanla doldurulduğunu söyleyerek goncanın içinin kıpkırmızı olmasıyla kendi gönlünün kanlı olması arasında ilgi kurmuş.

Gonca-veş câm-ı dil-i Bâkîyi pür-hûn itdiler
Dem-be-dem zarî kılur gül-zâr-ı bezmünden cüdâ G.8

Gonca çoğu zaman sevgilinin dudağı ve ağzı için benzetilen oluyorsa da kadeh, sagar, piyale gibi şarap ile alakalı unsurlara da benzetilebilir. Aşağıdaki beyitte taze gonca, gül bahçesi meclisinin kadehi olarak ele alınmış. Bunun yanında ateş renkli yanağı da gülânâra benzetiliyor.

Gül-sitân-ı bezme sâgar gonca-i sîr-âb ise
Âteşin ruhsârı sâkînüñ de bir gül-nârdur G.58

Ciğeri kanla dolmak biçiminde de kimi durumlarda kullanılabilir. Ciğer-hun olmak daha çok kadeh gibi algılanır. Kadehin kırmızı renginden hareketle bu benzetme yapılır.

Câm-veş kimdür bu bezm içre ciger-hûn olmayan
Gonca-i gül-zârı seyr it lâle-i hamrâya bak G.239

Gonca her zaman taze ve canlıdır. Sevgili de taze, canlı ve gençtir. Sevgiliye sen tazelik bağının açılan bir goncasısın ve gül de üzerine çiğ taneleri düşmüş ve bu haliyle ağlayan biridir deniliyor.

Sen tarâvet bâğınuñ bir gonca-i handânısın
Jâle düşmiş tâze gül bir aqlamış sûretlûdür G.60

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağcı gonca-i la'l şeklinde ele alınmış. La'l kelimesi hem dudak anlamında hem de değerli kırmızı bir taş anlamında kullanılır. Nergis divan şiirinde daha çok gözün simgesi olarak kullanılır. Kırmızı ve sarı rengiyle düşünülür.

Nergis çemende gonca-i la'luñ safâsına
Taht-ı zümürürd üzre çıkar câm-ı zer çeker G.79

Bülbül gam dikeninden her zaman inler ve figan eder. Çimenlik meclisinde dikenler her zaman goncalarla birlikte sallanır. Bülbül güle yaklaştıkça gül ona dikenlerini batırır ve bu yüzden bülbülün gönlü hep kanlıdır. Hatta gülün kırmızı rengi bülbülün ona bulanan kanındandır.

Hâr-ı gamda °andelîb eyler figân u zârlar
Goncalarla salınur sahn-ı çemende hârlar G.85

Şair bazen de goncayı gönül ile birlikte ele almıştır. Goncanın içi kırmızıdır, gönlün içi de sevgilinin kahrından dolayı kan kırmızı olmuştur. Gonca kapalıdır gönül de kapalıdır.

Gonca-âsâ kan ile tolmuş göñüller açmagı
Leblerüñden öğrenür var ise şîrîn-kârlar G.85

Aşağıdaki beyitte de can ve gönül yine gonca ile benzerlik içerisine sokuluyor. Can ve gönül aşk kitabı bahsinde bülbülü susturdular, onun ağzını gonca gibi bağladılar ve onu sersem, sarhoş ettiler. Gonca şekil olarak kapalıdır, gönül bülbülün ağzını aşk

bahsi konusunda kapatmıştır yani aşk konusunda bülbülü susturmuş en büyük aşığın kendisi olduğunu iddia etmiştir.

Cân u dil bahs-i kitâb-ı  aşkda bülbülleri
Gonca-veş s yletmey p dem-beste v  deng itdiler G.122

Aşağıdaki beyitte de gönül goncaya benzetilmiştir. Bülbülün g nl , bağrı gülün dikenlerinden dolayı hep kanlı, yaralıdır. Gonca kapalılığı ve kırmızılığı ile gönül ile birlikte kullanılmıştır.   l kelimesi hem kırmızı hem de hile oyun anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

G  lin alup gonca-veş   l ile dil-teng itdiler
Bülbül-i ş r deye g ller ‘aceb reng itdiler G.121

Âşığın göğsünde oluşan yaralar sevgilinin yaptığı işkencelerdendir. Göğü şekil olarak gonca şeklinde kapalı ve yaralı olarak ele alınıyor. Gonca açılınca g l olur ve aşk sırrı ortaya çıkar. Aşağıda da bu durum ele alınmış.

Gonca-veş d ğ-ı s nem z a alum
G l gibi keşf-i r za başlayalum G.340

Gonca-i dil şeklinde de kimi durumlarda tamlamalar kurulmuş. Gonca bilindiği üzere kapalılığı ifade eder. Gönül de sevgilinin aşkından dolayı kapalıdır, yani üzüntülüdür. şair gönül goncasının g lmemesinden şik yet ediyor. Bunun nedeni olarak ise g l yanaklı şuh sevgilinin yanında olmamasını gösteriyor.

 emende gonca-i dil neyle gülsün açılsun
Yanumda sencileyin ş h-ı gül-‘iz rum yok G.245

Goncanın açılmasıyla birlikte her taraf güzel kokulara bulanır. Aşağıdaki beyitte muhabbet kokusundan kimsenin faydalanamadığını; çünkü bunların gönüllerinin gonca gibi kapalı olduğunu ve sinelerinin de kanlanmadığını dile getiriliyor.

Almadı b y-ı mahabbetden eser şunlar kim
Gonca-veş dilleri h n s neleri   k degül G.309

Şair gönlüne hitaben konuşarak “Ey gönül! Derdini canana söylersen o sana teselli vermez, gönlündeki bu derdi açılan gül goncasına söylersen o da sana açılmaz.” Diyerek umutsuzluğunu, çaresizliğini ortaya koyuyor.

Tesellî virmez ey dil derdüñ ol cânâne söylersin
Açılmaz sana gûyâ gonca-i handâne söylersin G.361

Kimi durumlarda gonca sarhoşluk çerçevesinde ele alınır. Şair gül yanaklı sevgilinin açılmamasında sorun yok, zira yeni yetişmiş goncalar genellikle ağırbaşlı, sarhoş olurlar deniyor.

Gam degül Bâkî iñen açılmasa ol gül-^cizâr
Ser-girân olurlar ekser gonca-i nev-hîzler G.86

Aşağıdaki beyitte de sevgiliye:”Dudaklarına gül goncasından taze ve kırmızıdır derlerse ey güzel, sakın incinmeyesin çünkü gül goncası hayli renklidir.” deniyor. Sevgilinin dudağı her zaman taze ve kırmızı renklidir. Bu tazelik ve kırmızılık goncanın özelliklerinden bile öteye götürülüp mübalağa yapılmış. Goncanın taraveti güzelliği sevgilinin ağzının yanında hiç kalır.

Lebüñe dirler ise gonca-i gülden terdür
Sakın incinme begüm haylice rengîn yirdür G.108

Çemende goncaya bakup dimiş bir ehl-i nazar
O yâruñ agzına nisbet tarâveti yokdur G.169

Sevgilinin ağzı goncaya benzetilirken ağzındaki dişler de inciye benzetilir. İnci beyaz ve değerli bir mücevherattır. Bunun yanında dişler inci gibi yıldız ve lalanın değerli incileri şeklinde de düşünülüyor. Aşağıdaki beyitte bu benzetmeler İstifham sanatı kullanılarak yapılmış.

Agzuñ içre diş midür ya gonca içre jâle mi
Kevkeb-i dürrî midür ya lü'lû-yı lâlâ mıdur G.120

Gonca şekil itibariyle yaprakların üst üste katlanmasıyla oluşmuştur. Bu haliyle çoğunlukla mecmua, defter, kitap vb. unsurların benzetileni olarak kullanılır. Aşağıda gonca mecmuasının her renkli yaprağı sevgilinin dudağının kırmızılığını öven bir defter sayfası olarak ele alınmış.

Gonca mecmû^casınun her varak-ı rengîni
Vasf-ı la^cl-i leb-i dil-dâruma bir defterdür G.188

Ey şuh güzel! Senin yanağındaki ayva tüylerine teşbih edip gonca bağda çimenin yaralarına biraz güldü. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri çoğunlukla çimenliğe benzetilir.

Hat-ı ruhsârûña teşbîh idüp ey şûh senün
Bâgda gonca biraz rîşine güldi çemenün G.248

Goca-i ra'nayı söyletsen dudak kadehinin ayrılığında ne gam kadehleri içtiğini ve ne kanlar yuttuğunu görürsün. Gonca-i ra'na iki renkli goncadır. Şair aşağıda kan yutmak deyimini kullanarak bir teşbih yapıyor. Goncanın içindeki kırmızılık kan yutması şeklinde hayal edilmiş.

Firâk-ı câm-ı la'lûñle ne çekdi sâgar-ı gamdan
Ne kanlar yutdı görsen gonca-i ra'nâyı söyletseñ G.264

Aşağıdaki gülün hem gonca hali hem de açılmış hali bir teşbihe tabi tutuluyor. Sevgiliye senin inci saçan dudaklarının güzelliği goncanın gönlünü daraltır, açılmış olan yaprakların ise lâlenin rengini daha da hoş yapar deniyor. Bu beyitte gonca, sevgilinin dudaklarını kıskanan bir kişilikte önümüze konulmuş. Reng kelimesi de oyun anlamına da gelecek şekilde tevriyeli kullanılmış.

Goncayı dil-teng ider la'l-i dūr-efşânun senün
Lâleye hōş reng ider gül-berg-i handânun senün G.268

Aşağıdaki beyitte de sevgili gonca-i handan olarak ele alınmış. Sevgiliye hitaben bir konuşma yapılmış : “Ağzın varsa bana bir öpücük ver dedim, o gonca-i handan naz

ile bana yok yok dedi.” Burada yok yok ikilemesi hem ağzım yok hem de “hayır olmaz” anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmış.

Dehenün var ise bir buse kıl ikrâr didüm

Nâz ile yok didi ol gonca-î handân gülerek G.274

4. GÜL(VERD)

Bâki’nin gülü ele alış tarzını değerlendirmeden önce gül ile ilgili açıklayıcı bilgi vermek istedik. Gülün edebiyatımızdaki ve Divân edebiyatındaki yerini genel bir değerlendirmeye tabi tuttuk.

Gül kelimesi Farsça (İran dili) bir kelimedir. Farsça’da bu kelime gul şeklinde söylenip yazılmaktadır. Türkçe’ye girdikten sonra bu kelime ince g sesinin etkisiyle u sesi ü sesine dönüşerek gül olmuştur. Halk tarafından öyle benimsenmiş ki, yabancı değil, öz Türkçe kelime kabul edilmiştir. Zaten kendi söyleniş dağarcığına uydurduğu için kelime ağızda Türkçeleşmiştir. Bu kelimenin Anadolu’da çok yaygınlaşmasını toprakla uğraşılmasına bağlamak gerekir. Çünkü hemen her evin bir bahçesi vardır. Bu bahçelerin sultanı da güldür. Gül olmadan bahçe düşünülemez.(Pala,1998:155)

Bir de yüzyıllar boyu Divan Edebiyatı’mızın değişmez mazmunu, şairlerin sevgilisi gül olmuştur. Âşığı ise bülbül (Yani şairler). Gerek okuyan kesim, gerekse okumayan kesim bu kelimenin çağrıştırdığı güzellik, mutluluk, neşe, sevinç, zerafet anlamlarında birleşmiştir. Şehirde yaşayan kesimin bir kısmı edebiyatta soyut bu gülü okuyarak anlamını tanımış, halk ve bir kısım şehirli ise bunu evinde yetiştirerek onu daha da yakından tanımıştır. Halkın her zaman ihtiyaç duyduğu gülme eylemi de bu kelimedenden yararlanarak yapılmıştır. Gül açtığında bütün güzelliklerini ortaya çıkarır. Kapalı bir goncanın çevreye vereceği en büyük hazine, kırmızı yapraklarını açmak varsa kokusunu salmaktır. Bu eylem çevreye mutluluk ve huzur dağıtır. Canlı cansız her şey bundan nasibini alır. Hayata daha güzel ve olumlu bakar. En çok sevinen ise bülbüldür. Gülün kendinden geçmiş âşığı bülbül; bu hareket karşısında yerinde duramaz, sevinçle oraya buraya konar, çığlıklar atar, en güzel seslerini çıkararak bu unutulmaz anı sevinçle kutlar.(Pala,1998:155-156)

Edebiyatta sevgili acımasızlığıyla tanınır. Aşığa çile çektirir. O ıstırap çekerken kendisi bunu gülerek kutlar ve aşığın dertlerini daha da arttırır. Çünkü aşığın derdine ortak olmaz, karşılık vermez. Yine de aşık bu ruh hali içinde sevgilisinin gülmesini ister, o güldükçe çevreye ışık verir, sevgili doğan bir güneş gibi çevresini aydınlatır. Ancak bu yolla güzelliğini ortaya çıkarır. Gülen insanın yüzü de güzelleşir. Sevgili de daha da güzel olmak için de bu yola başvurur.

Gülün edebiyatımızda çok sık kullanılmasının en büyük nedenlerinden biri de Hz.Muhammet'in sembolü olarak kullanılmasıdır. Hz.Muhammet'in en sevdiği çiçek gül imiş ve halkımız da gül ile Hz.Muhammet'i özdeşleştirmiştir. Şairlerimizin de güle bu kadar değer vermelerinin en önemli nedenlerinden biri olarak bu düşünülebilir. Yunus Emre'ye göre gül Muhammet teridir.

Çiçek eydür iy derviş gül Muhammet teridür

Fuzuli de ünlü su kasidesinde bahçıvana: “Bin gül bahçesini sulasan da Hz.Muhammet gibi bir gül yetiştiremezsin.” der.

Suya versün bağban gülzârı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâre su

Tasavvuf edebiyatında gül Peygamber'imizi simgeler. Yani gül deyince O akla gelir. Peygamberimizin yüzü kırmızıdır ve gül'ü anımsatır. İlah-i aşkıta sevgili Peygamber'dir. (İleri merhalesinde Allah'tır.) Gül deyince İslami şiirlerde Peygamber aşkı anlatılır. Anadolu insanı dinine, adetlerine bağlıdır. Peygamberimizin kendisinin güle benzetilmesi ve güzel kokular sürmesiyle gül islamiyetin de en önemli çiçeği olmuştur. Koku çevreye huzur ve mutluluk saçar. Peygamberimiz de İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatarak topluma huzur dağıtmıştır. Gül tasavvufta böylece hem maddî hem de manevî bir anlam kazanmıştır. (Kurnaz,1996:584)

Türk toplumunun yüzyıllar boyu savaşlar içinde yaşaması, taşra anlayışıyla geri bırakılan Anadolu insanının bir türlü huzurlu ve mutlu olamaması karşısındaki ruh

haline, gülün çağrıştırdığı mutluluk ifadesine bir özlem duyularak aranmıştır. Bu mutluluğu yakalamak için Anadolu insanı gülün kendisine sarılmış, bu kelimeye sarılmış ve halkın dilinde unutulmaz, her tarafa derin kökler salmış bir kelime ortaya çıkmıştır. Gül... Bu kelimenin anlamından daha fazla yararlanmak için gül ile ilgili bir sürü kelime türetilmiş. Adeta bu kelimelerde mutluluk aranmış, özlemler giderilmeye çalışılmıştır.

İşte gül ile ilgili olarak türetilen kelimeler: Gül, Güllü, Güldalı, Güler, Gülizar, Gülfidan, Gülsüm, Gülay, Gülnaz, Gülşen, Gülşah, Güldane, Gülbeyaz, Gülbey, Gülbahar, Gülbanu, Gülbin, Gülbiz, Gülçin, Güldane, Gülendam, Gülfam, Gülgün, Gülhan, Gülistan, Gülnar, Gülname, Gülnihal, Gülperi, Gülten, Gülderen, Gülseren, Badegül.

Divan şiirinde en çok çok sözü edilen çiçek güldür. Gül aşkın her çeşidinde sevgiliyi temsil eder. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sık olarak ilgilidir. Bazen gül bunların benzeyeni bazen de benzetilenidir. Gerek koku ve gerekse renk olarak gül çok güzel olan gül daima tazedir. Bu yönüyle bağın, baharın, çemenin vazgeçilmez ögesidir. Bizzat kendisine mahsus Gülşen ve gülzârlar vardır. Hatta ona bazen da sultan olarak rastlarız. Baharın diğer adının gül oluşu da güle verilen önemden ileri gelir. Gül beslemek zahmetli olduğu için büyük bir ihtimam ve nazla yetiştirilmesi gerektiği ele alınır.

Gülün açılması da apayrı bir olaydır. O seher vaktinde sabâ yelinin parmaklarıyla açılır. Gülün açılması bir sevinç ve neşe belirtisidir; çünkü gül açılınca bahar gelir. Gülü Handan terimi gülün açılması için kullanılır. Gül bu kadar güzel ve çekici olmasına rağmen çok çabuk geçer. Tıpkı aşığın ömrü gibi kısa yaşar, çabucak soluverir.

Sabâ yeli gülün yapraklarını yavaşça açarak güzel kokusunu her tarafa yayar. Ancak sonbahar yeli onun için bir felakettir. Onun perişan olmasına dağılmasına neden olur. Gül suya çok ihtiyaç duyar o yüzden de sürekli sulanmalıdır. Gül bu yüzden genellikle suların kenarında yetişir. Gülün "hurrem" oluşu da bu nedendendir. Bunun yanında gül ile bülbülün aşkı dillere destandır. Gül bülbülün sevgilisidir. Âşık da sevgili denen gülün karşısında şakıyıp duran bir bülbüldür. Gül ile bülbül arasındaki bu aşk

İslam-Şark edebiyatlarını çok etkilemiştir. Sadece bu konuyla ilgili alegorik eserler bile yazılmıştır. Gülün dikenî âşığın rakibidir. Ancak gül ile diken kolay ile zor dost ile düşman çok sık ele alınan iki kavram olarak ele alınır.

Gülün yaprağı, dalı ve fidanı da güzeldir. Tazelik, narinlik, incelik, nârinlik bunların da özelliğidir. Bunlar aynı zamanda sevgilinin boyu, yanağı, yüzü vs. olurlar. Gül suyu ve gül yağı da gülden elde edilir. Gülün yaprağı anılınca defter, divan, tomar, varak, yazı ile ilgili eşya akla gelir. Utanan kişinin yüzünün kırmızı olması nedeniyle gül daima haya ve edep sahibi olarak ele alınır. Gülün toprağa yakın fidanına damen-i gül denir.

Gül elden ele dolaşırsa çabuk solar bu yüzden sevgilinin başka aşıklara yüz vermesi iyi karşılanmaz. Gül aynı zaman da cennet çiçeği olarak bilinir. Hz.İbrahim'in ateşe atılması olayında ateşin gül bahçesine dönüşmesi olayı sık sık söz konusu edilir.

Bazen sevgiliye gül denilir ve onun her yönden anlatılır. Sevgilinin birçok özelliği gül ile kıyaslanır ve sevgili her zaman üstün tutulur. Onun endamı, teri, dudağı, kulakları, yanakları eli bileği vs. gül ile bir benzerlik içerisinde anlatılır. Aşığın gözyaşı da gül rengine akar. Divan şiirinde gül ile ilgili teşbih ve mecazların sonu gelmez. Şairler her yönden bu çiçeği ele alırlar. Divan şairlerinin vazgeçemediği bir çiçektir gül ve en çok ele aldıkları çiçektir.

Klasik şiirimizde en çok sözü edilen gül kırmızı güldür. Bunun yanında sarı ve beyaz güllerden de bahsedilir. Bunun yanında gül-i handan, gül-i sadberg, gül-i nev, gül-i ter, gül-i ra'na, verd-i ra'na, gül-i bi-bahar, gül-i suri, gibi çeşitlerinden de sık sık bahsedilir.

Gül renginden dolayı ateşe, aya, kana, yaraya, şaraba, kanlı kelleye, taca, gömleğe ve geline vb. unsurlara da benzetilir. Sadece Necati Bey, Hayâli Bey, Fuzûli ve Nev'î'nin gülfedifli kasideleri bile çiçekler sultanı gülün ne kadar farklı hayallere konu olduğunu gösterir.

Bâki'nin gül redifli beş gazeli vardır. Bunun yanında gül ile ilgili, hemen hemen her şiirinde bir beyti vardır. Bâki divanında gül ile ilgili olarak yapılan teşbihleri, istiareleri, mecazları, telmihleri, hayalleri aşağıdaki gibi ele aldık.

4.1. Sevgili

Divan şiirinde genelinde olduğu üzere Bâki de şiirlerinde gül ile ilgili hayallerinde genelde sevgili ve memduh için gülün özelliklerini teşbih unsuru olarak kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte sevgiliye herkesin âşık olduğunu, kiminin onun elini, kiminin de ayağını öpmeye çalıştığını ancak kendisine sevgilinin gül gibi açılmış yüzünden gelecek bir güler yüzün yeterli olacağını söylüyor. Divan şiirinde âşık için sevgilinin bir bakışı yeterli olacaktır. Bir bakış âşığın aklını başından alır.

Kimi ayaguñ öpmege sarkar kimi elüñ
Bâkîye besdür ey gül-i handân güler yüzüñ G.260

Aşağıdaki beyitte de kasidesini sunduğu kişiyi gül ile benzerlik ilgisi içerisine sokuyor. Padişahın bahtı ve geleceğinin gül gibi taze ve canlı olması için hep birlikte dua edelim diyor. Padişahlar genelde saltanatlarının uzun sürmesi bahtlarının geniş olması yönlerinden övülürler.

Duâ idelüm rûy-ı ikbâl u bahtı
Dem-â-dem ola gül gibi tâze vü ter K3-30

Şair aşağıdaki beyitte gülün güzellik konusunda sevgiliye yetişemeyeceğini, ve bülbülün de hüznün konusunda aşığa yetişemeyeceğini dile getiriyor. Gül-i ra'na iki renkli bir gül çeşididir. Kırmızı ve sarı olmak üzere iki renkten meydana gelir.

Gül-bülbül-diken mazmunu Divan şairlerinin çoğunun çok kullandığı bir mazmundur. Bülbül gül için sabahlara kadar feryat eder ama gül hiçbir zaman bülbüle yüz vermez. Şair de gülü sevgiliye benzetirken bülbülü de feryat u figan eden aşığa benzetiyor. Aynı zamanda aşağıdaki üç beyitte bu durumu gözlemleyebiliyoruz.

Hüsn ile saña öykünemez çün gül-i ra'cânâ
Hüzn ile baña beñzeyemez bülbül-i şeydâ G.6

Mevsim-i gülde Bâkıyâ gül-şene vardugum bu kim
Nagme-i âhı bülbülüñ nâleme sâz-kârdur G.88

Subh-dem bülbül niyaz itdükçe geldi nâze gül
Râz-ı jaşkı der-miyân itdi açıldı tâze gül G.302

Aşağıdaki beyitte de hercâyî bir sevgili için gözyaşı dökmenin gereksiz olduğuna değiniliyor. Ve sevgili de yeni açılmış taze bir güle benzetiliyor. Sevgili yeni açılmış bir gül gibi taze, canlı ve gençtir.

Dökme yaşıñ katresin her-câyî dil-ber yolına
Yüzi açılmış güzel gül gibi ter-dâmân olur G.159

Gül yüzlü sevgili aynaya baktığında aynada gördüğünü sandığı şey pas değil onun ayva tüyleridir. Sevgilinin yüzündeki tüyler renk ve şekil olarak aynadaki pasa veya kire benzetiliyor.

Jengâr sanduñ âyîñede nakş-ı hattuñı
Yañlış görışdüñ ey yüzi gül o degüldür ol G.295

Bazen de şair bağıñ meclisinde gülün nazlı ve herkesle oynayan bir güzele döndüğünü, bu haliyle naz elbisesi giyinmiş birine benzediğini anlatıyor. Divan şiirinde sevgili herkese ümit verir, herkesle oyun oynar ancak aşığa hiçbir zaman yüz vermez hep naz eder. Bu durum aşağıda dillendiriliyor.

Döndi bezm-i bâgda bir dil-ber-i tannâze gül
Cilve-i hüsn eyledi girdi libâs-ı nâze gül G.301

Aşık bazen de toprak şeklinde düşünülerek güllere de sürekli su verilmesinden hareketle aşığın vücut toprağını gül gibi sürekli sulamasını istiyor. Vücut da ancak gözyaşıyla sulanır. Mana gülzarının bahçesinin gülünün de ancak bu şekilde açılabilceği anlatılıyor.

Vücûdun hâkini ter tut gözün yaşıyla ey Bâkî
Gül-i gül-zâr-ı ma'nâ açılır bu âb u gilden bil G.313

Aşağıdaki beyitte de sevgili peçesini örtmüş bir güle benzetiliyor. Bâd sabah rüzgârı gülün peçesini açmış ve zamanın aynasına bahtının yüzünü göstermiştir. Sabah bâd-ı saba goncanın yapraklarını açar ve onu bir güle çevirir. Şair sevgiliyi de bir güle benzeterek sevgilinin de yüzünün peçelerini açtığını söylüyor. Divan şiirinde sevgilinin peçesi onun saçlarıdır.

Açdı gülüñ nikâbın bâd irdi gül-sitâne
Gösterdi rûy-ı bahtı âyîne-i zamâne G.470

4.2. Ateş

Gül bazen de ateşe benzetilmiştir. Bu benzetme genellikle renk yönünden yapılır. Cennete benzeyen gül bahçesinin sevgilinin yokluğunda âşık olan gönül için bir anlamı yoktur. Sevgilinin yokluğunda bu gül bahçesi bir ateş bahçesi gibidir. Güller kırmızılığı ve bütün bahçeyi kaplaması yönleriyle bir benzetmeye tabi tutuluyor.

Gül-zâr-ı cennet olmaya dil-keş sen irmeseñ
Güller çemende görünür âteş sen irmeseñ M.6

Aşağıdaki beyitte de bülbülün bahsedilmemesine rağmen bülbül hatırlatılarak binlerce ah etmekten yanıp tutuştuğu anlatılıyor. Kafesin güller ile kırmızıya döndüğü sanılmasın, bu kırmızılık bülbülün ah çekmesi sonucu göğsünde oluşan yaraların kırmızılığıdır. Gül renk yönüyle bir teşbih içerisine sokuluyor.

Oda yandı hezâruñ âhından
Sanma zeyn oldu güller ile kafes G.210

4.3. Mecmu'a, Mushaf, Defter, Divân

Bâki gülü şiirlerinde şekil ve renk itibariyle bazen deftere, bazen mushafa, bazen de bir divana benzetiyor. Aşağıdaki birkaç beytinde bu benzetmeleri tespit etmeye çalıştık.

Sevgilinin yanağı genellikle güle benzetilir ve yanak üzerindeki ayva tüyleri de kitaba, deftere, mushafa, mecmuaya benzetilir. Yüz defter olunca yüzdeki ayva tüyleri de onun üzerine miskle yazılmış hat yazısına benzetilir. Gül şekil olarak sık sık kitaba, mushafa, Nigâristan'a vs. benzetilir. Gül yaprağı burada bir deftere benzetiliyor.

Aşağıda gül renkli yanak üzerindeki ayva tüylerini, açılmış bir gül yaprağı üzerine taze misk ile yazılmış hatt yazısına benzetiyor. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin kokusu, ayva tüyleri, beni, kaşı, saçları vb. benzetme unsuru olur. Divan şiirinde en çok söz konusu edilen koku misk kokusudur.

Bulmaya ol hadd-i gül-gûn üzre hattun hâletin
Müşg-i terden yazsalar berg-i gül-i handâne nakş G.213

Aşağıdaki beyitte de gül yaprağı yazılı olması yönüyle bir mushafa benzetiliyor. Bahar sevgilinin güzelliğini ayetlerini saya sayfa yazdı. Bülbül de o güzelliği gül mushâfından ders gibi okudu. Gül yaprağı sevgilin güzelliğinin yazıldığı bir kitap sayfası gibi düşünülmüştür.

Yazdı bahâr âyet-i hüsnün varak varak
Gül mushafından okudı bülbül sebak sebak G.241

Gül bazen de bir divan şeklinde düşünülür. Gül huri gibi olan güzellerin saçlarının güzelliğini ve sevgilinin güzelliklerini yazan bir kitabı ciltleyen biri olarak tasavvur edilmiş. Gül yapraklarının üst üste olması gibi yönlerle bir kitaba benzetiliyor.

Vasf-ı hüsn-i yâr ile bir tâze divân baglasun
Târ-ı zülf-i hûrdan bend eylesün şîrâze gül G.301

Aşağıda da gül vakar sahibi hocanın medhininin tahririni, eline renkli sayfalar olarak yapan biri olarak tasvir ediliyor.

Rengîn varaklar aldı ele ta ki eyleye
Tahrîr-î medh-î hâce-î sâhib-vekâr gül G.306

Bazen de şair gülü kendisine benzetiyor. Gülün yapraklarının sonradan rüzgarın da etkisiyle her tarafa dağılması, tarumar olması, şairin sevgili karşısındaki acziyetinden doğan sinirle defterlerinin sayfalarını dağıtmasına benzetiliyor.

Bâkî-veş âhır eyledi jaczin müşâhede
Evrâkın itdi defterinüñ târumâr gül G.306

Hikmetleri yazan yazar yani yüce Allah, ezelden beri gül sayfasına bülbülün gül için her zaman ağlayacağını yazmıştır. Gül yaprağı burada soyut olarak bir kitap sayfasına benzetiliyor. Şair bu şekilde Divan şiirinin alışılmış olan bir geleneğini ortaya koyuyor. Yani aşkın sevgili için ağlaması ezelden beri vardır ve böylece devam edecektir.

Yazmış debîr-i hikmet ezel safhâ-i güle
Bülbül dem-â-dem aglaya her bâr gül güle G.446

4.4. Dil

Kimi beyitlerinde de dil goncaya benzetilmiştir. Dil renk olarak kırmızılığı ve şekil olarak da gül yaprağına benzetilmesi yönleriyle teşbih içerisine sokulur.

Çimenlikte goncanın dili ne ile gülsün açılsın, çünkü yanımda senin gibi gül yanaklı şuh bir güzel yok. Gonca açılmamış bir güldür. Renk ve şekil yönünden sevgilinin diliyle teşbih içerisine sokulmuştur.

Çemende gonca-i dil neyle gülsün açılsun
Yanumda sencileyin şuh-ı gül-‘izârum yok G.245

Aşağıdaki beyitte dil daha net ve somut bir biçimde bir gül yaprağına benzetilmiş. "Ey güzelliğin gül bahçesi, ağzının içinden görünen dil taze bir goncanın içinden görünen bir gül yaprağı gibidir."Gonca açılmamış güle denilir ve açılmaya yakın olarak kırmızılığı yapraklarının arasından bir gül yaprağı gibi görünür.Şair sevgilinin ağzındaki dili goncanın yaprağına benzetiyor.

Agzuñ içre ey letâfet gül-sitânı ol zebân

Kırmızı gül yapragıdur gonca-i sîr-âbda

G.450

4.5.Dil (Gönül)

Gül açılması yönüyle gönül ile bir benzerlik içerisine sokulur. Gönül gül gibi açılır güler, mutlu olur. Aşağıdaki beyitlerde bu hayal karşımıza çıkıyor.

Gül gibi olmak dilerseñ şâd u hurrem ey göñül

Lâle-veş elden düşürme câmı bir dem ey göñül

G.300

Fürkatüñde göñlüm eglerdüm gül-i gül-zâr ile

Gül de gitdi yalufıuz kaldum gamunda zâr ile

G.416

4.6. Mir'ât, (Ayna)

Ayna şairlerin sıklıkla kullandıkları bir kavramdır. Bir süs malzemesi olması, güzellerin aynaya bakarak kendilerini güzelleştirmeleri, eski hayat tarzımızda ayna ile ilgili inanışların bayağı fazla olması, aynanın aynanın şiide yerini almasında etkindir.

Divan şiirinde ayna kir ve pas tutmadığında daha iyi gösterir. Sevgilinin yüz aynasında bütün güzellikler görünür. Buna rağmen aynanın bir yüzü karadır ve bu yüzden aynaya ikiyüzlü denir. Sevgili aynanın karşısına geçince kendini seyretmeye doyamaz ve bu yüzden aynanın karşısından kalkamaz. Aynanın cepte taşınması da söz konusu edilir. Dinimize göre aynanın taşınmasında sevap vardır ve bu yüzden de şiire konu edilir.

Eski kültürümüzde dükkânlara top şeklinde ayna asılması ve gelip geçenlerin izlenmesi, kişinin ölüp ölmediğini anlamak için mevtanın olanların ağzına ayna konulması ve aynanın buğulanması durumunda kişinin ölmediğinin anlaşılması, papağanlara konuşma öğretilirken ayna karşısına geçirilip arkadan ses verilerek papağana konuşma öğretilmesi vs. gibi hususlar hep ayna etrafında oluşturulan kültürel değerlerdir ve bunlar divan şiirine de konu olmuştur.

Tasavvuf edebiyatında ise ayna adem-i mutlak olarak ele alınır. Ayna vücud-ı mutlakın zıddıdır. Allah insanı bir ayna olarak yaratmış ve insanda kendi güzelliklerini seyretmektedir.

Divân şiirinde sevgilinin yüzü, yanağı, umumî hali, âşığın canı ve gönlü hep aynaya benzer. Su güneş, ay, cihân ve felek de aynaya benzer. Yüz, çehre, yanak ile tenasüp içerisinde kullanılır. Ayine-i İskender de söz konusu edilir. İskenderin bu meşhur aynası düşman askerini bir aylık yoldan haber verirmiş.

“Gül aynasında sevgilinin gönül aydınlatan güzelliğini gül ayasında gör. Hakikatlerin yanağına ayna tutan kişiyi gör.” Sevgilinin yanağı çok parlaktır ve bu yönüyle bir ayna gibidir. Şair sevgiliyi ayna yanaklı bir ayine-dar gibi hayal etmiş.

Mir’ât-ı gülde hüsn-i dil-efrûz-ı yârî gör

Ruhsâre-i hakîkate âyîne-dârî gör G.122

Aşağıdaki beyitte de sevgili gül aynasına güzelliğini arz eden biri olarak gösteriliyor. Ve bu haliyle o mutluluğun padişahının padişahı bahtlı bir gelinin yüzüne benzetiyor.

Arz itdi beñzer âyîne-i gülde °aksini

Rûy-ı °arûs-ı baht-ı şehenşâh-ı kâm-kâr G.130

Çin daha çok resim ve heykel münasebetiyle söz konusu edilir. Burada ünlü ressam Mani’nin hayatından dolayı ele alınır. Mâni Çin’de yaşayan ünlü bir ressamdır. Rivayetlere göre resimlerle süslü odaya bir de ayna koyarak güzelliğe bir güzellik daha

eklemiştir. Âyine-i Çin bu yüzden söz konusu edilir.

“Aşağıdaki beyitte gülün çehresinde görünüşte kıvrım varmış gibi durur; ama bir sefası var ki görenler onu Çin Aynası sanır.”

Sûretâ çîn görinür çihre-i gülde ammâ

Bir safâ var ki görenler sanur âyine-i Çin G-392

4.7.Kadeh, Câm, Mey, Şarab, Peymâne, Sâgar, Piyâle, Sahbâ, Mey

Câm kırmızılığı ve çekiciliği yönünden güle veya goncaya benzetilir. Divan şiirinde câm daha çok lâle iel ilgili olarak kullanılmakla beraber gül için de bir benzetme unsuru olarak ele alınır.

Bâki de bu benzetme ilgisini sık sık kullanmıştır. Şair devamlı şaraptan bahseder dolayısıyla câm ve câmin eş anlamlıları kadeh, mey, peymâne, sagâr, piyâle de en çok kullanılan kelimeler olarak Divan şiiri dünyasında yerini alır. Bu kelimeler çeşitli sanatlar çerçevesinde işlenir. Şarabın en çok benzeyeni veya benzetileni de lâle ve gül olduğu için Bâki gül ile câm arasında sürekli olarak ilgi kurmuştur. Aşağıda bu kullanımları ele almaya çalıştık.

Gül-i ra'na içki içilen gecenin sabahında kalan mahmurluğu def etmek için altın gibi olan kadehini gül renkli bir bade ile doldurmuş. Gül-i ra'na sarı ve kırmızı renkleri olan iki renkli bir güldür. Kırmızı rengi gül ile sarı rengi altın ile birlikte benzetmeye tabi tutulmuş.

Câm-ı zerrîni tolu bâde-i gül-reng itmiş

Gül-i ra^{nâ} seheri kılmag içün def^c-i humâr K18-21

Şâh-ı gülde jâle düşmüş gonca-i ra^{nâ} mıdur

Şâh elinde yâ murassa^c sâgar-ı sahbâ mıdur G.123

Şair şu beytinde “câm-ı gül-renk” diyerek içki kadehini içindeki kırmızı şaraptan dolayı renk yönünden güle benzetiyor.”Ey sâki(sevgili) gül renkli kadehi sür bekleme zamanı değil şimdi gül bayramıdır.”Gül bayramı yani eğlenme zamanıdır. Gül devri yeminlerin, tövbelerin bozulduğu bir devir olarak ele alınır Divan şiirinde.

Sâkıyâ sür câm-ı gül-rengi degül vakt-i direng
Gâyet-i evvel bahâr u âhır-ı eyyâm-ı gül G.286

Şair aşağıdaki beyitte de gül-bülbül mazmununu kullanarak gülün kadehinin şarabından sarhoş olanın yalnız bülbül olmadığını, kendisinin de gülün bu mutluluk veren şarabından sarhoş olduğunu dile getiriyor.

Yaluñuz bülbül degül mest-i şarâb-ı câm-ı gül
Başumuzda hâlet-i câm-ı sürûr-encâm-ı gül G.286

Gül aşağıda da açılmış olması ve üzerindeki çiğ tanelerinin kadehe konulmuş paralar olarak düşünülmesi yönüyle ele alınmış. Şair gülü gonca ile kıyasa sokuyor ve gülün gonca gibi sermayesini saklamadığını dile getiriyor.Burada bu anlamın yanın da mecazi bir anlam da söz konusu ediliyor.

Zer saklamaya gonca-sıfat °âkil odur kim
Gül gibi olan nakdi koya sâgare cânâ G.1

Bâkıyâ hem-dem ü hevâ-dâruñ
Câm-ı gül-reng ile habâb yiter G.140

Yine mey renk yönünden güle benzetiliyor.”O taze dudaklı güzel için kanlı yaş akıtma, bu dem o gül renkli kadehi güzel gördüm.”La’l değerli bir taştır ve renk yönünden sevgilinin dudağına benzetilir. La’l kanla sıvanır ve güneşin dibine bırakılmış bu şekilde kırmızı ve değerli kalırmış. Şair bu olaya telmihte bulunuyor.

O la°l-i nâb için hün-âb akıtma
Mey-i gül-gûnı hôş gördüm bu demdür G.147

Aşağıda da “Ey sâki içki kadehi ne güzel bir güldür.Onu kim eline alırsa bülbüle dönüşür.” Diyerek içki kadehini kırmızı bir güle benzetiyor. Yine gül ve bülbül hatırlatılarak âşık bülbüle, sevgili de güle benzetiliyor.

Sâkıya câm-ı mey ne hôş gül olur
Eline kim alursa bülbül olur G.156

Bâki şiirlerinde tasavvufi aşkı hemen hemen hiç işlememiştir. Aşağıdaki beytinde çok az da olsa tasavvufi bir yön görebiliyoruz. Şair”Bize lâle-i Nucmânı sunmayın kadeh olarak, biz gül gibi gönül okşayan şarabın kadehine aşığız.” diyerek ilahi aşkı hatırlatıyor. Şarap kadehini güle benzetiyor.

Lâle-i Nu’mân Şâkayık veya Şakayık-ı Numâniye de denilen bu çiçek, rivayete göre İslamiyetten önce Hîre hükümdarlarından Nu’mân b.Münzir tarafından çok sevildiğinden bu isim verilmiştir. Münzir oğlu Nu’mân bir gezinti esnasında birçok gelincik çiçeği görmüş, manzara hoşuna gitmiş, gelinciklerin korunmasını istemiş ve koparılmasını men etmiş.

Tîre-dildür lâle-i Nucmânı carz itmeñ bize
Gül gibi câm-ı şarâb-ı dil-güşâyâ mâliküz G.191

“İçki kadehi mecliste güzel olan sevgili gibidir. Nazik yüzü taze gül yaprağından daha iyidir.” Bâki fitrat olarak hayatın tadını çıkararak yaşamayı benimseyen biridir. Bu beytinde de onun hayata, yiyip içip eğlenmeye olan düşkünlüğünü hissedebiliyoruz.

Câm-ı mey bezmde bir dil-ber-i ra’nâdur kim
Çihre-i nâzüki gül-berg-i mutarrâdan yig G.261

Aşağıdaki beyitte de mey-i gül-fam kelimesiyle meyın renginin kırmızı olduğu söylenerek bir teşbih oluşturulmuş. Bunun yanında Cem’in, şarabın mucidi olması suretiyle adı anılıyor. Telmih sanatı yapılarak Cem’in şarabı bulma hikâyesi hatırlatılıyor.

Şâhâ murassa' câmdur sâkî-i sîm-endâmdur
'Ayş-ı mey-i gül-famdur râhat-resân-ı rûh-ı Cem G.318

Divan şiirinde gül bahçesi sürekli olarak meyhaneye, sevgili sakiye, gül de kadehe benzetilir. Bu ve benzeri teşbihler sürekli söz konusu edilir. Aşağıda da gül bahçesi meyhaneye gülen, açılan gül ise peymâneye benzetiliyor.

Gül-şen istersen işte mey-hâne
Gül-i handân gerekse peymâne G.471

Tutsa câm-ı bâde-i gül-gûnı verd-i ter gibi
Sâ'id-i sâkî olur şâh-ı gül-i ahmer gibi G.499

Bâkîyi mey-i nâba yemîn itdi dimişler
Gül gibi ele sâgar alup içmez ol andı G.524

4.8. Padişah(Hüsrev) ,Kalender

Divan şiirinde gülün padişaha, askere, benzetilmesi çok sık karşılaşılan bir durumdur. Çünkü gül çiçekler ordusunun padişahıdır. Bütün çiçekler içerisinde ismi en çok zikredilen, şekli, rengi, kokusuyla en güzel teşbih ve hayallere konu edilen bir çiçektir. Baharın diğer bir adı da gül mevsimidir. Bu da gülün değerini gösteriyor.

Bâki'nin bazı beyitlerinde de gül ile padişah, gül ile asker arasında bir teşbih unsurunun sağlandığını görebiliyoruz.

Aşağıdaki beyitte gül devrinde menekşenin çiçeğe köle olduğu anlatılmış.Azad edilmiş süsenin de ona kılç kaldıramayacağını söylüyor.Susen şekil olarak kılıca benzer.

Devründe güle niçün olur bende benefşe
Üstine kılıçlar mı tutar sûsen-i âzâd G.35

Gül çiçekler ordusunun en popüler çiçeğidir ve her zaman en önde gelir. Aşağıda çimenlik meclisinde lâlelerin içki kadehini ellerine aldığını söylerken bunun gül padişahının izniyle olduğunu anlatıyor. Çünkü gül çimenlik meclisindeki toplantıda çiçeklerin padişahı olarak tahtına kurulan bir padişaktır.

Lâleler bezm-i çemende câm-ı ʿişret gösterür
Devletinde husrev-i gül ʿayşa ruhsat gösterür G.51

Aşağıda da ilkbahar mevsiminin adaletinin İranlıların ünlü hükümdarı Nuşirevan gibi olduğu ve gülün de zümrüitten tahta kurulmuş mutlu bir padişah olduğu dile getiriliyor. Hüsrev kelimesiyle tevriye yapılmıştır. Hüzrev hem padişah hem de İranlıların ünlü bir hükümdarı anlamlarına gelecek şekilde kullanılıyor. Dolayısıyla da gül Hükümdar Hüsrev'e de benzetiliyor. Bununla birlikte telmih yoluyla Hüsrev ü Şirin hikâyesini de hatırlıyoruz.

ʿAdl ile fasl-ı nev-bahâr Kısırî-i nâm-dârdur
Taht-ı zümürrüd üzre gül Husrev-i kâm-kârdur G88

Gül padişahı, bayramı kendisine üzengi arkadaşı etti. Şimdi biz de gül renkli kadehi kendimize dizgin arkadaşı edelim.

Hem-rikâb itdi ʿîdî husrev-i gül
Câm-ı gül-gûnı hem-ʿinân idelüm G328

4.9. Kulak

Gülün teşbihli olarak kullanıldığı organlardan biri de kulaktır. Gül renk ve şekil itibarıyla kulağa benzetiliyor. Gül şekil olarak biraz da eğik durması yönüyle kulağı

andırır. Kulak her zaman şekil olarak söz konusu edilmez, bazen de dinlemek, kulak vermek anlamlarında da kullanılıyor.

Gül gibi şî'r-i Bâkîye bir dem kulaguñ ur
Derd-i derûnı bûlbûl-i şürîde-hâle sor M.6

Belin can ipi mi göğün gümüş bir ayna mı, kulağın gül, kulağındaki küpe de gül
üzerindeki çiğ tanesi midir?

Miyânuñ rişte-i cân mı gümüş âyîne mi sîneñ
Bünâgûşuñla mengûşuñ gül ile jâledür gûyâ G.6

Aşağıda da gül, kırmızı elbise giyinip yaprağını kulak gibi tutmasından veya dinlemesinden bahsediliyor.

Gûş tutsa şâh-ı gül çıksa libâs-ı âl ile
Kıssa-ı rengîne başlar lâle-i la'îfîn-kabâ G.8

Aşağıdaki beyitte de çimenlik meclisinde gonca-i ra'nanın sabah vaktinde açılmasının nedeni olarak, sevgili gülüne kulak tutmakmış gibi güzel bir nedene dayandırılıp hüsn-i ta'lil yapılıyor.

Sahn-ı çemende subh-dem açıldığı bu kim
Hüsnuñ güline gonca-i ra'nâ kulak çeker G.153

Kimi zaman da kulak sözcüğünden bahsedilerek sevgili veya aşığın kulak tutması, dinlemeye çalışması veya gözünün üzerinde olması gibi anlamlar sağlanmaya çalışılır.

Bakmaz ammâ sendedür gül gibi gûş n'eylesün
Kühl-i istignâ çekilmiş nergis-i ra'nâsına G.408

“Gül jâlenin incilerinden kendi kulağına bir küpe taktı ve çimenliğe naz ile yanağını sundu.”Gül kişileştirilerek küpe takan bir insana benzetiliyor.

Lü'lû-yı jâleden takınup güşvâr gül
İtdi çemende nâz ile ‘arz-ı ‘izâr gül G.305

4.10.Yara, Dâğ

Yaranın güle benzetilmesi Divan şiirinde çok sık karşılaşılan bir hayaldir. Yara genellikle şekli ve rengi dolayısıyla güle benzetilir. Bazen de tam tersine gül bir yaraya benzeyebilir. Bazen yara pamuğu da güle benzetilebilir. Yara bazen de elif şeklindeki kanlı yaralar halinde düşünülür. Yaranın çerâğ veya ocak ile de benzerliği renk esasına oturtulur. Bu teşbih Bâki’nin beyitlerinde de çok sık karşımıza çıkar.

Muhabbet meclisinde hastalıklı vücudumu görenler vücudumdaki baştan ayağa yaralarımın dolayısı onu gül fidanına benzetirler. Fidan tazedir ve yara da taze olması yönüyle bir benzerlik içerisine sokuluyor.

Gören bezm-i mahabbetde vücûdum nahl-i gül sandı
Ser-â-pâ taze dâgumdan bu cism-i nâ-tevân üzre K8-3

Aşağıdaki beyitte okun ucundaki peykan göğsünün içindeki yaraya saplanmış gibi düşünülüyor. Yara da açılmamış olan gonca içindeki gül yaprağına benzetiliyor. Bu benzetme renk ve şekil yönleriyle ele alınmıştır.

Zahm-ı sînem içre cânâ kanlu peygânun senün
Goncada pinhân olan berg-i gül-i ra[‘]nâ mıdur G.120

Bazen de göğüsteki kanlı yarayı saklamanın gereksiz olduğu söylenerek güle teşbih yapılır. Bu benzetme gülün açıkça ortada görünmesinden hareketle yapılıyor ve yara gül gibi açıkta olması yönüyle ortaya konuluyor.

Nice pinhân ideyin sînede dâg-ı caşkuñ
Gül gibi zâhir olan nesneye inkâr olmaz G.195

Şair kimi zaman sinedeki yarayı gül harmanını ateşe veren ilkbahara benzetiyor. İlkbahar nasıl güllerin her tarafa yayılmasının sağlarsa sinenin derinliklerindeki yara da o şekil de tazelenip daha da büyür.

Dâg-ı derûn-ı sîne nice tâzelenmesün
Gül hırmenine âteş uran nev-bahârı gör G.122

Gül sevgilinin kırmızı yanağının kıskançlığından sinesinde üzüntüden yaralar açmasaydı gizli olan bu yaralarını açmazdı. Şair gülün kırmızı rengini almasının sebebi olarak sevgiliyi gösteriyor. Divan şiirine göre sevgili gül bahçesine geldiğinde gül, karanfil vb. bütün çiçekler sevgilinin yanağının güzelliğinden utanırlar ve kıskançlıktan kıpkırmızı bir renge bürünürler.

Reşk-i ruhuñla olmasa ger dil-figâr gül
Dâg-ı nihânın itmez idi âşikâr gül G.306

Kimi zaman da sevgilinin yanağındaki kırmızılıktan dolayı aşığın sinesinde açılan yara aşığın göğsüne taktığı bir avuç taze güle benzetiliyor.

Ruhlaruñ şevkıyla pür-dâg itdi Bâkî sînesin
Bir avuç berg-i gül-i ter koydı güya koynına G.430

Yaraya basılmasından dolayı kırmızılığa bulaşan pamuk da bazen güle benzetilebiliyor. Bu teşbih divan şairlerinin çoğunun şiirlerinde görülür. Aşağıda kanlı pamuk koparılmış taze bir güle benzetiliyor.

Sîneden kan bulaşık penbe-i dâgum kopıcak
Şimdi kopmuş gül-i rengine döner tam tâze G.454

Şair aşağıdaki beyitte gül ile bülbül mazmununu kullanıyor. Gönül gülün başında inleyen, öten bir bülbüle benzetiliyor. Ve sinedeki yara da kırmızı bir güle benzetilir. Bülbül gülün başda sabahlara kadar ah u vah eder, yalvarır, yakarır ama gül hep ilgisizdir. Gönül burada bülbül iken sine de kanlı bir gül gibidir.

Eksük olmaz sîneden gül gibi tâze dağlar
Nâleler kılsa ‘aceb mi mürğ-i dil bûlbûl gibi G.492

Aşağıdaki beyitte de rûzgardan dolayı sevgilinin açılan saçlarının arasından görünen yanak, cennet bağında açılan taze bir güle teşbih ediliyor. Dolayısıyla sevgili de bir huriye benzetiliyor.

Bâd gîsûların açdukça görünür rûh-ı yâr
Bâğ-ı cennetde açılmış gül-i sır-âb gibi G.507

4.11. Çihre, Hadd, Ârız, Rûy ,Ruh (Yanak ,Yüz)

Yüz, Yanak,(Rûy, Dîdâr, Ruh): Divan şiirinde en çok kullanılan unsurların başında gelir. Şairlerin teşbih, mecaz, kinaye, tevriye, telmih vs. Divan şiirinde en çok başvurulan edebi sanatları kullanırken en önemli malzemeleri her zaman için sevgilinin yüzü olmuştur. Sevgilinin yüzünde de en çok ele alınan yön ise yanak olagelmıştır. Çünkü yanak yüzün en büyük kısmıdır ve birçok özelliği vardır.

Aşağıdaki beyit Bâki'nin en meşhur beyitlerinden biridir. Sevgilinin yanağı gül ve nesrine benzetilirken boyu da servi ve sanavbere benzetilir.

Açıl bâguñ gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler
Salın serv ü sanavber şîve-i retfârı görsünlerG55

Yanak teşbih usuru olarak kullanıldığında şu unsurlarla teşbih içerisine sokulmuştur: Gonca, Gül (Verd): Ateş, Ay (Mâh, bedr-i tâbân, mâh-ı tâbân) , Ayna, yet, Bağ, Cennet, Güneş (afitâb, hurşîd, şems), Mum (Şem'), , Gülzâr, Hazîne (Genc), Kâbe, Kiblegâh, Peri, hûrî, melek, Yûsuf (Yûsuf-likâ).

Yukarıda bahsedilen benzetmeler içerisinde de yanağın en çok benzerlik içerisine sokulduğu unsur da gül olmuştur. Bâki divanında da tespit edebildiğimiz

kadarıyla yanağına en çok benzetildiği unsurların başında gül gelir. Sevgilinin her özelliği bir çiçeğe benzetilirken yüzü de güle benzetiliyor.

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhâl nergis
Hat çemen gonca dehen ca'd-ı mu'anber sünbül K.24-4

Derûnuñ pür-ma'ârif hem-nişînüñ merd-i 'ârif kıl
Açılma ey yüzi gül şahs-ı nâ-dâna kitâb-âsâ G.2

Gül dirin gülmez açılmaz baña ol gonca-dehen
Gâlibâ hep yüzine gül didüğüme terdür G.175

Yanak daha çok berraklık, şeffaflık ve rengi ile söz konusu edilir. Yanak âşığın en çok baktığı ve bakmak istediği yerdir. Yanak için lutf, letafet, lâtif, gül-gün, al, rengin, abdâr, safa ve zîba gibi sıfatlar kullanılır. Utanma hali dolayısıyla kızarma şekliyle de ele alınır.

Yanağın renk bakımından benzetildiği unsurların başında her zaman gül ile ilgili kelimeler gelir. Örneğin gül, gül yaprağı, gülistan, gülşen, gonca vb. gibi kelimeler hep yanak için söz konusu edilir.

Gülün yapraklarının dökülmesi yanağı kıskanmasından dolayıdır. Gül bundan dolayı açılmak isterse de gonca izin vermez. Sevgili gül bahçesine yüzünü gösterse bütün güller utancından inlemeye başlar, yerlere geçer. Sevgilinin yanaklarının devrinde gülün gülün isminin anılmadığı anlatılır.

Zikr-i hüsn ü vasf-ı ruhsâruñla herkes âşinâ
Yâda gelmez ruhlaruñ devrinde amma nâm-ı gül G.286

Bazen gül yanakların üzerinde yatan saçları gül üzerinde yatan taze gülü kendisine yastık edinen yasemin kokulu sümbüle benzetiyor.

Ruhlaruñ üzre yatur zülf-i semen-sâ gûyâ
Gül-i terden idinür kendüye bister sünbül K.24-39

Divan edebiyatında sevgilinin saçı onun yüzünün örtüsüdür. Âşık bu saçın(nikab) ın açılmasını ister. Aşağıda o gül yüzlü sevgiliye saçları örtü olsun deniyor. Bunu örtünce de sevgilinin sümbül gibi aşüfte olacağı düşünülür. Sevgilinin yanağı da yine güle benzetiliyor.

Divan şiirinde saçın en çok benzetildiği unsur sümbüldür. Daha ziyade uzunluğu, rengi ve şekli dolayısıyla benzetme yapılır.

Olsa zülfı o gül-[°]izâra nikâb
Olur âşüfte sünbül-i sır-âb G.19

Aşağıdaki beyitte pek rastlanmayan bir teşbih yapılmış ve sevgilinin yanağı şeftali çiçeğine benzetilmiş. Bu beyitte bûse-şeftali-dudak münasebeti görülüyor. Şeftali genelde sevgilinin busesi ve dudakları için benzetilen olur. Âşık divân şiirinde âşık sevgilinin bûsesini almadan ölürsem suyumu şeftali budağı ile ısıtın der.

Ruhlaruñdan ne [°]aceb bûse temennâ kılsam
Ey lebi gonca [°]izâruñ gül-i şeftâlûdur G.45
Mürg-i dil nagmeleri şevkine gül ruhlarinuñ
Ne safâ-bahş edâlar ne güzel yirlerdür G.107

Yanak taze gülün yaprağına benzer, lal renkli dudak da taze şaraba benzer. Gülün renk ve şekil olarak yanağa benzetilmesinin yanında dudağın da şaraba benzetilmesi divan şiirinin en sık yapılan teşbihlerinden biridir. La'l aynı zamanda kırmızı renkli değerli bir taştır.

Ruhuñ berg-i gül-i sır-âba beñzer
Leb-i la lüñ şarâb-ı nâba beñzer G.116

Yine yanak renk olarak güle benzetiliyor. Yanak üzerindeki ben siyahtır ve ben de fitnedir. Fitne de siyahtır ve ben fitne çıkaran bir düşman gibidir. Ben divan şiirinde genelde kötü benzetmelere konu edilir.

°Ârız-ı gül-gûnuñ üzre hâl-i fettânuñ senüñ
Fitneden hâlî degül her lahza âl üstindedür G.124

Kimi durumlarda da yanak İrem bağının gül yaprağına benzetiliyor. İrem Şam ve Yemen'de eski Ad kavminin kralı Şeddad tarafından cennete benzetilerek yapılan bir bahçenin adıdır. Edebiyatta daha çok bağ-ı İrem olarak geçer. İrem bağı güzelliğiyle bilinen bir hayali belde olduğu için şairler tarafından sık sık söz konusu edilmiştir. Sevgilinin ağzı da Hz.Adem'in bağının goncasına benzetiliyor.

Ruhuñ gül-berg-i bûstân-ı İremdür
Dehânuñ gonca-i bâğ-ı °ademdür G.147

Bâki aşağıdaki beyitte de sevgiliye ey gül yüzlü diye hitap ederek senin yanağını ve yüzünü tasvir ettiğimde yazdığım şiirlerin güzelliği ve renkliliği artıyor diyerek Hüsn-i ta'lil yapıyor.

°Ârız u ruhsârufıñ vasf itse Bâkî her kaçan
Şi°ri ey gül-çihre anuñ böyle rengîn-ter düşer G.120

Aşağıdaki beyitte de yine sevgilinin yanağı güle teşbih edilmiştir.

Müşgîn saçuñda ey yüzi gül cân-ı nâ-tevân
Ol riştedür ki baglana bir deste sünbüle G.447

Sevgilinin yanağı öyle güzeldir ki ona vurulanların kimisi gül renkli yanak gülü için inleyen bülbül olmuş, kimisi de sevgilinin muma benzeyen yanağının pervanesi olmuş.

Bülbül gül için gece gündüz durmadan yüzlerce feryad u figan ede ama nafiye. Çünkü bülbül güle yaklaştıkça gül ona dikenlerini batırır. Âşık burada bülbüle benzetiliyor. Pervane de ışığa âşıktır ve ölme pahasına da olsa kendini ışığa doğru atar. Şair aşıkları da yanak mumuna âşık olmuş pervanelere benzetiyor.

Kimisi bülbül-i nâlân-ı gül-i ârız-ı yâr
Kimi pervâne-i şem'-i ruh-ı cânân ancak G.237

Gül-şen-i kûyuna varmaga gönül yüz gereke
Gül-i ruhsâruna âşüfte hezâr olmayıcak G.233

Şair aşağıdaki beyitte tam bir tabiat tasviri çiziyor ve sevgilinin vasıflarını bitki ve çiçeklere benzetererek bir bahçe gül bahçesi hayali oluşturuyor.

”Sevgilinin boyu servi olmuş, gözleri nergis olmuş, yanakları da gül olmuş ve bu şekilde gül bahçesi gönül bahçesine dönmüş.”

Bir dil-sitâne döndi bu gün şahn-ı gül-sitân
Kad serv ü çeşm nergis-i şehlâ izzâr gül G.305

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yanağı ve sakinin kadehi söz konusu ediliyor. Şair sevgilinin gül gibi olan yanağının ve sakinin(sevgili) kadehinin olması durumunda bahrın gül ve erguvanına gerek kalmayacağını söylüyor.

Ruh-ı dil-ber ü câm-ı sâki nazarda
Ne minnet bahâr u gül ü ergavâne G.406

Yanağının hayali yüzdeki taze bir gül yaprağı gibidir. La'l dudağın göğüste tasviri yapılmış bir yanak gibidir.

Aks-i izzârûñ dîdede berg-i gül-i ter kendidür
La'lüñ hayâli sînede rûh-ı musavver kendidür G.95

4.12. Kar (Berf)

Gül genellikle kırmızı olarak ele alınır ancak kimi durumlarda bir beyazlık tablosu oluşturmak için beyaz gül de söz konusu edilebilir. Aşağıdaki beyitte beyaz güllerin yaprakları kar tanelerine benzetiliyor. Zamanın bahçıvanı beyaz gülün yapraklarını yolup kar gibi senin yollarına serdi. Burada hüsn-i ta'lil yapılıyor.

Berg-i gül-i sefîdi yolup bâg-bân-ı çarh
Mânend-i berf yollarına eyledi nisâr K.9-6

4.13. Pirahen (Gömlük), Câme (Elbise),

Aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf Züleyha ile yaşadığı olaya telmih yapılıyor. Hz.Yusuf gibi gülün de eteği yırtılmış. “Hafiften esen rüzgar Zeliha’nın oyununu bozdu”. Burada Yusuf u Züleyha kıssasını hatırlıyoruz. Bu kıssa Kur’an-ı Kerim’de de anlatılmıştır. Hz.Yusuf edebiyatta güzelliğin sembolü olarak sık sık ele alınır. Züleyha da Yusuf’un bu güzelliğine âşık olmuş, Yusuf’a sahip olmak istemiş; ama başaramamış onun gömleğini yırtmasının ardından Yusuf suçlu görülmüş ancak gömleğin arkadan yırtılması Yusuf’un masum olduğunu ispatlamıştır. Şair goncanın açılması ile Hz.Yusuf’un elbisesi arasında bir ilgi kuruyor.

Gülüñ pîrâhen-i Yûsuf gibi dâmânı çâk olmuş
Nesîm-i perde-der kıldı meger mekr-i Zelîhâyı K.15-6

Gülü elbiselerini parçalayan bir insana benzetiyor. Gül şekil olarak gonca iken yani daha açılmamışken açılıp parçalanır. Bu açılma hali şair tarafından namus elbisesini parçalamaya benzetiliyor. Gül yaprakları zamanla rüzgârın da etkisiyle dağılır, bu dağılma hali de elbisenin parçalanması şeklinde düşünülebilir. Bunun yanında gizli yara da lâlenin içerisindeki siyahlığa benzetiliyor.

“Gül gibi namus elbisesini yüz parçaya bölüp, lâle gibi gizli yarayı âşikar etmem lazım.”

Gül gibi pîrâhen-i nâmûsı sad-çâk eyleyüp
Lâle-veş dâg-ı nihânum âşikâr itsem gerek G.273

Aşağıdaki beyitte de yine gül gibi parça paça olmaktan bahsediliyor. Bu bağda ömür elbisesine beka yok, sen de gül gibi gömleğini parça parça yap öyle gel deniliyor. Bâki şiirlerinde dini konuları, tasavvufu pek kullanmamıştır ama bu beyitte dünya hayatının geçiciliğinden bahsediyor ve bunu ömür elbisesi şeklinde değerlendiriyor. Gül açıldıktan sonra rüzgarın etkisiyle parçalanır ve çevreye dağılır. Şâir bu durumu sevgilinin gömleğinin parçalanmasıyla bağlantı içerisine sokuyor. Âşık sevgilinin üzerindeki gömleği de kıskanır çünkü her zaman sevgiliye yakındır.

Gördün kabâ-yı ömre bekâ yok bu bâgda
Gül gibi sen de pîrezeni pâre pâre gel G.303

4.14. Devr-i Gül

Gül bütün çiçeklerin padişahı olarak bilinir ve çiçekler ordusunda namı, letafeti, çeşitleri vb. birçok yönden hep zirvededir. Divan şiirinde de bu ve benzeri nedenlerden bahar mevsimine de gül devri denmiştir. Şair Bâki de bu tasviri şiirlerinin birçok yerinde kullanmıştır.

Gül devri kimi beyitlerde dünya hayatıyla benzerlik içerisine sokulur. Hayatın da geçici olduğu bahardan sonra hazanın gelmesi gibi hayattan sonra ölümün geleceği anlatılmaya çalışılır. Tabi Bâki'nin rind kişiliği hayata din penceresinden değil eğlence penceresinden bakar.

Aşağıdaki beyitte gül-bülbül hikâyesi yine karşımıza çıkıyor. Bahar mevsimi aynı zamanda bülbül ve gülün mevsimidir. Bülbül çimenlikte gül için yanıp tutuşur, gül için şarkılar söyler vs. Bülbül âşıktır, gül ise sevgilidir. Burada gulgul sözcüğü tevriyeli kullanılıyor. Gulgul aynı zamanda içki içerken boğazdan çıkan ses anlamında kullanılır.

“Ey çalgıcı gül devri, yiyip içme devridir bugün, sen de çimenlikte bülbül gibi biraz şarkı söyle.”

Gül devri ‘ayş mevsimidür mutribâ bu gün

Bülbül-sıfat cemende biraz gulgul eyleseñ G.254

Aşağıdaki beyitte devrin padişahını överek padişahın saltanat yıllarında kimsenin diğerine zulmedemediğini ve döneminin gül devri gibi olduğunu dile getirmeye çalışıyor. Onun devrinde herkesin gül gibi mutlu olduğunu anlatıyor.

Perîşân itmedi devründe hergiz kimseyi kimse

Meger meclisde yârân-ı safâ gül-berg-i handânı K.521

Yine aşağıdaki beyitte de hükümdarın dönemi gül devri gibi gösterilmeye çalışılıyor. Şair etrafın gül devri olduğu için huzur içinde olduğunu sanmanın yanlış olduğunu, bunun tamamen hükümdarın bir marifeti olduğunu dillendiriyor.

Devr-i gül sanmañ cihânı böyle tezyîn eyleyen

Yümn-i ikbâl-i Hudâvend-i cihân-bân eyledi K.7-16

Aşağıdaki beyitte de kendi devrinin bir huzur ve mutluluk devri olduğunu söylüyor.

°Âlemi gül gibi handân itdi devr-i devleti

°Ahd-i °adli i°tidâl-i mâh-ı nîsan eyledi K7-18

Bâki’nin aşağıdaki ünlü beytinde de gül devrinin geçici olduğu ile getiriliyor. Bu beyitte Bâki’nin dünya görüşünü, hayata olan bağlılığını anlayabiliyoruz. Bunun yanında bir ölüm bilincinin de farkındadır. Bâki hayatın geçici olduğunu biliyor, o yüzden dünyanın iyi değerlendirilmesi, yiyilip içilip gezilmesi gerektiğine inanıyor. Bu beyitte gül devrinin bir eğlence devri olduğunu çıkarabiliyoruz.

Gâfil geçürme fursatı kim bâğ-ı °âlemün

Gül devri gibi devleti nâ-pây-dârdur G.153

Gül mevsimi, yani bahar mevsimi, Divân şiirinde yiyip içip eğlenme, hayattan zevk alma; bahçelerde, çimenliklerde, gül-zarlarda gezme demidir. Herkes ellerinde kadehlerle gül-bahçelerinde eğlenmeye çıkar, dışarı çıkmayanlar ayıplanır. Aşağıdaki beyitte şair çok güzel bir bahar tasviri yapıyor.

Devr-i gül eyyâm-ı ‘ayş u nûş-ı sahbâdur yine
Mevsim-i gül-geşt-i bâg u seyr-i sahrâdur yine G.455

Yine aşağıda da aynı durum sergileniyor. Gül devrinde bütün cihan taze bir gence benzetiliyor.

Devr-i gül irdi tâze cevândur cihân yine
Sa’y eyle ‘ayş u ‘işrete ‘ahd-i şebâbda G.469

Aşağıdaki beyitte de Bâki’nin hayat felsefesini anlayabiliyoruz. Devranın daim olmadığını, gül devrinin ise kısa ve geçici olduğunu o halde kadehi alıp elden ele dolaştırmaktan başka yapacak bir şey kalmadığını dile getiriyor.

Dâ’im olmaz devr-i gül devrân ise bâkî degül
Gel begüm dönsün kadeh bundan yig olmaz devr-i gül MA.10

4.15. Mizan

Aşağıdaki beyitte Hz.Yusuf’un pazarda teraziye konulup satılması olayına telmih yapılıyor. Hz.Yusuf kardeşleri tarafından bir kuyuya atılmış ve bezirgânların eline düşmüş, pazarlarda tartılarak satılmıştır.

Beyitte Hz.Yusuf’un yokluk kuyusundan çıkarılması şeklinde bir hayal kurulmuş ve gülün de Hz.Yusuf gibi ortaya çıkarılıp mizana girmesi gibi bir benzetme kurulmuştur.

Geldi zuhûra çâh-ı ‘ademden çıkup yine
Mîzâne girdi Yûsuf-ı Kenân-misâl gül G.308

4.16. Sedef

Bâki kimi durumlarda da gülü değerli bir sedef incisine benzetebiliyor. Sedef inci yapan bir hayvandır. Bu hayvan daha çok Hint ve Çin denizlerinde bulunurmuş. Nisan ayında sahile çıkarak yağmur tanesini yutar ve onun bir inciye dönmesini sağlarmış.

Gül üzerine jâle(çiğ taneleri) dökülünce şekil olarak bir sedef incisine dönmüş gibi düşünülmüş. Lâle üzerine dökülen çiğ taneleri de cevher gibi hayal ediliyor ve lâle de bir cevher-dara benzetiliyor.

Lâleler kâselere döndi k’ola cevher-dâr
Jâlelerle görünür gül sade-i dürr-i semîn G.392

Yine aşağıdaki beyitte de sedef gül ile birlikte ele alınıyor. Çimenlik üzerindeki çiğ taneleriyle dalgalanan bir denizi andırıyor. Gül de içerisinde en değerli incileri taşıyan bir kavram olarak ele alınmış.

Çemen pür-mevc bir deryâ sade gül
İçinde lü’lû-yı şeh-vâr jâle G.456

4.17. Kebûter(Güvercin)

Gül rüzgârın etkisiyle dağılır ve yaprakları gökyüzüne savrulur. Gülün bu durumu aşağıdaki beyitte bir güvercine benzetiliyor. Gül elindeki evrakları bir bir gökyüzüne saldı. Bu haliyle güvercin gibi şuh bir dilbere dönüştü. Gül aslında burada da sevgili olarak ele alınmıştır.

Bunun yanında eskiden mektupların güvercinlerin ayaklarına bağlanması ve bu şekilde haberleşme geleneğini de hatırlatıyor.

Elden evrâkın salup bir bir uçurdu göklere
Beñzedi bir dil-ber-i şûh-ı kebuter-bâze gül G.301

5. KARANFİL

Karanfil çiçekler içerisinde en renkli ve en çeşitli bir çiçek olup Türk tezyinat ve sanatında önemli bir yere sahipken Türk şiirinde 16. yüzyıla kadar kıymetini bulamamış bir çiçektir. Karanfil Bâkî ile Divan şairlerinin tümünde görülen bir tasavvurla ele alınmıştır diyebiliriz. Karanfil 16. yüzyılda Baki ile birlikte lalenin tahtını sarsmıştır diyebiliriz.(Ayvazoğlu, 2004:35)

Karanfil aynı zamanda bir koku bitkisidir ve tomurcuğu yemeklerden sonra ağız kokusunu gidermek için de kullanılır.

Klasik şiirimizde çeşitli renklerde bulunur. Özellikle kırmızı renginden dolayı kanlı yara ile benzerlik kurulur. Bahar mevsimine ait bir çiçek olan karanfil, güzelliği sebebiyle gümüş tellerle süslenmiş bir geline benzetilebilir.

Bâkî, karanfil redifli bir gazelinde karanfili kendisi gibi yiyip içip gezen havai bir çiçek olarak tasavvur ediyor.

Geh şîşe gehî kühne-sifâl ile kılur ‘ayş
Bâkî-veş olup işrete meyyâl karanfûl G.284

5.1. Zahm, Dâğ (Yara)

Divân edebiyatında olduğu gibi Bâkî’de de karanfil genellikle renk ve şekil olarak yaraya teşbih edilir.

Baki bir gazelinde karanfili beyaz ve kırmızı renkleriyle birlikte anıp bir benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Şair başındaki kırmızı yarayı karanfile benzetiyor. Başındaki kırmızı yarayı gören, o ne güzel bir karanfildir diye hayret eder, diyor şâir.

Dir gören taze dâğı başumda
Ne güzel kırmızı karanfûl olur G.156

Aşağıdaki beyitte de şâir sevgilinin zulüm taşıyla başında oluşan kanlı yarayı sarığının kenarında oluşan renkli bir karanfile benzetiyor. Bu bize eskiden âşıkların sarıklarının kenarlarına gül, sümbül, karanfil takmaları geleneğini hatırlatıyor.

Seng-i bî-dâduñla serde zahm-ı hûnîmün ki var
Gûşe-i destârda rengîn karanfûldür baña G.13

Şair yine aşağıdaki beyitte de karanfil ile göğsünde açılan yara arasında ilgi kuruyor.

Sînemde zahmuñ içre olan penbe-i fetîl
Ol yasemine döndi ki korlar karanfûle G.447

5.2. Dâl

Şâir aşağıdaki beyitte de karanfili sevgilinin aşkınan boyunu ki büklüm etmiş gibi gösteriyor. Aynı zamanda bize Arap alfabesinin bir harfi olan “dal”ı hatırlatıp şekil olarak bir benzetme yapıyor.

‘Aşkuñla kılup kâmetini dâl karanfûl
Arz itdi saña mûy-ı sefid âl karanfûl G.284

5.3. Abdâl

Şâir bir beytinde de karanfili sevgilinin aşkından abdal olup gezen birine benzetiyor. Abdâllar 13.Asırda başı açık, yalın ayak gezen dervişlere denilirdi. Bunlar hak aşığı olarak da bilinir ve Alevi Bektaşî geleneğinde önemli bir yere sahiptir.

Farkında kılup yâsemeni dâgına penbe
Aşkuñda geçer baş açık abdâl karanfûl G.284

5.4. Hâl

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin boyunu serviye, ağzını goncaya, yüzündeki tüyleri Hutun miskine, yüzünü yasemine benzetirken benini de karanfile benzetiyor.

Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i gül-zâr
 Hat müşğ-i Hutun çihre semen hâl karanfûl G284
 Sevdâ-yi hâl-i yâr ile ey dil ‘aceb degül
 Meyl-i karanfûl ârzû-yı fûlfûl eyleseñ G256

6.LÂLE

Lâle zambakgiller familyasından, yaprakları uzun ve mızraksı, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte, alacalı bir süs bitkisidir.(Büyük Kültür Ansiklopedisi. “Lâle” mad.,s.2895.) Çiçeklerin parlak renkli, hemen hemen bir birine eşit olan altı taç yaprağı vardır.(Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, “Lâle” mad.,c.7)Ayrıca çok tohumlu bir bitki olup, kapsül yapısında meyveleri vardır.

Lâlenin anavatanının Orta Asya olduğu yaygın bir görüştür. Beşir Ayvazoğlu Lâlenin Türkistan’ın bozkırlarında yabani bir çiçek olarak uç verip, Bulgar Türkleriyle İdil boyuna, Timuroğulları ile Hint’e, Selçuklularla İran’a ve Anadolu’ya geldiğini savunmaktadır. Lâleye yabani olarak Akdeniz’in kuzey kıyıları ve Japonya’da da rastlanmaktadır.(Gökyay, “Divan Edebiyatında Çiçekler”, 1990, s. 30.)

Lâle Türk edebiyatında özellikle şiirde çok önemli bir yere sahiptir. Lâle klasik Türk şiirine 15. yüzyılda iyiden iyiye yerleşmiştir. Renginden dolayı, kan, mum, şarap, yanak, yara gibi unsurlara, şeklinden dolayı kadehe benzetilmiştir. Klasik Türk şiirinde 16. yüzyıla kadar sözü edilen lâlelerin yabani türleridir.(Ayvazoğlu, Güller Kitabı, s. 109,110.)

Yabaniliklerinden dolayı “taşralı”dırlar. Bir bakıma lâle utangaçlığın, çekingenliğin sembolüdür:

Taşradan geldi çemen sahında bîçare durur
 Devr-i gül sohbetine lâleyi iletmediler.

Necati Bey

Lâle merakının ezeli olduğunu ifade eden Remzi Efendi ise;

Lâleye pîr-i sabâdan bu nefes şimdi değil

Ezelidir bu hevâ vü heves şimdi değil.

demıştır.

Lâle, şiirde en çok lâle genel ismiyle kullanılmıştır. Buna rağmen çeşitli kültür yoluyla elde edilen lâlelere verilen şairane isimlerin de klasik şairlerin eserlerinde yer aldığı görülmektedir. (Kartal, Klasik Türk Edebiyatında “Lâle”, Bilig Bilim ve Kültür Dergisi, Bahar 1997, s. 9.)

Sûk-ı isti'dada şehr-âyîn edip yâran-ı nazın

Etiler Gül-rîzler âvîhte dükkân üstüne.

Nedim

Lâle Devri'nin ihtişamını Nedim şu dizeyle çok iyi ifade etmiştir; lâlenin tohumunu eksen dolu peymâne gelir.

Lale özellikle Doğu kültür ve mitolojilerinde özel bir yere sahiptir. Edebi eserlerde sıkça kullanılmasının yanı sıra mitolojilerde de lalenin ortaya çıkışına dair farklı ve çok çeşitli hikâyeler bulunmaktadır. Bunların en ünlüsü ve özellikle Doğu edebiyatında en sık kullanılanı Pers mitolojisindeki lalenin kökeni söylencesidir. Bu söylenceye göre yaprağın üstündeki bir çiğ tanesine yıldırım düşmüş, böylece çiğ tanesi ve yaprak alev almıştır. Daha sonra donarlar ve lale meydana gelir. Bu hikâyeden yola çıkarak, lale çiçeğinin ortasındaki koyuluğun bu yanma işleminin sonucu olduğuna inanılırdı. (Ayvazoğlu, Güller Kitabı, 1995 s.115,116.)

Lâle Divân şiirinde 16.asra kadar taşralı olarak düşünülmüştür. Bu çağdan sonra yeni türleri elde edilmeye başlanmış o da medenî olarak tanınmaya başlamıştır. Yani o da artık şehirli olmuştur. Bundan sonra lâle gül ile amansız bir rekabete girişmiş ve onun saltanatını sarsmaya başlamıştır. Bâki de aşağıdaki beytinde bunu ortaya koyuyor.

Jâlelerden takınur tâcına gevher lâle
Şâh olupdur çemen iklimine beñzer lâle G.466

Geyer gül-şende la'lîn tâc lâle
Elinde nergisün altun piyâle G.456

Lâlenin Türkler için farklı bir değer taşımasının sebebi, göze hitap etmesi dışında, en çok yetiştirildiği dönemle ilgilidir. Saray ve saray çevresi yanında sırdan halkında ilgilendiği bu çiçek kelimenin tam anlamıyla “moda” halini almıştır. Aynı zamanda değeri gittikçe artan ve çeşitleri çoğaltılan bu çiçek ticari bir mal haline gelmiştir. Osmanlı günlük yaşamına da ayna tutan bu çiçek, şiirlere, fermanlara, hikâyelere konu olmuştur. Osmanlının neden bu çiçeği bu kadar benimseyerek sevdiğini, özellikleri ile anlamış bulunuyoruz. Yinede bir çiçeğin bir dönme ismini verecek kadar önem kazanması, beklide tarihte nadir rastlanan olaylardan biridir. Bu Osmanlıların “güzele” ve sanata verdiği önemi de ortaya çıkarmaktadır.

Lâle diğer çiçekler gibi gerek şekli, gerek rengi, gerek letafeti vb. birçok yönüyle şairlere ilham vermiştir. Şairler bu tasavvurlarını şiirlerinde çeşitli teşbihler ve mecazlarla anlatmışlardır. Biz de lâlenin Bâki’de teşbihler içerisinde nasıl kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

Bâki lâleyi çeşitli teşbihler içerisinde ele almıştır. Lâleyi bazen bir kadehe, bazen bir yaraya, bazen bir şamdana vb. benzetmiştir. Hayal olarak birçok unsur lâleye benzetilmekle beraber lâle de birçok unsura benzetilmiştir. Mesela lâle renginden dolayı kırmızı bir mendile benzetiliyor. Gülşende bir kırmızı mendil ile yanağının silindiğini söylüyor.

Gül-şende lâle sanma ‘arak-nâk olup çemen
Bir âl dest-mâl ile sildi yañağını G.487

Bazen lale yanaklı sevgililer diyerek sevgilinin yanağının benzetileni olarak kullanılmıştır.

Lâle-hadler kıldılar gül-geşt-i sahrâ semt semt
Bâg u râğı gezdiler idüp temâşâ semt semt G.23

Lâlenin tespit edebildiğimiz kadarıyla teşbihli olarak kullanıldığı kavramları genel olarak aşağıdaki gibi kategorize ettik.

6.1. Sevgiliye Benzetilen Yönleri

Sevgilinin gül-gûn kabasını kırmızı renkli lâleye benzetmişken beyaz tenini ise jâleye benzetiyor.

Gül-gûn kabâsı ol sanemüñ sanki lâledür
Cism-i latîfi lâle-i hamrâda jâledür G.84

Lale goncası gibi bazen sevgilinin de uzun zamandır, kendisini sakladığı aşağıdaki beytinde anlatılıyor.

Lâle-veş bâg-ı safâda iñen açıldığı yok
Haylî demdür göremez kimse karasın kadehüñ G.270

Aşağıdaki beyitte de şair sevgiliyi cefa çimenliğinin taze lalesine benzetiyor.”Ey cefa çimenliğinin taze lâlesi! Senin beninin hasreti bizim bağrımızı yaktı.”

Hele ey lâle-i sır-âb-ı çemen-zâr-ı cefâ
Bagrumuz yakdı senüñ hasret-i hâl-i dehenüñ G.248

6.1.1. Sevgilinin Yüzü

Lâle kırmızı renginden dolayı sevgilinin yüzüne benzetilir. Bâki aşağıdaki beytinde sâkinin, gül renkli kadehinin şarabının rengini sevgilin iki yanağına sürmesini ister; çünkü o zaman sevgilinin yanağı kızaracak yani lâle gibi kırmızı olacaktır. Bâki birçok yönden sevgilinin yüzünü lâleye benzetmiştir.

Sâkiyâ gül-güne-veş gel bâde-i gül-gûnı sür
Lâle-reng olsun kızarsun ol iki ruhsâreler G.59

Nakş-ı hadd-i lâle-reng ol °ârız-ı pâkîzede
Berg-i güldür güyyâ âb-ı zülâl üstindedür G.124

Lâle reşk-i ruh-ı gül-gûnuñ ile pâ-der-gil
Gam-ı zülfüñle perîşân u mükedder sünbül K.24-36

Añ ol günü ki âhır olup nev-bahâr-ı °ömr
Berg-i hazâne dönse gerek rûy-ı lâle-reng M.1

Sevgilinin yanağı yüzünden başı açık kıpkızıl deli olan lâlenin dimağı ise sevgilinin benin sevdası yüzünden darmadağındır.

Lâle çemende başı açuk kıpkızıl deli
Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimağı var G.53

Sevgilinin yanağı için deli olan lâle, sevgilinin beninin hasretiyle dağa düşer. Şair Hüsn-ü Ta'lil yapıyor; zira lâleler dağlarda yetişir.

Ser-i zülfüñle zencîrin sürer dîvânedür sünbül
Gam-ı hâlûñle yanup lâleler küh-sâre düşmişdür G.173

Pîrehen berg-i semen gûy-ı girîbân şeb-nem
Gül-sitân oldu bu gün bir şanem-i lâle-°izâr K.18-14

6.1.2. Sevgilinin Yanağı(ârız, ruh, izâr)

Lâle kırmızı renginden dolayı sık sık sevgilinin yanağına benzetilir. Bazen de sevgilinin yanağı kırmızı renginden dolayı lâleye benzetilir. Bu benzetmeler bazen teşbihle bazen de isti'arelerle sağlanır.

Lâle sevgilinin yanağının derdiyle başı açık deli olup, beline yaprak bağlar. Beline yaprak bağlaması lâlenin tek yapraklı olmasını hatırlatıyor.

Ruhunuñ lâle baş açuk delüsi
Hâli sevdası var dimagında G.424

Aşağıdaki beyitte şair laleyi kişileştirerek sevgilinin yanağına kırmızılık yönünden öykünen biri olarak ifade ediyor.

Ruhunuñ lâle baş açuk delüsi
Hâli sevdası var dimagında G.424

Aşağıdaki beyitte şair kendisine hitaba ederek mecliste gül renkli içki ve lâle yanaklı sevgilinin olması durumunda bahar mevsiminin daha zevkli ve eğlenceli geçeceğini anlatıyor.

Bâkiyâ ‘ayş-ı bahâr eyler idük meclisde
Sâkî-i lâle-‘izâr u mey-i gül-fâm olsa G.460

Şu beytinde de sevgilinin yanağının taze gül yaprağından bile taze olduğunu söyleyerek sevgilinin yanağını lâleye benzetiyor.

Berg-i gül den ruhi ol lâle- ‘izâr un terdür
Nükte fehm eyle begüm haylîce rengîn yirdür G.107

Bâki, lâle yanaklı sâki ile gül renkli şarap olduktan sonra meyhane ile gül bahçesinin köşeleri birdir.

Künc-i mey-hâne ile gûşe-i gül-şen birdür
Sâkî-i lâle-‘izâr u mey-i gül-fâm olsa G.436

Aşağıdaki beyitte de şair sevgilinin renkli yanağını suyun yüzünde görenin sanki suda lâlenin gölgesini görmüş gibi olacağını söylüyor. Aşağıdaki beyitlerde de şair sevgili ile yanak arasında benzetme ilgisi kurmuştur.

Ruh-ı rengînüñ âb-ı ‘arızuñda
Gören dir suya ‘aks-i lâle düşdi G.527

Sahralara döşendi bisât-ı zümür rüdîn
Devlet anuñ ki lâle-ruhı oldı hem-nişîn G.379

Yakma dâgum göricek sen de beni ey sôfi
Severin n'eyleyin ol lâle-'izârı severin G.385

Karşumda âller geyüp ol lâle-ruh yine
Gül-gûnîlerle 'aklun alur san piyâledür G.84

6.1.3. Sevgilinin Beni(hâl)

Sevgilinin beni siyahtır. Lâlenin içindeki nohut tanesi de siyahtır. Şair lâledeki bu siyahlığı sevgilinin benine benzetiyor. Bazen de lâlenin bu güzelliği kışkandığını dile getiriyor.

Ser-i zülfüñle zencîrin sürer dîvânedür sünbül
Gam-ı hâlûñle yanup lâleler küh-sâre düşmişdür G.17

Şair lâlenin içinde bulunan siyahlıkla sevgilinin beni arasında ilgi kurarak lâlenin beni kışkandığını dile getiriyor.

Ruhunuñ lâle baş açık delüsi
Hâli sevdası var dimagında G.424

6.2. Âşığa Benzetilen Yönleri

6.2.1. Âşığın Bedeni, Âşığın Sinesi (Göğsü, Bağı)

Lâle bazı yönleriyle âşığın göğsüne benzetilir. Sevgilinin ayrılık acısı âşığın gönlünü lâle gibi yapar. Sevgili acımasızdır. Âşığın gönlüdeki yarayı görünce jâle gibi kanına girmek ister.

Sîne dâğın görüp ol gonca-dehen lâle gibi
Bir avuç kanuma girmek diledi jâle gibi G.518

Bazen de âşığın, sevgilinin derdinden çektiğini ancak gizli yarası lâle gibi açılıp âşikâr olduğu zaman bilinir.

Lâle Ferhat'ın kanlı acı ve ıstırap çeken gönlünün nişanıdır.

Nümûne gonca-i gül-şen leb-i rengîn-i Şîrîne
Nişâne lâle-i sahrâ dil-i hûnîn-i Ferhâde G.449

Şair aşağıdaki beyitte dünya sakisinin elinden kanlar yuttuğunu ve bunun ispatı için lâleye benzeyen gönlünün lâle gibi açılmasının yeterli olacağını söylüyor.

Elinden sâkî-i dehrüñ ne kanlar yutdugum görsen
Açılsa lâle-veş dâğ-ı nihânum âşikâr olsa G.451

Şu beytinde de şair Dîvan şairlerin çoğunun yaptığı gibi âşığın gönlündeki gizli yarayı bir lâleye teşbih ediyor.

Gül gibi pîrâhen-i nâmûsı sad-çâk eyleyüp
Lâle-veş dâğ-ı nihânum âşikâr itsem gerek G.273

Bâki bazen sinesinde açan her taze yarayı toprakta yer yer açan lâlelere benzetiyor. Aşağıdaki iki beyitte bu durum dile getirilmiş.

Gûyiyâ yir yir açılmış lâlelerdür hâkde
Sîne üstinde görinen taze taze daglar G.178

Görinen cism-i zerdümde degüldür dâğ-ı hûn-âlûd
Bitüpdür sahn-ı sahrâ-yı belâda lâleler yir yir G.190

6.3. Kumaş Ve Elbiseler

6.3.1. Pirehen(gömlük)

Lâle renginden dolayı çeşitli kumaşlara, entarilere benzetilmiştir. Lâle sevgilinin aşkından gömleğini yırtmış gösteriliyor. Aslında lâlenin taç yaprakları birbirinden ayrıdır. Şair hüsn-i ta'lil yapmış.

Lâle çâk-i pîrehen gösterdi gül çînî kabâ
Bülbül-i şûrîde hây u hûy-ı mestân eyledi K.7-6

6.3.2. Kaba, libas (Üste giyilen kaftan nevinden elbise)

Sevgilinin kabasını lâleye benzetmiş şair. Güzel bedenini ise kırmızı lale içerisindeki çiğ tanesine benzetmiş.

Gül-gûn kabâsı ol sanemüñ sanki lâledür
Cism-i latîfi lâle-i hamrâda jâledür G.84

Gül ve nergis bazen altın renginde de tasavvur edilir. Şair sevgilinin elbisesini lâlenin kucağındaki süslü bir elbiseye benzetiyor.

Gül ü nergis yine altun beneklü câme geymişler
Libâsı lâlenüñ egninde bir dîbâ-yı zîbâdur G.135

6.4. Şekil Olarak Benzetildiği Unsurlar

6.4.1. Şem(çerâğ),Sirac, Kandil ,Meş'âle, Fânus

Lâle renginden dolayı muma benzetilir. Lâlenin bahar meclisinde kandil yakması istenir. Bazen zindanlarda yanan çerâğlar da lâleye benzetilmiştir.

Demidür lâle yaka bezm-i bahâra meş'âl
Gonca-i zambak ola nergise şem'î-i bâlîn K.25-3

Lâle şekil ve renk itibariyle al fânûsa benzetilmiş. Bu haliyle çimenlik meydanını ışığa boğduğunu dile getirmiş şair.

Âl fânûs ile geldi giceden gül-zâra
Virdi sahn-ı çemenüñ yollarına fer lâle G.466

6.4.2. Tâc (efser)

Lâle, sahrada oturanların çemen ikliminin şahıdır. Sâhra ile çemen ikliminin şahı olan lâlenin tâcı kırmızı renkli la'lden olup jâlelerle süslenmiştir.

Geyer gül-şende la'lîn tâc lâle
Elinde nergisün altun piyâle G.456
Jâlelerden takınur tâcına gevher lâle
Şâh olupdur çemen iklimine beñzer lâle G.466

Çimenlikte bazen de lâle İranlıların ünlü hükümdarı Key'in tacını takar. İran padişahlar sülâlesinin ikincisi bu adla anılmaktadır. Behmen de İran mitolojisine göre İsfendiyar'ın oğlu Erdşir'in lakabıdır. Lâle, bazen de İskender'in tâcını takınmış olarak düşünülür

Çemende lâle geydi efser-i Key
Elinde tâc u taht-ı Behmen-i dey G514

Saltanat bâr-gehin kurdı yine fasl-ı bahâr
Taht-ı cemşîd çemen tâc-ı Sikender lâle G.466

6.4.3. Kadeh, piyâle, sagar, kâse,

Lâle bütün divan şairlerinde olduğu gibi Bâki'de de şekli itibariyle kadehe, kaseye, fanusa vb. benzetilmiş, bu unsurlarla ilgili hayaller içerisinde kullanılmış ve bazen de bu unsurlar laleye benzetilmiştir.

Lâle şekil yönünden divan edebiyatında sık sık kadehe benzetilmiştir. Bâki de bu geleneği sürdüren şairlerden olmuştur. Kadeh söz konusu olunca da içkiyi bulan Cimşit de sık sık telmih konusu edilir. Câm-ı Cem'de yedi yatay çizgi olduğu ve yedi kat âlemin bu kadehden görüldüğüne inanılır.

Bak sâgar-ı şikeste-i pür-hün-ı lâleye
Cemşiddin nişâne kalan yâd-igârı gör G.122

Şair lal renginde yani kırmızı renkli şarap kadehi lâle gibi eline al diyor. Lale şekil olarak içki kadehine benzetiliyor.

Al ele câm-ı şarâb-ı la'l-fâmı lâle-vâr
Eylesün derd-i hased rûy-ı 'adüyı za'ferân G.373

Şair lâleyi eline kadehi almış ve bahar bağının meclisinin emirine sunuyormuş gibi tasavvur etmiştir. Lâle kadehini çiçeklerin padişahı güle sunuyor.

Bezminde sürdi lâle murassa' piyâlesin
Oldı emîr-i meclis-i bâg u bahâr gül G.306

Bâki bazen de lâleyi bir rindle kıyas içerisinde vermiştir. Rindin kadehi daima elinde iken lâle kadehi eline almak için bahar mevsimini beklemek zorundadır.

Rind olan câm alur eline müdâm
Lâle-veş nev-bahâre katlanmaz G.200

Bâki bazen de eğlence kadehinin lâle gibi cevherdâr olmasını isterken bahtının yüzünün de gül gibi mutlu ve olmasını ister.

Gül gibi hurrem ü handân ola rûy-ı bahtuñ
Sâgar-ı ʿayşuñ ola lâle-sıfat cevher-dâr K.18-55

Bazen çiçeklerin şahı olan gül ruhsat vermeden lâleler işret meclisinde kadehlerini gösteremez. Aşağıdaki beyitte bu ruhsatın verildiği dile getiriliyor.

Lâleler bezm-i çemende câm-ı ʿişret gösterür
Devletinde husrev-i gül ʿayşa ruhsat gösterür G.51

Bazen de Bâki'nin tabiatını yansıtan hayattan zevk alma, yiyip, içip, eğlenmeye dair anlamlar içerisinde de lâle görev almıştır. Şair gönlüne, gül gibi devamlı mesut olmayı istersen, lâle gibi elinden kadehi hiç bırakma diyor.

Gül gibi olmak dilerseñ şâd u hurrem ey göñül
Lâle-veş elden düşürme câmı bir dem ey göñül G.300

Bazen de lâlenin gönlünün karanlık yani acılı olmasından dolayı, gül gibi gönlü ferahlatan şarap kadehi istediklerini söylüyor. Lâle bazen de gül meclisini Cemşid'in eğlence meclisine çevirir.

Tîre-dildür lâle-i Nuʿmânı ʿarz itmeñ bize
Gül gibi câm-ı şarâb-ı dil-güşâya mâliküz G.191

Gül meclisinde lâle yine kıldı âşikâr
Âyîn-i bezm-i ʿişret-i Cemşid-i kâm-kâr K17-10

Aşağıdaki beyitlerde de şair bazen elindeki kadehi lâleye benzetirken, bazen de lâlenin paralarını, altınlarını gonca gibi saklamadığını dile getiriyor.

Piyâle düşmez elümden hemîşe lâle-sıfat
Şirâr-i nâr-ı gamuñdan tutışdı yandı yürek G.265

Komayup lâle gibi elden ayagı bir dem
Mest olup gonca-sıfat çâk-ı giribân idelüm G.323

Jâle nakdin kadehe koydı çemen bezminde
Cem' idüp saklamadı gonca gibi zer lâle G.466

°Aks-i hâl-i cârızından sâkî-i gül-çihrenüñ
Lâle-i sır-âb olur câm-ı şarâb-ı dil-güşâ G.15

Lâle şekli itibariyle kâseye benzetilir. Lâlenin başında bulunan jâleler ise gümüşdür. Bundan dolayı kâseye benzeyen lâlenin gümüş ile dolu olduğu tasavvur edilir. Kâseye benzeyen lâle çeşitli mücevherlerle süslenmiştir.

Lâleler kâselere döndi k'ola cevher-dâr
Jâlelerle görünür gül sade-i dürr-i semîn G.392

Bâga dizilerek oraya süs olan lâleler şâhın sarayında bulunan kâse, kâse han-ı yağmadır sanki.

Dizilmiş lâleler sahn-ı harîm-i bâga zeyn olmuş
Sarây-ı şâhda san kâse kâse h'ân-ı yağmâdur G.135

6.4.4. Micmer (buhurdan)

Micmer içerisinde tütsü yanan bakır yahut bronzdan küçük şamdan halindeki bir alettir. Şair lâleyi yaydığı kokudan dolayı micmere benzetmiş. Lale dağ eteklerinde micmerini yakmasıyla, baharın misk kokusunu her tarafa yayar.

Bûy-ı müşgîn-i bahâr irdi dimâg-ı dehre
Yakalı dâmen-i küh-sârda micmer lâle G.466

6.4.5.Hâven(havan)

Lâle hâvenini yakınca sûsen, gül şahının zümrüt tahtının üzerinde asmâniler gibi gezer. Lâle burada bir havana benzetilirken susen de gökyüzündeki bir ay gibi düşünülmüş.

Lâle hâven yakdı sûsen âsmânîler yine

Şâh-ı gül taht-ı zümürüd üzre seyrân eyledi K.7-14

6.4.6.Kîse(kese)

Lâle şekil itibariyle keseye de benzer. Bâki lâlenin sanki bir hokkabaz gibi kesesinin içerisindeki jâle beyzalarını yok ettiğini söyler.

Bir kîse içre lâle bu gün bezm-i bâğda

Gayb itdi jâle beyzaların hokka-bâz-vâr G.130

6.4.7.Felâhan(sapan)

Lâle şeklinden dolayı sapanla benzetilir. Lâle çimenlikte sapanla buzun camlarını kırmıştır.

Sahn-ı çemende şöyle kırıldı zücâc-ı yah

Seng-i felâhan urdı meger aña lâleler G.103

6.5.Diğer Unsurlar

6.5.1.Şarap

Lâle kırmızı renginden dolayı sık sık şaraba benzetilir. Şekil olarak da kadehe benzetildiği için şarap dolu kadeh olarak sık sık kullanılmıştır.

Mey-i lâle-reng elde meclis müheyyâ

Ne hâcet zamân-ı gül ü gül-sitâne G.406

6.5.2.Kan

Lâle renginden dolayı kana da benzetilmiştir. Bu kan bazen gül bahçesinde kesilen kurbanın kanı, bazen düşmanın kanı, bazen ciğer kanı, bazen de uşşâk-ı mestin kanıdır.

Misâl-i hûn-ı kurbândur şekâ'ik sahn-ı gül-şende
Cihân pür-şûr u gavgâ şöyle beñzer ʿîd-i edhâdur G.135

6.5.3.Ateş

Lâle renginden dolayı ateşe benzetilir. Lâle yer yer gül bahçesine ateş koyar. Burada erguvanve lâle bir arada kullanılarak bir anlamda telmih yapılmıştır.

Ergavânlar tutuşup hırmên-i gül yanmag için
Gül-sitân milkine âteş kodı yir yir lâle G.466

6.5.4.Bedeşân

Lâle kırmızı rengiyle gül bahçesinde açarak orayı Bedeşân'a çevirmiş. Bedeşân kırmızı değerli taş olan la'lin çıkarıldığı bir yerdir. Şair bu benzetmeyi sık sık yapmıştır.

Jale kıldı her kenârı sâhil-i bahr-i ʿAden
Lâle hâk-i gül-şeni kân-ı Bedaşân eyledi K.7-4

Sahrâyı kıldı lâle Bedaşân vilâyeti
Gül-zârı itdi tâze çemen mülk-i sebze-zâr K.17-4

Lâle sahrâyı bu gün kân-ı Bedaşân itdi
JaleLâlelerle bezene niteki dest ü sahrâ K.18-34

6.5.5.Lâle-i Nu'man

. Bâki aşağıdaki beytinde de kendisini aşk sahrasının bağı yanık Lâle-i Nu'mânına benzetiyor. Lâle-i Nu'mân Şâkayık veya Şakayık-ı Numâniye de denilen bu çiçek, rivayete göre İslamiyetten önce Hîre hükümdarlarından Nu'man b.Münzir tarafından çok sevildiğinden bu isim verilmiştir. Münzir oğlu Nu'man bir gezinti esnasında birçok gelincik çiçeği görmüş; manzara hoşuna gitmiş, bu çiçeklerin korunmasını emretmiş ve koparılmasını men etmiş.(Kurnaz, 1996:544)

Şair de aşağıdaki beyitte kendisini Nu'man b.Münzir'in olayını hatırlatarak kendisinin de bağı yanmış bir lâle gibi olduğunu dile getirtiyor.

Sehâb-i lutfuñ âbın teşne-dillerden dirîg itme

Bu deştüñ bağı yanmış Lâle-i Nu^cmânıyuz cânâ G-13

Cûylar kim tolanur dâmen-i sahrâlarda

Jâleler kim görünür lâle-i Nu^cmân üzre M.2

Câm-veş kimdür bu bezm içre ciger-hûn olmayan

Gonca-i gül-zârı seyr it lâle-i hamrâya bak G.239

Tâze dâgumla ser ü sîne n'ola zeyn olsa

Kûh u dest ey yüzi gül lâle-i hamrâ yiridür G.66

7. MENEKŞE (BENEFŞE)

Güzel kokusuyla anılır ve kokusunu Rahman-ı İlahiden aldığına inanılır. Genellikle zülûf hatt, ben, gece, attar, mecnun, kadeh, çanak, dilaver, kalender, kadeh, çanak unsurlarıyla birlikte ele alınır.(Ayvazoğlu, 2004: 187, 2006, 2007)

İlk açan bahar çiçeklerinden olması, her yerde yetişmesi, taşlık yerlerde duvar diplerinde de görülmesi, incecik sapı, boyunun kısalığı dolayısıyla, yere yakınlığı, başının eğikliği, gök(açık lacivert) rengi, pazarlarda deste deste satılması ve kölelere

isim olması yönleriyle daha çok ele alınır. Menekşe güzel kokusuyla da ele alınmıştır.(Kurnaz,1996:487,488)

Daha çok soğan işi çiçeklere önem veren Türk çiçek üstatları menekşeye pek önem vermezlerdi. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Demet olarak pazarda satılmasıyla saça benzer. En erken açan çiçeklerden biridir. .(Ayvazoğlu, 2004:186, 187, 2006, 2007)

Menekşe aşağıdaki beyitte Mısır ülkesine benzetiliyor. Menekşe baharın ilk açılan çiçeklerinden biridir. Mısır ve Nil nehri divan şiirinde sık sık konu edilir. Nil Nehri Mısırdan geçer ve Mısır'a hayat verir. Şair beyitte menekşelerin açılmasını Nil Nehri'nin taşmasına benzetiyor. Aynı zamansa Nil Nehri'nin Hz.Yusuf zamanındaki tuğyanını da hatırlatarak telmih yapılıyor. Mısır Hz.Yusuf'un güzelliğinden hareketle sevgilinin yüzüne, kendisi de oranın sultanına benzetilir.

Tutdı etrâfın benefşe mülk-i Mısra döndi bâğ
Sandılar seyr eyleyenler Nîl tугyân eyledi K.7-15

Zamâne hâl-i Hindû-yı benefşe zînetin görsün
Nisâr itsün Sitânbûla Semerkand ü Buhârâyı K.15-4

Şair aşağıdaki beyitte menekşeliği Habeş ülkesinin siyahlığına benzetirken bağdaki yaseminleri de Rum ülkesine benzetiyor. Habeş divan şiirinde siyahlığın ifadesidir. Habeş köleler sık sık şiirde kullanılır ve sevgilinin beninin benzetilene olur. Rum ise daha çok beyazlığıyla ön plana çıkarılır ve yasemin ile benzerlik kurulur.

Döndi diyâr-ı Rûma semenlerle sahn-ı bâğ
Gûyâ sevâd-ı mülk-i Habeşdür benefşe-zâr K.17-3

Yine bu beyitte de görüleceği üzere gül bahçesi Rum diyarına benzetilirken, menekşe bahçesi de Hindistan'a benzetilir. Menekşenin siyaha çalan koyu laciverdi bir rengi vardır. Siyahlık yönüyle Habeş'e, bene, ayva tüylerine, karanlığa vs. sık sık benzetilir.

Diyâr-ı Rûma gülistânın eyledüm teşbîh
Benefşe-zârını Hindû-sitâna beñzetdüm G.337

Şair aşağıdaki beytinde de menekşeyi bir çevgana ve topa benzetiyor. Çevgan eski Türklerde oynanan bir oyundur. Dört veya on kişi at üzerinde ellerinde çevgan denilen bir sopayla bu oyunu oynarlar. Sopayla topu hedefe ulaştırmaya çalışırlar. Şair bu oyunu bize hatırlatıyor.

Gam-ı hâlûñle ser-gerdân benefşe
Gehî tōp oldı geh çevgân benefşe MA.20

Şair aşağıdaki beyitte de Ferhat'ın bir külünk yani kazma ile bi-sütun dağını delmesi olayını hatırlatıyor. Goncayı da bir menekşeyi koparıp tacına takmış biri olarak tahayyül ediyor. Bâki, menekşeyi bazen de süslü püslü, taze ve yaş olarak tasavvur ediyor.

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmış
Taglarda külüng atduğı dem başına Ferhâd G.35

Ya hod zîbâ ter ü tâze benefşe
Der-âgûş eylemiş gül-berg-i nesrîn K.4-7

8. NERGİS

Yaprakları beyaz ortası sarı renkte bir çiçektir. Bu bakımdan gümüş ve altının benzetileni olarak kullanılır. Klasik şiirimizde ince yapısı, sarı rengi ve insana uyku veren kokusundan dolayı ele alınır. İnceliği ve sarı rengiyle âşık ve âşığın sararmış rengine benzetilir. Ayrıca şekil ve renk bakımından altın taç, altın kadeh, altın kâse, sarı şamdan, yanar چراغ, tâc-dar yıldız vb. unsurların benzetileni olarak kullanılır. Özellikle de sevgilinin gözü ile benzerlik gösterir. Şekli itibariyle içi kırmızı şarapla dolu câm-ı zerrine benzer. (Ayvazoğlu, 2004:14, 17, 142)

Nergis mitolojiye göre (Narkisos), çok güzle ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan aşıklar onu tanrılara şikayet etmişle. Tanrıların verdiği ceza sonucu Nergis bir gün dereye kendi aksini görür ve kendine âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve ölür. Vücudu çürür ve yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran baygın bir şekilde bakar. Nergis öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kapladığı bir çiçeğe dönüşür. "Narsizm" dediğimiz kendi kendini beğenme hastalığı terimi, narkoz, narkotik kelimeleri hep buradan gelir. İlgi çekici olan nergisin yapısında uyuşturucu bir maddenin bulunmasıdır. Bunun için dîvan şairlerine göre nergis bîmardır, mesttir, mahmurdur. Çiçek toplumunda ise elinden kadehi düşmeyen biri olarak tasavvur edilmiştir.

Şekil bakımından İskender'in tacına benzeyen nergis, sevgilinin al yanağının üzerinde tıpkı ateş içindeki semenderi andırır bazen. Gerçi mestanedir, güzeldir, tatlıdır; ama asla sevgilinin gözünün yerini tutamaz.

Başka bir efsaneye göre bir ırmak ile perinin oğludur. İnsanlar ve periler buna âşıktır. Hatta ses adlı bir peri onun aşkından ölmüş ve taşa dönmüştür.

Şarkta bir efsaneye göre de Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden nergis bir göz şeklinde bir hale sokulmuş ve kıyamete kadar hicrân ve intizâr çekmeye mahkum edilmiş. Bütün bu efsanelere batlığımızda nergis ile göz arasında büyük bir ilgi vardır. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve şehla bakar. İntizâr çeker mesttir. Bâki'nin aşağıdaki beytinde bu durum dile getiriliyor. (Ayvzoğlu, 2004: 26, 238)

Gül hasretinle yollara tutsun kulağını
Nergis gibi kıyamete dek çeksın intizar

Biz de Bâki divanında nergis ile ilgili teşbihleri ve hayalleri tespit etmeye çalıştık. En çok ilgi içerisine sokulduğu kavramlardan yola çıkarak tespitlerimizi sıraladık. Bâki'de nergis ile ilgili teşbih ve hayaller aşağıdaki gibi sıralanıyor.

8.1. Göz

Divan şiirinde nergis en çok göz ile ilgili olarak kullanılmıştır. Sevgilinin gözü daha ziyade şeklinden ve renginden ötürü nergise benzer. Nergis sevgilinin gözüne benzemeye çalışır ancak bunda hiçbir zaman başarılı olamaz. Aşağıdaki beyitlerde

sevgili ile ilgili diğer benzetme unsurlarının yanında gözün de nergise benzetildiğini görüyoruz.

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhâl nergis
Hat çemen gonca dehen ca^cd-ı mu^canber sünbül K.24-4

°Ayn-i °Âlî ol iki nergis-i câdûña fidâ
Yâ zülâl-i lebûñe yâ ruh-ı nîkûña fidâ G.16

Gamze aslâ gözine kimseyi hîç ildürmez
Yine dil hastesin ol nergis-i şehlâ gözedür G.67

Gerçi gâyet mestdür ol nergis-i hûn-rîzler
Katı geçkindür velî ol gamze-i ser-tîzler G.85

Bir dil-sitâne döndi bu gün şahn-ı gül-sitân
Kad serv ü çeşm nergis-i şehlâ ‘izâr gül G.305

Sevgilinin gözünün aşkıdan sarhoş olan nergis gül meclisinde sevgilinin gözü için başını eğen bir köle gibi tahayyül ediliyor. Kölelerin başı efendilerinin önünde hep eğiktir. Hüsn-i Ta’lil yapılmış.

Şu Nergis-i mest bezm-i gül-şende
Çeşmüñe bende-i ser-efgende G.443

Aşağıdaki beytinde de gül ve nergisin gül bahçesine girmesiyle bahçenin güzelleştiğini söylüyor. Gül bahçesinin şimdi yüzünün ve gözünün açıldığını söyleyerek Hüsn-i Ta’lil yapıyor. Zira gül ve nergis her zaman açıktır. Sevgilinin yüzü güle gözü de nergise benzetilmiş.

Gül-şene nergis ü gül hayli letâfet virdi
Şimdi açıldı dahi yüzi gözi gül-zâruñ G.276

Nâfe misk ahusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit urdur ki miskin ham maddesi olarak bilinir. Şair aşağıdaki beyitte nergisi yine sarhoşluğu yönüyle ele almış sevgilinin gözü için istiareli olarak benzetme yapmıştır. Devamında da sevgilinin nergis gibi olan gözünü ahunun gözüne benzetiyor. Çünkü ahu güzel gözüyle bilinen bir ceylandır. Bu yönüyle sevgilinin gözüyle sık sık teşbih oluşturur.

Nâfeye beñzedicek hâlûñi erbâb-ı nazar
Nergis-i mestüñi yâd eyleyüp âhû didiler G.184

Nergis yani sevgilinin gözü fitneler çıkaran bir bela olarak da bazen düşünülür. Çünkü hem aşığa hem rakiplere bakarak fitne çıkmasına neden olur.

Ne belâlar çekile zülf-i perîşânûñdan
Ne fiten kopsa gerek nergis-i fettânûñdan G.346

Sevgilinin gözleri sürmeli olarak düşünülür hep. Şu beyitte de sevgilinin gözü nergise benzetilerek kendisine gözüne naz sürmesi çekilmiş gibi hayal ediliyor. Sevgili divan şiirinde her zaman naz eder ve aşığa bir bakış ile atmaz. Sevgilinin bir bakışı aşık için büyük bir ödüldür.

Bakmaz ammâ sendedür gül gibi gûşî n'eylesün
Kühl-i istignâ çekilmiş nergis-i ra'nâsına G.408

8.2. Kadeh, Piyâle, Sagar, Ayak, Câm, Sarhoşluk

Nergis divan şiirinde şekli ve rengi yönüyle kadehle sıkı bir ilişki içerisinde kullanılmıştır. Nergis her zaman sarhoş, mest, hum-hardır. Nergis elinden içki kadehini hiç bırakmaz. Şekil yönünden kadehe benzetildiği için sürekli olarak kadehle ilgili olarak kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde şair nergisi kadeh ile ilgili olarak kullanıyor. Nergis elinden kadehi hiç bırakmaz, sürekli sarhoştur. Renk olarak sürekli olarak kadeh ile ilgili olarak kullanılmıştır.

Demidür bezm-i safada açıla süfre-i gül
Yiridür nergis alursa ele câm-ı zerrîn G.392

Cür°a-rîz olsa eger gül-şene câm-ı keremüñ
Tuta nergis-sıfat elde kadeh-i zer sünbül K.24-27

Geyer gül-şende la°lîn tâc lâle
Elinde nergisün altun piyâle G.456

Aşağıdaki beyitlerde de şair yine nergisi mest olması yönüyle ele alıyor. Gül yüzlü sevgilinin ayağının kokusuna, öpücüğüne ulaşmak isteyen korkusuz nergis gibi yapsın. Çünkü nergis sarhoştur. Sarhoşlar yerlerde gezer ve korkusuzca hareket ederler..

Pây-bûsın isteyen ol sâkî-i gül-çihrenüñ
Kendüyi nergis gibi mest-i ser-endâz eylesün G.388

Kızarur bâdeden ol nergis-i mestâne biraz
Mey-i nâb içse gözi mâ°il olur kana biraz G.206

Nergis her zaman sarhoştur, içki kadehi her zaman elindedir. Nergisin yapısında da narkoz olduğu bilinen bir gerçektir. Ayak aynı zamanda kadeh demektir. Şair nergisi elinde kadeh her zaman sarhoş gezen, başı hiç yerden kalkmayan biri olarak gösteriyor; çünkü içki kadehi ta ezelden beri nergise sunulmuştur. Aynı zamanda Hüsn-i Ta°lil yapılır.

Ayağı elde °ayş eyler çemende baş kaldurmaz
Sunılmış sâgar-ı °işret ezelden nergis-i meste G.445

Âşüfte olup ol göze hayrân u zâr idüm
Nergîs henüz h°âb-ı °ademden uyanmadın G.396

Gözüme °âlemi göstermez idüm nergis-vâr
Sahn-ı gül-şende alaydum elüme câm-ı zeri G.512

8.3. Bende (Köle)

Aşağıdaki beyitte nergisi sahibine bakan bir köle gibi düşünmüşken ciğeri kanlı bir bir aşığı da sevgilinin dudağına hasret gösteriyor. Nergis bakış yönüyle çok sık kullanılır çünkü şekil olarak göze benzer.

Gonca lebûñe °âşık-ı hûnîn-ciğ er geçer
Nergis gözüñe bende-i sâhib-nazar geçer G.62

8.4. Tâc-dâr

Şair bazen nergisi çimenlik ülkesinin tahtına kurulmuş taç giyinmiş bir padişaha benzetiyor. Bu şekilde devlet meclisinin aydınlandığını dile getiriyor. Nergis daha ziyade sarı rengiyle söz konusu edilir.

Câm-ı zer ile buldı ziyâ bezm-i devleti
Nergis ki taht-gâh-ı çemen tâc-dârıdurG99

8.5. Dirhem

Baki divan şairlerindeki nergis hayalinin biraz dışına çıkarak nergisi dirheme benzetiyor. Aşağıdaki beyitte nergisin üzerinde bulunan yaprakları dirheme çiğ tanelerini de dinara benzetiyor. Nergisi sarılığı yönünden, çiğ tanesini de beyazlığı yönünden ele alıyor.

Nergis üzre berg-i zerd u jâleler kim vardur
Er çerâgına dizilmiş dirhem ü dînârdur G.110

8.6. *Encüm, Nücüm(Yıldız)*

Baki bazı beyitlerinde de yıldız ile nergis arasında renk ve şekil yönünden ilgi kurar. Nergisi yıldızlara benzetir çoğu zaman.

Nergisin bağ bahçesine gitmek üzere yıldız gibi yola çıktığını söylüyor. Ancak sarhoşların gökyüzünü izleyemeyecek durumda olduklarını söylüyor ayı zamanda.

Sahn-ı bâğı tutdı encüm gibi nergis şöyle kim
Mestler fark eylemez yirden göği eyler galat G.222

Gül bağındaki nergisin yaprağı şekil bakımından Süreyya yıldızına benzetiliyor. Süreyya toplam yedi yıldızdan oluşan kuzey yarım küredeki bir yıldız kümesidir.

Gösterür sahn-ı gül-istân çarh-ı mînâdan nişân
Şâh-ı nergis bâgda şekl-i Süreyyâdur yine G.455

Nergisin kanadı gül bahçesinde görününce sanki gökyüzünde Pervin yıldızı görünür. Pervinin diğer adı Ülker yıldızıdır.

Görinür sahn-ı çemenden yine şâh-ı nergis
Âsmândan nitekim hey'et-i ıkd-ı Pervîn K.26-4

8.7. *Dîde-bân*

Bazen de nergis gül bahçesini gözetken bir bahçeye benzetilir. Çünkü nergis göz şekliindedir ve bekçinin işi gözlemektir. Aşağıdaki beyitte Bâki nergisi eğlence meclisine namahremin girmesini engellemek için görevlendirilen bir bekçiye benzetiyor.

Gelmesün bezm-i 'ayşa nâ-mahrem
Nergis-i bâğı dîde-bân idelüm G.328

8.8.Çerâğ

Nergis bazen bir fitilli muma veya kandile benzetilir. Nergisin içinde sarı bir fitil vardır. Bu fitil de sık sık teşbih unsuru olarak kullanılır.

Şair nergisin yapısında bulunan renk ve unsurları gümüş ve altına benzetiyor. Gümüş ve altını sevgilinin gözünün zekatı ve sadakası şeklinde tahayyül etmiş.

Sadâkat u zekât-ı çeşmüñdür

Sîm ü zer nergisüñ çerâğında G.424

Yaz mevsimi gelince saba rüzgârı bütün karları eritir. Çimenlikteki nergisin de altın çirasını yakar. Nergisin sarı renginden dolayı çerağa bir benzetme yapılmış.

Berfüñ eritdi bâd-ı sabâ bagrı yagını

Yakdı çemende nergisüñ altun çerâgını G.487

9.NİHAL

Sürgün, taze ve düzgün fidandır. Divan şiirinde sevgilinin boyu ve endamı, ince ve düzgün oluşu nedeniyle nihale benzer. Sevgilinin boyu nahl-i hıraman, nahl-i gül, nihâl-i taze, Nihâl-i mevzun olarak hayal edilir. Bazen ömür bir fidana benzetilir. Sonbahar gelince solar. Nihalin yaprakları da şivedir. Aşık taze fidan olan sevgiliyi sevdiğinden serviye dönüp bakmaz bile. Âşık, fidanı yani sevgiliyi sevdikten sonra nice şimşadı ve serviye azad etmiştir.(Pala,1998:316)

Sevgilinin boyu cennet gül bahçesinin fidanıdır. Onu, fidanı gören servi utancından suda baş aşağı yatar. Fidanların su kenarında olması münasebetiyle sevgilinin boyu ve aşığın gözyaşı birlikte hayal edilir.

Boyun gülfidanı oluşunda yüzün ve yanağın gül şeklinde tasavvuru yol açar. Nihal meyvesi olmaması yönüyle de sık sık söz konusu edilir.

Nihal her zaman tek bir fidan olarak ele alınmaz. Bazen gülfidanı bazen erguvan fidanı şeklinde ele alınır.

Erguvanın meyvesi yoktur. Erguvan yağmur sonrasında inci ve yakutla bezenmiş murassa bir ağaçtır yahut nakit altın satan bir beyzade. A.Hamdi Tanpınar'a göre Baki'nin en sevdiği çiçek erguvandır. Çünkü şair renkliyi, çeşitliyi, canlıyı çok sever.

İtsün nihâl-i nârveni nahl-i ergavân
Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeñi M.1

Râygân aldum sanurdı la'î u yâkûtı velî
Şimdi nakd altun sayar turmuş nihâl-i ergavân K.22-7

Ergavânî câme geymiş ol gül-i gül-zâr-ı cân
Bâg-ı hüsn içre nihâl-i ergavân olmuş hemân G.390

Murassa, sâye-bânından dökildi ebr-i nîsânun
Dür ü yâkût-ı rummânî nihâl-i ergavân üzre G.419

Felek bulut eteği ile yeryüzüne gümüş saçtı. Bu durumu gören nihal de ona meyletmeye başladı. Sim ile kastedilen yağmurdur.

Zemîne dâmen-i ebr ile saçdı sîmi felek
Bu hâleti göricek mâ'il oldu taze Nihâl K.21-4

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunu taze bir fidana benzetiyor. Bilindiği gibi fidanın meyvesi yoktur. Fidanın meyvesi ise divan şiirinde şive ve nazdır. Şair bu durumu dile getiriyor. Nihalin yaprakları burada şive naz olarak düşünülmüş.

Nihâl-i cefâ şâhıdur kadd-i yâr
Anuñ mîvesi şîve vü nâz olur G.112

Bâki de diğer divan şairleri gibi sevgilinin boyu ile Nihal arasında sık sık teşbih yapmıştır. Sevgili ile Nihal arasında tazelik, uzunluk vb. yönleriyle sık sık ilgi kurulur. Aşağıdaki beyitlerin çoğunda bu hayalleri ele almış.

Ruhun °aksiyle sahn-ı dîde bâg u gül-sitânumdur
Nihâl-i ser-bülendüñ haylîden hâtır-nişânumdur G.128

Yaşum deryâdur ey Bâkî içinde şâh-ı mercânı
Hayâl-i nahl-i bâlâ-yı nihâl-i ergavânumdur G.128

Egerçi °ar°ar-ı bâğuñ bülend kâmeti var
Nihâl-i kaddüñe nisbet letâfeti yokdur G.169

Aşüfte bend-i silsile-i zülfüñe nesîm
Mâ'l nihâl-i kâmetüne tab'-ı müstakîm G.334

Gül-istân-ı cihânı bâda virmişdür dem-i serdüm
Sakın âhum yilinden ey nihâl-i nâz-perverdüm G.344

Şair bazen de uzun boylu servi ağacının boyunu da söz konusu ediyor. Servi fidanı sevgilinin boyunu görünce utancından boylu boyunca suya uzanan bir düşküne benzetiliyor. Selvinin gölgesi suya düşer. Şair serviyi sanki sevgilinin ayağını öpmek için eğilmiş gibi gösteriyor. Hüsn-iTa'lil yapılmış.

Nihâl-i serv-i bâlâñuñ görenler °aksini suda
Ayaguñ öpmege düşmiş saña üftâdedür dirler G.185

Devrân nihâl-i servi sana beñzedem diyü
Besler kenâr-ı cûyda nâz u na'îm ile G.403

Bazen de Nihal inceliği yönüyle, nazikliği ve tazeliği yönüyle ince belli bir güzele yani sevgiliye benzetilir.

Çemende servi kad-i dil-sitâna beñzetdüm

Nihâli dil-ber-i nâzük-miyâna beñzetdüm G.336

Aşağıdaki beyitte fidanın belinde bir gümüşten dizgin hayal ediliyor. Bu dizgin de servi nihâlinin yanındaki parlak bir aya benzetiliyor. Nihalin boyu, yüksekliği yönüyle düşünülmüş ve boyunun aya kadar çıktığı düşünülüyor.

Gümişden pâlehang ol nahl-i bâlânuñ miyânında

Görinür mâh-ı tâbândur nihâl-i serv yanında G.448

Allar geymiş hırâm eyler nihâl-i gül gibi

Günde ‘uşşâkuñ hezârın zâr ider bülbül gibi G.532

10.NİLÜFER

Nilüfer suda yetişen cinsiyet, bereket, yeniden doğuş, temizlik ve saflık sembolü olmuş bir çiçektir. Nilüfer su üzerinde açan beyaz sarı bir çiçektir. Genellikle güneş ile birlikte söz konusu edilir ve nilüfer güneşe benzetilir. Ancak Bâki daha çok nilüferi solan yüzün sarılığıyla bir teşbih içerisinde ele almıştır.(Ayvazoğlu,2004:165,166)

Nilüfer gözü yaşlı olarak düşünülür. Seccadesini su yüzüne sermiş ve riyazette kalmaktan yüzü sararmış olarak düşünülür. Nilüfer hal ehli bir çiçek olduğunu dünyanın neresine gittiyse horlandığını bu yüzden deryayı mesken tuttuğunu söyler. Divan şiirine girmeden önce, kadın ismi olarak Osmanlı'nın kuruluşuna şiiriyet katan bir çiçektir. (Ayvazoğlu,2004:166)

Divan şiirinde pek rağbet görmeyen bu çiçeğin genellikle gökyüzü, ay, güneş, gibi kozmik unsurlarla zikredildiğini ayrıca gözü yaşlı ve benzi sararmış olarak tasavvur edildiğini görürüz.

Lotus bitkisi (beyaz nilüfer), çamurlu ve kirli ortamlarda yetişir. Buna rağmen bitkinin yaprakları sürekli temizdir. Çünkü bitki, üzerine en ufak bir toz zerresi geldiğinde hemen yapraklarını sallar ve toz taneciklerini belli noktalara doğru iter.

Yaprağın üzerine düşen yağmur damlaları da bu noktalara doğru yönlendirilir ve buradaki tozları süpürmesi sağlanır.

Lotus bitkisinin bu özelliği, yeni bir bina yüzeyinin tasarımı için araştırmacılara ufuk açmıştır. Bunun üzerine araştırmacılar Lotusun yaprağı gibi, yağmur sularını kullanarak üzerindeki kiri temizleyen bina yüzeyleri üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar sonunda ISPO isimli bir Alman şirketi, Lotusan adı verilen cephe kaplama malzemesini üretmiştir. Asya ve Avrupa'da bulunan satış noktalarında piyasaya sunulan bu ürün için 'deterjana gerek kalmadan 5 yıl boyunca kendini temiz tutacağı garantisi' bile verilmiştir.

Doğadaki pek çok canlı, kendi yüzeylerini koruyan çeşitli özelliklere sahiptir. Şüphesiz ne Lotus bitkisinin yüzey yapısı ne de böceklerdeki kitin tabakası kendi kendine oluşmuştur. Hatta bu canlılar sahip oldukları üstün niteliklerden tamamen habersizdirler. Onları tüm özellikleriyle birlikte yaratan, Allah'tır.

Bâki divanında nilüfer çiçeğini gül, karanfil, lâle, sümbül, menekşe vs. çiçeklerini kullandığı kadar kullanmamıştır. Nilüferi sınırlı birkaç beytinde ele alıyor şair.

Kahrın sıcak rüzgârının (sam yeli) sıcaklığı gülen, açılmış gülün gücünü ve tazeliğin aldı ve onu nilüfer yaprağına çevirdi. Aynı zamanda nilüfer çiçeğinden elde edilen bir damla suyun binlerce damla suyun rengini değiştirmesi gerçeğine de ışık tutuluyor. Nilüferin su içerisinde yaşaması olayı da âb u tâb sözcükleriyle tenasüplü kullanılmasından hatırlatılıyor.

Âb u tâbın giderüp teff-i semûm-ı kahrı

Berg-i nilûfere döndürdi gül-i handânı MU.2-5

Şair aşağıdaki beyitte nilüferi sararmış yüze benzetiyor.”Taze gözün yaşları gam vadisinin nehrine yeter. Sapsarı olan yüz de o nehirdeki nilüfer çiçeklerine yerine geçer.”

Nilüfer genellikle su içerisinde yetişen bir güldür ve beyaz sarı renkleri vardır. Şair burada sevgilinin aşkından ağlayan gözlerden dökülen yaşlarla gam vadisinde bir

nehir oluşturuyor ve gamdan sararan yüzü de o nehirde yetişen çiçeklere benzetiyor.

Cûy-bâr-ı vâdî-i gam eşk-i çeşm-i ter yiter
Rûy-ı zerd ol cûy-bâra berg-i nîlûfer yiter G.49

Aşağıdaki beyitte de kendi gözyaşlarını bir sel oluşturmuş gösteriyor ve sararmış olan yüzünü de yine gözyaşından oluşan o akarsudaki nilüfer çiçeklerine benzetiyor.

Cûy-bâr-ı eşküm içre çihre-i zerdüm benüm
Görinür âb-ı revân içinde nîlûfer gibi G.499

11.REYHAN (FESLEĞEN)

Şiirlerimizde renk koku ve şekil bakımından zülûf, ah dumanı, bulut, vs. ile benzerlik içerisinde düşünülmüştür. Onun tazeliği ve bağlanıp destelenmesinden dolayı, deste halinde bağlanmış saç olarak düşünülür.

Bazen boyu, rengi ve kokusu sebebiyle sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin benzetilene olur.

Tababette kullanılan bir bitki olarak ise reyhan eski tıpta birinci dereceden kuru ve sıcak kabul edilir. Koklanması uyku getirir. Kalbi kuvvetlendirir.

Divan şiirinde âşıkların gönülleri sürekli olarak sevgilinin saçlarıyla birlikte ele alınır. Gönül saça bağlı olarak düşünülür ve sevgilinin her bir saçının ucunda bir aşığın bulunduğu düşünülür.(Kurnaz,1996:538,539)

Bâki de Divan şiiri geleneğine uyarak reyhanı zülûf, ah dumanı, bulut yönleriyle ele alıyor ve bunlar arasında bir benzetme oluşturuyor.

Aşağıdaki beyitte de bu durum söz konusu ediliyor. Şair zayıflamış olan gönlünü sevgilinin saçına bağlandığını ve durumun da reyhan destesine bağlanan ip gibi olduğunu dile getiriyor. Burada sevgilinin saçının reyhana benzetildiğini görüyoruz.

Zira nasıl reyhan ip ile deste halinde bağlanırsa sevgilinin saç da gönül ipiyle bağlanmış gibi düşünülüyor.

Göñlin o zülfe beste kılan cân-ı nâ-tevân
Ol riştedür ki deste-i reyhâne sarmaşur G.47

Şair aşağıdaki beyitte de sevgilinin saçını reyhan destesi ile bağlamanın imkânsız olduğunu çünkü kendisinin can ipliğinin onun alnındaki saçın tellerine bağlı olduğunu söylüyor. Burada târ sözcüğü hem karanlık anlamında hem de saç teli anlamında kullanılarak tevriye yapılmış.

Baglarsan eger deste-i reyhân ile turmaz
Tâ rişte-i cân turrası târına ulandı G.524

Aşkın gül bahçesinin bahçıvanı olan âşıklara gül yarası, reyhan ve sümbülün gök renkli dumanı gibi gelir. Şair burada da reyhanı, sümbül de olduğu gibi duman ile birlikte ele almış. Burada âşıkların sevgili aşkı ile yanmalarından dolayı sinelerinde oluşan yaraların onlar için bir şikayet sebebi değil memnuniyet ifadesi olduğunu anlayabiliyoruz.

Bâğ-bân-ı gül-şen-i ‘aşkuñ olan ‘âşıklara
Dâğı gül dūd-ı kebūdı sünbül ü reyhân gelür K-6-3

“Felek, benim toprağımı sünbül ve reyhanın çanak ve çömleği yapsın; ama yeter ki sevgilinin saçının kokusunun havası başımdan eksik olmasın.” Şair burada kendisi öldükten sonra mezar toprağını kastediyor ve başında esen rüzgârı anlatmaya çalışıyor.

Yine bu beyitte de görebildiğimiz kadarıyla reyhan sümbül ile birlikte sevgilinin saçının kokusu ile ilgili olarak kullanılmıştır.

Hâkümi ide sifâl-i sünbül ü reyhân felek
Gitmeye başdan hevâ-yı bûy-ı zülf-i dil-rübâ G-3

Şair aşağıdaki beyitte de reyhanı sevgilinin ayva tüyleriyle ilgili olarak kullanıyor. Reyhan şekil olarak sevgilinin ayva tüyelerine benzetiliyor. Bâki kendisine hitaben sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerinin bu meclise yeterli olacağını ve içip eğlenme vakti olduğunu, gönlün reyhan ve gül mevsimine katlanamayacağını dile getiriyor.

Yiter hatt u ruh-ı sâkî bu bezme zînet ey Bâkî
Kadeh nûş it ki dil vakt-i gül ü reyhâne katlanmaz G.196

Aşağıdaki beyitte de şair gül, sümbül, reyhan, bağ, gülistan kelimelerini gerçek anlamlarıyla kullanıp bir bahar tasviri yapmış. Yağmur bulutlarını gül, sümbül, reyhan, bağ, gülistan üzerine yağdığı anlatıyor.

Ebr-i bârân ki yagar bâg u gül-istân üzre
Katreler kim dökülür sümbül ü reyhân üzere MU-2-8

12.SUSEN(SUSAM ÇİÇEĞİ)

Sûsen divan şiirinde genellikle sivri ve uzun yapraklarıyla beyitlerde ele alınır. Susam çiçeği hançere ya da kılıca benzetilir. Renk olarak ise çini şeklinde ele alınır.(Kurnaz,1996:407,408)

Sûsenin elinde mızrak, belinde kılıç ve hançer vardır. Sûsen tasavvufi edebiyatta dıştan bakınca korkunç bir sipahidir ama içinde yumuşak başlı bir dervişi gizlemiştir. Sûsen kendisinin bir sipahi sufisi olduğunu ve sufileri korumakla görevli olduğunu söyler. (Kurnaz,1996:532,540)

Sivri ve uzun yapraklarından dolayı genellikle kılıç, hançer, mızrak, kirpik, gibi sivri keskin şeylerle birlikte alınır.Bâki ise suseni genellikle bir hançer, kılıç, şimşek ile benzeyen ya da benzetilen ilgileriyle ele alır.

Bâki kış ordusuyla yaz ordusunu sık sık karşı karşıya getirir beyitlerinde. Kış ordusunun askerleri genellikle kar ve soğuk iken yaz ordusunun askerleri genellikle çiçeklerdir. Suseni de bu ordu içerisinde kılıcı, hançeri ve mızrağıyla en ön saflarda karşımıza çıkararır.

Aşağıdaki beyitte şair ilkbahar mevsiminin kış ordusunun bütün askerlerini kestiğini dile getiriyor. Ve susen çiçeğinin keskin kılıcı hâkimiyeti eline aldı. Sûsenin

yaprağı şekil olarak kılıca benzer ve şairlerin çoğunda olduğu gibi Bâki de bu benzetmeyi yapar. Sûsen kılıç şeklindeki yapraklarıyla sanki kış ordusunun bütün askerlerini kesmiştir.

İrkını kat' eyledi cünd-i şitânuñ nev-bahâr
Berg-i sûsen hidmet-i şemşîr-i bürrân eyledi K.7-6

Şâir aşağıdaki beyitte de sevgili varken menekşenin güle köle olmasının bir anlam taşımadığını ve âzâd edilmiş sûsenin de ona karşı kılıç tutamayacağını dile getiriyor. Susen genellikle bir kılıç şeklinde düşünülür.

Devründe güle niçün olur bende benefşe
Üstine kılıçlar mı tutar sûsen-i âzâd G.35

“Jâle (çiğ tanesi) senin beyaz olan dişlerinin kıskançlığından sanki kendisini susenin hançer gibi olan yapraklarına atmıştır.”

Şair aşağıdaki beytinde de suseni yaprağıyla ön plana çıkarıyor ve onu bir hançer gibi tahayyül ediyor. Çiğ tanesinin susen üzerinde bulunmasını da intihar etmek gibi bir nedene bağlayarak hüsn-i ta'lil yapıyor. Çiğin susen üzerinde bulunması gayet doğal bir durumdur.

Reşk-i dendânuñ ile hançere düşdi jâle
Berg-i sūsende gören itdi sanur anı karâr K.18-43

Aşağıdaki beyitte de sûsenin yaprağını bir hançere benzetiyor.”Sevgiliye, senin değerli hançerin üzerine çiğ tanesi düşmüş bir sûsen yaprağı gibidir deniliyor.”Hançer aynı zamanda bir şimşeğe benzetiliyor. Bunun yanında hançerin demirden ve üzerine ekilen değerli taşlardan oluştuğu gerçeğini de görebiliyoruz.

Jâle düşmiş berg-i sūsendür murassa hançerüñ
Berkdür ey seng-dil ammâ demürden taşdan G.376

Şair aşağıdaki beytinde de yeryüzünde susenin yaprağı ve gökte de yeni ayın kılıçla benzerliğinden hareketle bir düşman tasviri tapmış.

Çemende berg-i sūsen gökde mâh-ı nev degül peydâ
Çeker acdâ-yı dîn üzre zemîn ü âsmân hançer G.155

13.SÜMBÜL

Sümbül daha ziyade sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak kullanılır. Şekli ve kokusu itibariyle sevgilinin saçlarına benzer. Hatta bazen sevgilinin saçlarını kıskanır ve ona özenir. Sümbül çoğu zaman gül ile birlikte anılır. Bunun nedeni sümbül gibi olan saçların gül üzerine dökülmesi nedeniyledir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olsun sümbül bazen süpürge veya gölgelik de olabilir. Deste deste ve taze oluşu sık anılan özelliğidir. Ayrıca sarık kenarına ve kulak arkasına takılması âdeti çok yaygındır. Laciverdi rengi olduğu da söylenir.

Kokusu ve rengi açısından anbere de benzetilir. Güzel kokular yayması itibariyle memdûhun ahlakı için benzetilen olur.

Bazen şairler kalemlerini renk ve şekil yönünden sümbüle benzetirler. Çünkü sümbülün sapı kalem gibi uzun ve rengi de mürekkep gibi karanlıktır.

Bazen kılıca, aşığa, buluta ve dalgaya benzetilir. Güzel kokusu yönüyle sevgiliye benzetilir. Renginden ve şeklinden dolayı toprağa, geceye, gölgeye ve sevdaya benzetilir.

Divan şiirinde genellikle sevgilinin saçlarının(zülf, kakül, turra) benzetilenidir. Sümbül Sinan, Halvetiliğin bir kolu olan Sümbüliye tarikatını kurmuştur.

Baki'nin sümbül redifli bir de kasidesi vardır. Aşağıda bu kasidesinin birinci bölümünü bazı yönlerden değerlendirmeye çalıştık.

Baki sümbül kasidesine, onun başına elmastan bir taç koyup çemen ülkesinin tahtına oturduğunu söyleyerek başlar. İkinci beyitte külahını yere atmış gömleğinin

düğmelerini açmış bıçkın bir delikanlıya benzetir. Üçüncü beyitte bahçeyi baştan başa süsleyen kıvrıcık saçlı bir güzele benzetir. Dördüncü beyitte sevgilinin kıvrıcık saçlarına benzetir. Beşinci ve altıncı beyitte sümbül gül bezmine gönül süsleyici bir gelin ağacı dikmektedir. Sekizinci beyitte ise baharın geldiğini müjdeler. Soğanlı bir bitkidir.

Urınup farkına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldı iklim-i çemen tahtına ser-ver sünbül

Şeh-levendâne şikest eyledi taraf-ı külehin
Gögsinüñ dügmelerin çözdü ser-â-ser sünbül

Oldı gül-şen yine bir dil-ber-i müşgîn mergül
Şol kadar virdi aña zînet ü zîver sünbül

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhal nergis
Hat çemen gonca dehen ca^cd-ı mu^canber sünbül

Yazdurup müşg ile boynına hamâ'il takdı
Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül

Sahn-ı gül-zâra gelüp eyledi arz-ı dîdâr
Jâlelerden takınup gûşına gevher sünbül

Beñzer ol bûy-ı dil-âvîz ile mûy-ı yâre
Başlar üzre n'ola ger eyler ise yir sünbül K.2

Özellikle koyu kızıl renginden dolayı ve şeklinden dolayı, sevgilinin saçına benzetilir. Sünbül yine renginden ve şeklinden dolayı, toprağa, geceye ve sevdaya benzetilir. Güzel kokusundan dolayı sevgilinin güzel kokulu teni için benzetilen olur.

Biz de Bâki divanında sünbül ile ilgili hayalleri, benzetme ve istiareleri tesbit etmeye çalışacağız.

Bâki birçok beytinde sümbül kelimesine kullanmakla beraber sadece sümbül redifli bir kasidesi de vardır. Biz de Bâki'nin bu bu sümbül kasidesinden hareketle diğer bütün şiirlerindeki sümbül ile ilgili beyitleri bir araya getirerek genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Sümbül Divân edebiyatında genellikle baharın habercisi olarak ele alınır; çünkü ilk açılan çiçeklerden biridir.

Yine gömgök tere batmış çıka geldi çemene

Nev-bahâr irdi diyü virdi haberler sümbül K.24-8

13.1. RENK VE ŞEKİL OLARAK BENZETİLDİĞİ UNSURLAR

13.1.1. Saç (zülûf)

Divan edebiyatının bütün şairlerinde olduğu gibi sümbül Bâki'de de daha ziyade sevgilinin saç ile ilgili olarak kullanılmıştır. Sümbül saçın ya benzeyeni ya da kendisine benzetilenidir. Saça genellikle renk, dağınıklık, koku ve şekil yönlerinden teşbih edilir.

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin her özelliğini bir çiçeğe benzetirken saçlarını da amber kokulu sümbüle benzetiyor. Yüzü güle, göğsü yasemine, sürmeli gözü nergise, yüzdeki tüyleri nergise, ağzı da goncaya benzetmiş.

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhal nergis

Hat çemen gonca dehen ca'd-ı mu'anber sümbül K.24-4

Diğer beyitlerin genelinde de sevgilinin saçıyla sümbül arasına bir benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Turra-i müşgîni sümbül 'ârız-ı rengîni gül

Subh-dem ruhsâr-ı 'âlem şöyle zîbâdur yine G.455

Dîdâr-ı dōst bâg u gül-istân yiter bana
Zülf-i nigâr sünbül ü ruhsâr-ı yâr gül G.305

Çekilmiş kaddüñ eflâke dökilmiş sünbülün hâke
Letâfet gül-şeninde bir nihâl-i sâye-güstersin G.347

Lebleri mül saçları sünbül yanagı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hōş-reftâr dirseñ işte sen G.380

Yine sevgilinin saçının kokusuyla ilgili olarak kullanılıyor aşağıdaki beyitte.

Var ise turrarufî bâg-ı cinân sünbülidür
Kopmadı bagdan ol resme mu'anber sünbül K24-32

O güzel kokusuyla sevgiliye benzediği için sümbül başlar üstünde yer edinirse şaşılır mı? Sümbül şekilden ziyade kokusuyla sevgilinin saçına benzetiliyor. Aynı zamanda eskiden sünbül, gül, karanfil gibi çiçekler sarığın kenarına takılmış. Bu anlamlarıyla hüsn-i ta'lil yapılmıştır.

Beñzer ol bûy-ı dil-âvîz ile mûy-ı yâre
Başlar üzre n'ola ger eyler ise yir sünbül K.24-7

Gül yanaklı sevgilinin yanağındaki büklümleri sünbül sanmayın, onlar sevgilinin siyah saçlarıdır.

Sünbül takınmış alnına sanmân o gül-^cizâr
Çıkılmış külâh-gûşeye târ-ı külâledür G.84

Olamaz reh-güzeri hâkine hem-pâ anber
İdemez turrasına kendüyi hem-ser sünbül K.24-19

Aşağıdaki beyitte de şair, sevgilinin misk kokulu saçının sevdasıyla yandığını ve gönlünden çıkan umanın sarıgın kenarındaki bir sümbüle benzediğini dile getiriyor. Yine sarığa sümbül takılması geleneğine telmih yapıyor.

Kâkül-i müşgîni sevdâsıyla yansam dūd-ı dil
Gûşe-i destârdan peydâ olur sümbül gibi G.532

Sümbül dağınıklığı yönüyle sevgilinin saçına benzetilir. Bazen de sevgilinin saç dağınıklığı ve şekli yönünden sümbüle benzetilir. Aşağıdaki beyitlerde de daha ziyade bu dağınıklık durumundan teşbihler söz konusudur.

Lâle reşk-i ruh-ı gül-gûnuñ ile pâ-der-gil
Gam-ı zülfüñle perîşân u mükedder sümbül K.24-36

Gam-ı gîsün ile âşüfte degül ger sümbül
Ne için böyle perîşân olur ekser sümbül K.24-31

Zülf-i dil-ber bendine düşmüş gibi âşüfte-hâl
Sümbül-i miskîn 'aceb kendin perîşân eyledi K.7-11

Ser-i zülfüñle zencîrin sürer dîvânedür sümbül
Gam-ı hâlüñle yanup lâleler küh-sâre düşmüşdür G.173

Şair şu beytinde de dağı kişileştirerek sümbülün dağlarda yetişmesinden hareketle, dağı saçlarını dağıtıp ağlayan bir varlık olarak gösteriyor.

Sümbüllerini matem idüp çözsün aglasun
Dâmâne döksün eşk-i firâvânı küh-sâr M.1

Şair aşağıdaki beyitte de goncayı sevgilinin ağzıyla teşbihli kullanırken, sevgilinin saçlarının her bir tanesini de sümbül ile ilgili olarak kullanmış ve sümbülün sevgilinin saçına güzellik yönünden ulaşamayacağı dillendiriyor.

Goncanuñ cânı mı var öyküne la^cl-i lebüñe
Zülfüñe kaç başı var ola ber-â-ber sünbül K.24-33

Bâki bazı beyitlerinde de sevgilinin yanakları üstüne sarkan saçları taze su içerisindeki taze ve hoş kokulu bir sümbüle benzetiyor.

Hûb olur ^cârizuñ üstinde o hatt-ı müşgîn
Âb-ı nâb içre turur tâze vü hoş-ter sünbül K.24-35
^cÂrizuñda ol iki zülf-i girih-gîrûn senüñ
Suya konmuş iki garrâ tâze sünböldür baña G.12

Sünbül genellikle deste halinde bulunur, bu durum güzel kokulu olması yönüyle ele alınmış.

Bir elde Bâkıyâ gül gibi sâgar var iken geldi
Hayâl-i kâkül-i müşgîni sünbül sundı bir deste G.44

Bazen de sevgilinin saçını mübalağalı bir şekilde överek sünbülü sevgilinin saçına benzetmenin yersiz olduğunu söylüyor.

Nice teşbîh idem agzuña bir ebkem gonca
Nice nisbet kılam ol zülfe ber-â-ber sünbül K.24-37

Âşıkların canlarının sevgilinin saçlarına asılı olması hayali Divan şiirinde çok sık rastlanan bir durumdur.

Müşgîn saçuñda ey yüzi gül cân-ı nâ-tevân
Ol riştedür ki bağlana bir deste sünbüle G.447

13.1.2.Hamâ'il (muska)

Sünbül şu beyitte de halkı kendi güzelliğine hayran bırakmak için misk kokulu yazılardan hamayıl hazırlayıp onu boynuna asan birine benzetiliyor.

Yazdurup müşg ile boynına hamâ'il takdı
Kendüye itmek içün halkı musahhar sünbül K.24-5

13.1.3.Hâme(Kalem)

Aşağıdaki beyitte de sünbül gazel yazan bir kaleme benzetiliyor. İham-ı tenasüplü kullanılmıştır. Kalemin yazısı da siyah olduğu için sünbül siyahlığıyla ilgili olarak kullanılır.

Dâne hatt-ı jâle nukat nefha-i müşgîn ma'na
Yazdı levh-i çemene bir gazel-i ter sünbül K.24-30

Sünbül bazen de şeklinden dolayı bir kaleme benzetiliyor.

Nev-carûs-ı çemene mâşitadur fasl-ı bahâr
Kim anuñ hâme-i müşgînine beñzer sünbül K.24-13

13.1.4.Gemi demiri(lenger)

Sünbül şeklinden dolayı karaya yanaşan bir gemi demirine benzetiliyor. Çimenlik de yeşil bir denize benzetiliyor.

Sâkıyâ zevrakı sür bâd-ı bahâr esdi yine
Sebze-zâr oldı yem-i ahdar u lenger sünbül K.24-14

13.1.5.Süpürge(cârûb)

Sünbül bazen de şeklinden dolayı temizlik yapan bir hizmetçinin süpürgesine benzetiliyor.

Yine ferrâş-sıfat destine cârûb almış
Ki ide hidmet-i hâk-i der-i dâver sünbül K.24-17

Cârüb-keş oldı sünbül-i ter bâga nitekim
Sahn-ı bihişte turra-i müşgîn-i hûr-ı ‘în G.379

13.1.6.Tâvûs Kuşu

Sünbül şeklinden ve süslü püslü olmasından dolayı cilveli bir tavus kuşuna benzetiliyor. Tavus kuşu süslü püslü, telli budaklı, bol tüylü, çok renkli bir kuş olması yönüyle bilinir. Sünbülün tavus kuşu gibi hareket etmesi, yapraklarının rüzgârda sallanmasıdır. Hüsn-ita’lil yapılmıştır.

Bürüdi kendinüñ etrâfını bâl ü per ile
Yine tâvûs-sıfat cilveler eyler sünbül K.24-16

13.1.7.Gökyüzü

Sünbül aşağıdaki beyitte rengi ve şekli bakımından gökyüzüne, içindeki taneler de dokuz kat gökyüzüne benzetilmiştir. Şair burada kasideyi sunduğu Muhammed Çelebi’yi övüyor.

Fâzıl-ı dehr Mehemmed Çelebi kim eflâk
Bâg-ı fazlında tokuz dânelü bir ter sünbül K.24-18

13.1.8.Hindû

Sünbül siyaha yakın rengi dolayısıyla Divân şiirinde sık sık Hindli bir hizmetçiye benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair sünbülü memduhun kapısına kul olmak için gelmiş bir Hindû’ya benzetiyor. Hüsn-ta’lil yapılmıştır.İkinci beyitte de taze sünbül Hintli bir hizmetçiye benzetiliyor.

Geldi bir Hindû-yı bî-çâre-sıfat işigüñe
Garazı bu ki kapuñda ola çâker sünbül K.24-20

Sünbül-i ter zülfüñüñ Hindî gulâmıdır senüñ
Hâk-sâridur gül-i ruhsârufuñ gül-zârlar G.85

13.1.9. Dûd, Dûd-ı Kebûd (mavi duman)

Sünbül renginden ötürü mavi dumana benzetiliyor. Sünbül senin nefesini alınca mavi dumanını bitirip ateş yakacaktır deniliyor.

Ger tokınsa nefes-i lutf u dem-i ihsânüñ
Gidere dûd-ı kebûdı vire âzer sünbül K.24-25

Bu beytinde de bağda sevgilinin yanağının kıskançlığından her tarafın dumanlara boğulduğunu; anacak bu dumanın çimenlikte sümbül sanılmaması gerektiğini dile getiriyor.

Dûdlar çıkdı yanup reşk-i ruhuñ nârına bâğ
Câ-be-câ sanma çemende görinenler sünbül K.24-38

Gül bahçesindeki ateşlerden çıkan mavi duman âşıklar için sümbül gibi gelir.

Bâğ-bân-ı gül-şen-i aşkuñ olan âşıklara
Dâğı gül dûd-ı kebûdı sünbül ü reyhân gelür K.6-3

13.1.10. Şem (Mum)

Şair sık sık sümbülü ışığı itibariyle muma benzetmiştir. Sümbülün etrafı mum gibi aydınlatacağı söyleniyor.

Nûr'-bahş olsa eger bâga çerâğ-ı lutfuñ
Şem^c-vâr eyleye etrâfı münevver sünbül K.24-26

13.1.11. Hatt (Ayva Tüyleri)

Sünbül bazen de siyah rengi ve güzel kokusu yönüyle sevgilinin yanağındaki ayva tüyelerine benzetilmiştir.

Hat-ı müşğîn-i leb-i la'lıñe mânend olmaz

Bulsa ger perveriş-i çeşme-i Kevser sünbül K.24-40

Levh-i hâtırda hatuñ nakşını tasvîr itdüm

Olmadin safha-i gül-zâra musavver sünbül K.24-42

13.1.12.Hat(Yazı)

Sümbül çoğu defa siyah renginden ve şeklinden dolayı yazıya teşbih edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin yanağını deftere, ayva tüyelerini de yazıya benzetmiştir, tabi bu yazıyı yazan da sümbüldür.

Yaraşur zülf ü ruhuñ vafına defter yazsam

Kâgıdı berg-i gül ola hat-ı defter sünbül K.24-41

13.1.13.Tuğ

Burada şair sünbülü bahar sultanının tuğunu götürüp de kış askerinin üstüne diken bir mefhuma benzetiyor.

Götürüp tâ ki şehenşâh-ı bahâruñ tûgın

Getüre cünd-i şitâ üstine leşger sünbül K.24-46

13.1.14.Şeşper(topuz)

Şair aşağıdaki beytinde de sünbülü düşmanların başına inen bir şeşpere(topuz) benzetiyor.

Ser-i a'câñ taka seng-i melâmet güller

Ola düşmenlerüñ başına şeş-per sünbül K.24-47

13.1.15.Komutan, serdar

Şair aşağıdaki beytinde tepesine elmaslar donanmış bir taç takıp çimen ülkesine gelen bir padişaha benzetiyor. Sünbül şekil itibariyle taca benzetilmiş üzerindeki çiğ taneleri de elmasa benzetiliyor.

Urınup farkına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldı iklim-i çemen tahtına ser-ver sünbül K.24-1

13.2.KOKUSU YÖNÜNDEN BENZETİLDİĞİ UNSURLAR

13.2.1.Sevgili

Sünbül güzel kokusu vb. birçok yönden sevgiliye benzetilir. Aşağıdaki beyitte sünbül güzel kokusunu sevgiliden almış gibi düşünülmüş. Divan şiirinde sünbül ile sevgili arasında güzel kokunun güzel huya benzetilmesi yönüyle ilgi kurulur.

Bûy-ı hulkufla güzâr eylemese bâga nesim
İdemez halk dimâgını mu^cattar sünbül K.24-22

Aşağıda taze ve renkli sünbül den kasıt sevgilidir. Şair istiareli bir şekilde sevgiliyi hatırlatıyor.

Gerçi sünbül çoğ olur gül-şen-i âlemdür bu
Lîk rengîn ü mutarrâ olamaz her sünbül K.24-4

Çözdi çemende turraların sünbül-i tarî
Gûyâ tagıtdı mûyını müşğîn külâleler G.103

Sünbül genç bir güzel gibi külâhını şöyle yana atıp göğsünün düğmelerini açan delikanlıya benzetiliyor.

Şeh-levendâne şikest eyledi taraf-ı külehin
Gögsinüñ düğmelerin çözdi ser-â-ser sünbül K.24-2

Sünbül o kadar süs ve bezek verdi ki gül bahçesi yine misk kokulu kıvrıcık saçlı bir güzele döndü. Şair sünbülün güzel kokusunu ön plana çıkarıyor.

Oldı gül-şen yine bir dil-ber-i müşğîn mergül
Şol kadar virdi aña zînet ü zîver sünbül K.24-3

Sünbül güzele, külehinin üzerindeki çiğ taneleri de güzelin kulağına takılan elmastan küpeye benzetilmiş.

Sahn-ı gül-zâra gelüp eyledi arz-ı dîdâr
Jâlelerden takınup gûşına gevher sünbül K.24-6

13.2.2.Micmer(buhurdan)

Şair aşağıdaki beytinde de sünbülü kokusu yönüyle yaz kış demeden buhurdanda tüten dumana benzetiyor.

Bezmüne gelmek ile bu ne kerâmetdür kim
Dimeye sayf u şitâ bitüre micmer sünbül K.24-29

13.3.DİĞER UNSURLAR

13.3.1.Nergis

Şair aşağıdaki beytinde de sünbülü dökülen şaraba nergis gibi altın kadeh tutacağını söylüyor. Nergis edebiyatta daha ziyade göz ile ilgili olarak kullanılan bir çiçektir.

Cür'â-rîz olsa eger gül-şene câm-ı keremüñ
Tuta nergis-sıfat elde kadeh-i zer sünbül K.24-27

Aşağıdaki beyitte de sümbül göz açıp bakması yönüyle nergise benzetiliyor. Nergis şekil itibariyle göz benzer. Divan şairlerinin çoğu sümbül bu benzerliğinden hareketle sümbülü daha çok bakış, nazar, göz, bekleme vb. anlamlara gelebilecek şekilde kullanmışlardır.

Hâline °ayn-ı °inâyetle nigâh eyler iseñ
Göz açup ide nazar niteki °abher sünbül K.24-28

13.3.2. Yağmur

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçını karanlık geceyle ilgili olarak kullanırken sümbülü de yağmur ipine bağlı olarak dile getirmiştir. Yağmur çok yağınca ip gibi, sicim gibi yağıyor gibi düşünülmüş.

Zülfüñ ki târ-ı eşk-i firâvâne sarmaşur
Sümbüldür ol ki rişte-i bârâne sarmaşur G.47

13.3.3.Hz.Mûsâ

Sümbül aşağıdaki beyitte elindeki asa ile Hz.Mûsâ gibi mucize gösteren bir peygambere benzetiliyor.

°Aşk sevdâlarına ugramasa kalmaz idi
Mûy-ı jülîde ile bir ten-i lâgar sünbül K.24-11

14.ŞÜKÛFE(ÇİÇEK)

Çalışmamızın en uzun bölümünü oluşturan çiçekler (şükûfe) Bâki divanında genellikle bütün çiçeklerin genel bir adı olarak ele alınmıştır. Bazen de bir tek ağacın veya çiçeğin özelliğini yansıtacak şekilde kullanılır.

Çiçekler, bağ, bostan, çemen ve ağaç, fidan unsurları ile birlikte ele alınır. Çiçeklerin sultanı güldü. Onlar çeşitli benzetmelere konu olmaktadır. Asker, yıldız, mızrağın tepesindeki düşman kellesi, göz, ağız vb. için benzetilen olarak düşünülür. Bu tasavvurlarda renk ve şekil rol alır. Fidanlar huriye, çiçekler de onların yüzündeki nura benzer. Allah'ın Tûr'a tecellisine telmih yapılarak çiçekler yine nur içinde hayal edilir. Samanyolu çiçekli bir yol olarak ifade edilir. Çiçeklerin açılması göz açıp uykudan uyanmak olarak anlatılarak çiçek-göz münasebeti anlatılır.(Kurnaz,1996:530, 537)

“Bahar süvarisi yeryüzü döşegine at salacak, çiçekler piyadeler gibi hep önüne düştü.”Şükûfe kavramı bütün çiçeklerin genel bir ismi olarak kullanılır. Şair aşağıdaki beyitte bir bahar tasviri yapıyor. Baharı bir atlı bir süvari gibi, çiçekleri de piyadeler gibi düşünmüş.

Nat'-ı zemîne at salıcak fâris-i bahâr

Düşdi şükûfeler hep önüne piyâde-vâr G.180

“Alem-i ulvîye bahar gelmiş gibi görünüyor çünkü; kuzey rüzgârı bağa badem ağaçlarının çiçeklerini döküyor.”Bahar mevsimi geldiğinde bütün çiçekler açılır ve tabiata bir canlılık gelir. Badem ağacı da ilk canlanan, çiçek ağaçlardan biridir. Bu beyitte çiçek kavramı sadece badem ağacının çiçeklerini verecek şekilde sınırlandırılarak ele alınmış.

Meger ki 'âlem-i 'ulvîde nev-bahâr oldu

Döker şükûfe-i bâdâmı sahn-ı bâğa şimâl K.21-8

Aşağıdaki beyitte de şükûfe-zâr kavramı kullanılarak benzetme amacı verilmeye çalışılmış.”Sevgili tavus kuşu gibi bağda cilveler yapmakta, sanki çiçekler gibi yeni bir geline dönmüştür.”Çiçekler burada bir gelin gibi düşünülmüş. Tavus kuşu da her türlü renkte tüyleri olan bir kuştur. Tavus kuşu ve şükûfe bir arada kullanılarak bir renk armonisi hayali oluşturulmuş.

Tâvûs-vâr cilveler itmekde bâğda

Gûyâ ki nev-^carûsa dönüpdür şükûfe-zâr G.180

Aşağıdaki beyitte de şükûfe bir yaprak şeklinde düşünülmüş. Şair bu beyitte de yine benzetmelerle bir bahar tasviri yapıyor.”Çiçeklerin yaprağı gümüş tenli bir güzele döndü, düzgün her bir fidan da servi boylu bir taze güzele döndü.”

Şâh-ı şükûfe döndi bir sîm-ten nigâre

Her bir nihâl-i mehzûn bir serv-kad cevâne G.470

“Nevruz eğlence döşegine naz ile ayak bastı, çiçekler yokluğun sarayında bir anda ortaya çıktı.”Nevruz baharın gelişini kutlamak amacıyla eski Türklerden beri kutlanan bir bayramdır. Şair yin baharın gelişini tasvir ediyor ve çiçekleri de bunun en önemli belirtisi olarak ele alıyor.

Bisât-ı ‘ayşa kadem basdı nâz ile nev-rûz

Şükûfe perde-sarây-ı ‘ademden itdi bürûz G.197

15.SEMEN(YASEMİN)

Yasemin gül gibi sevgilinin yanağına benzetilir. Başının aşağı doğru eğik olması yönünden de sevgilinin güzelliği karşısındaki mahcubiyet şeklinde değerlendirilip hüsn-i ta’lil yapılır. Beyaz bir çiçektir ve güzelin göğsü için benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin yüzü için de benzetme unsuru olarak kullanılır Şekil yönünden sevgilinin güzel kokulu saçlarını ifade eder. Renk bakımından ise gündüz ve yelkene benzetilir. Yaprakıyla da bazen söz konusu edilir. Bazen de gündüz için benzetilen olur. Şekil ve koku yönünden sevgilinin saçları için kullanılır. .(Pala, 1998:415)f

Gül ve yasemin sevgilinin yanağına karşı her zaman mahcuplardır. Sevgilinin yanağını gördükleri zaman boyunlarını büker secde ederler. Aslında gül ve yaseminin boyunları her zaman baş aşağıdır. Bu durum Hüsn-i Ta’lil yoluyla ele alınır.

Kıldısücûd haddüñe karşı gülüsemem

İtdi kıyâm kâmetiñe serv-i bûstân K.1-34

15.1.Şâne (Tarak)

Bâki bazı beyitlerinde yasemini sevgilinin saçlarını tarayan bir tarak olarak düşünmüştür.

Aşağıdaki beyitte çimenlik gelininin yüzünü süslemek için yasemin tarak, sabah rüzgârı sevgiliyi süsleyen bir kuaför, su da sevgiliye ayna tutan bir hizmetçi gibi düşünülmüştür

Zîb ü fer virmek için rûy-ı  arûs-ı çemene
Yâsemen şâne sabâ mâşta âb âyine-dâr K.18-15

Aşağıdaki beyitte de şair yasemini sevgilinin misk kokulu sünbül gibi saçlarını tarayan elinde tarak olan birine benzetiyor.

Tâzeler ol sünbül-i müşgini beñzer yâsemin
Eylemiş peydâ gümüş dendânelü bir şaneyi G.509

15.2.Çihre, Sîma(Yüz)

Divan edebiyatında sevgilinin yüzü için benzetilen unsurların önemli bir tanesi de yâsemindir. Sevgilinin yüzü beyazlık ve parlaklık bakımından yasemine benzetilir. Yasemin de genellikle beyaz rengiyle ön plana çıkarılan bir çiçektir.

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin boyunu klasik bir şekilde olduğu gibi selviye, ağzını gül bahçesinin açılmamış goncasına, yüzündeki ayva tüylerini Hutten miskine, benini karanfile benzetirken yüzünü de yasemine benzetiyor. Bu benzetmeler divan edebiyatının en sık başvurulmuş benzetmeleridir.

Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i gül-zâr
Hat müşg-i Hutten çihre semen hâl karanfûl G.284

Şâir aşağıdaki beyitte de sevgiliye hitaben, yüzün yasemin gibi gül renkli olsun ki sabahlara kadar gül bahçesini seyrederek gibi olalım diyor. Yani sevgilinin yüzü bir anlamda gül bahçesi gibi tasavvur ediliyor.

Gül gül olsun ruh-ı semen-rûyân
Subh-dem seyr-i gül-sitân idelüm G.328

Bazen de bir benzetme unsuru olarak değil de teşhis edilmiş bir şekilde de yasemin karşımıza çıkabilir. Ama yaseminin beyaz göğüs ile ilgili olarak kullanılmasını burada da görebiliyoruz. Yasemini gömleğini parçalayan bir tasavvur olarak kullanmış şair.

Goncalar dügmelerin çözdü bahâr oldı diyü
Sînesin açdı girbânını çâk itdi semen G.358

Aşağıdaki beyitte de gül ve yasemin sevgilinin izinin tozunu yüzlerini süren iki insan gibi kişileştiriliyor. Divan şiirinde âşık sevgilinin ayağının izinin tozuna yüzünü sürmek için kul köle olur. Bu toz bazen de sürme olarak tasavvur edilir. Çünkü sürme de tozdur.

İzüñ tozına yüzlerin sürmege
Dökildi saçıldı gül ü yâsemin G.368

Şair şu beytinde de meydana salınarak gezen güzelin yasemin yüzlü bir servi mi, yoksa cennet gül bahçesindeki Sidre dalı ile Tûba ağacı mı olduğunu soruyor. İstifham sanatı yapılmış. Bazen de sevgiliyi yasemin yüzlü bir selviye benzetiyor.

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mıdur
Gül-şen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tûbâ mıdur G.119

Geçdi sen serv-i semen-sîmâ tururken ser-firâz
Gördi ‘ar‘ar lâ-cerem bâd-ı sabâdan serzeniş G.217

15.3.Yaprak(Berg)

Yasemin bazen de yaprağıyla söz konusu edilir. Bâki laleyi Âllah’a şükretmek için başını açan biri olarak düşünürken yasemini de sevgilinin yüzünü görmek için yaprağını yere sürer bir şekilde ele almış.

Şükr-i Hudâya başın açar lâle-i çemen
Rûy-ı niyâzı hâke sürer berg-i yâsemîn G.387

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin elbisesi yaseminin yaprağına benzetiliyor.

Pîrehen berg-i semen gûy-ı girîbân şeb-nem
Gül-sitân oldu bu gün bir sanem-i lâle-cizâr K.18-14

Öykünür sen serv-i sîm-endâma beñzer serv-i bâg
Yâsemenler dikdiler tolaşdılar endâmına G.457

15.4.Pirahen(Elbise)

Bazen yasemin bir elbiseye de benzetilebiliyor. Âşık elbiseyi kıskanır çünkü elbise sevgiliyi baştan aşağı sarmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, elbiseyi yâre sarılmış görünce sanki yaseminin beyaz tenli uzun boylu sevgiliye sarılmış olduğunu düşünüyor.

Bâkî görüp ol pîreheni yâre sarılmış
Sandum ki semen kadd-i sefidâre sarıldı G.535

15.5.Sîne (Göğüs)

Yaseminin göğse, göğsün yasemine benzetilmesi sık rastlanan bir durumdur. Göğüs ile yasemin arsında daha çok beyazlık yönünden ilgi kurulur. Bâki de bu ilgiyi birçok şiirinde kullanmıştır.

Sen semen-ber serv-i sîm-endâma bir kez sarılañ
Başa iletdi işin ‘âlemde destârũ gibi G.485

Şair aşağıdaki beyitte de divan şiirinin kalıplaşmış birkaç teşbih unsurunu kullandıktan sonra sevgilinin göğsünü de beyazlık yönünden yasemine benzetiyor.

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhhal nergis
 Hat çemen gonca dehen cacd-ı mucanber sünbül K.24-4

15.6.Zülf(Saç)

Yasemin bazen güzel kokusu yönüyle saç ile birlikte ele alınmıştır. Bâki aşağıdaki beyitte salınarak yürüyen serviye dolanan yasemini sevgilinin boyuna dolanmış semen kokulu saça benzetiyor.

Ol kamet üzre zülf-i semen-bûya beñzedi
 Şol yâsemen ki serv-i hırâmâne sarmaşur G.47

Aşağıdaki beyitte de misk kokulu yasemin ile sümbülün sevgiliye kardeş olduğu dile getiriliyor.

Bâde-i la'lüne hemşîre şarâb-ı gül-fâm
 Zülf-i müşgîn-i semen-sâña birâder sünbül K.24-34

Divan şiirinde âşıkların gönlünün sevgilinin saçlarına bağlı olduğu sık sık dile getirilir. Şair şu beytinde de sevgiliye kendisini bırakmasını, âzad etmesini istiyor. Ve yasemin gibi olan saçını gam yüklü olarak boynuna atmak istiyor.

Kâkülün bend-i belâdan beni âzâd itsün
 Alayın boynuma ol zülf-i semen-sâ gamını G.506

15.7.Penbe(Pamuk)

Bazen yasemin âşığın gönlünde açılan yaraya basılan bir pamuk gibi düşünülür. Yaseminin şeklinin ve yapısının pamuğu andırması bu teşbihin yapılmasında etkindir.

Farkında kılup yâsemeni dâğına penbe
 Aşkuñda geçer baş açuk abdâl karanfûl G.284

Şair şu beytinde de göğsünde açılan yaraya eskiden fitil konulması olayına telmihte bulunuyor. Şair yaraya pamuk basılması genel gerçeğini de ele almış.

Sînemde zahmuñ olan penbe-i fetîl
Ol yasemine döndi ki korlar karanfûle G.447

16.ZA'FERAN (SAFRAN)

Divan şiirinin çiçekler dünyasının kadrosunda lale, gül, nergis, erguvan, sümbül, menekşe, karanfil, susen vs. çiçekler çok sık zikredilirken safrandan pek bahsedilmez. Bâki de bu geleneği sürdüren şairlerden biridir. Bâki safrandan dîvanında sadece iki beyitte bahsediyor. Bunları da hangi anlamlarla ilgili olarak kullanmış, onu tespit etmeden önce safranın nasıl bir çiçek olduğundan biraz bahsedeceğiz.

Safran sarı renkte bir çiçektir. Bu çiçek eskiden tababette kullanılmış. İçerisindeki sarı tohumlar kaynatıldığında boya haline gelir. Bu boya eskiden mürekkep olarak kullanılmıştır. Boya olarak çok güçlü bir yapısı ve yoğunluğu vardır. Bir damla safran ile yüzlerce litre suya renk verilebilir. Safranın bir toplanma mevsimi vardır, o da sonbahardır. Safran daha çok rengi ve kokusuyla ele alınmıştır.

Toplumda yapılması âdet haline dönüşmüş olan davranışlar arasında mektup ya da tomar taşıma yöntemi de bulunmaktadır. Zafran aynı zamanda mürekkebin oluşturulmasında bir katkı maddesidir. Goncanın açılmayan yaprakları açılmamış bir kitap gibi düşünülmüş.“ Eskiden mektuplar misk ya da safranla yazılır, tomar halinde bükülüp gümüş bir kılıf içine konarak boyuna asılır ya da pazuya bağlanarak gideceği yere götürülürdü (İpekten, Bâkî 92)”. Bâkî'nin bir beytinde şöyle dile getirilir. (Zanbak çiçeğinin goncası bağa gümüşten bir pazubenttir. Tomarının içindeki yazı safranla yazılmıştır)

Zanbakuñ goncasıdur bâga gümüş bâzû-bend
Za^cferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr K.18-20

Yukarıda verdiğimiz bu örnekler dışında, esirlerin boyunda zincirlerle dolaştırılıp satılması, geline değerli taşlarla ya da paralarla saçını saçılması ve para karşılığında güzellerin elde edilmesi gibi toplumda yaşayan çeşitli âdet ve inanışlar da şairin beyitlerinde kullanılan benzetmeler aracılığıyla ifade edilmiştir.

Aşk ateşinin sıtmasından öylesine güçsüz düştüm ki sararmış yanağım hayat gülşeninde zaferana dönüştü.

Zafran sarı rengiyle söz konusu edilir. Hasta olan insanların rengi de sararır. Hâlbuki divan şiirinde yanak genellikle kırmızı olarak tahayyül edilir.

Teb-i tâb-ı muhabbetten şu denlû nâtevânem kim
Hayâtım gülşeninde za'ferân oldu ruh-ı zerdüm G.344

17.ZANBAK

Divan şiirinde şairlerin pek fazla iltifat etmedikleri zambak dervişane edasıyla bilinir. Beyaz rengi dolayısıyla, başına sarık sarmış, başı tevazu ile öne eğilmiş salih bir kişi olarak tasavvur edilir. Ancak Bâki şiirlerinde tasavvufi ve dini konuları pek işlemediği için zambağın bu özelliğini pek ele almamıştır.(Ayvazoğlu,2004:165)

Bâki de şiirlerinde zanbağı çok fazla kullanmamıştır. Diğer çiçekleri kullanmaktan zambağa sıra gelmemiş olsa gerek.

Zambak şekli ve içerisindeki sarı tüyleri dolayısıyla tuğa benzetilmiştir. Bu bakımdan da komutana benzetilir. Çiçekler ordusunun komutanı olduğu için böyle altın telli kanatlar içinde geldiği söylenerek hüsn-i ta'lil yapılmıştır.

Farkına bir nice per takınur altun tellü
Hayl-i ezhâra meger zanbak olupdur ser-dâr K.18-6

Aşağıdaki beyitte de Hz.İsa'nın nefesi Meryem Ana Çiçeği ile söz konusu edilirken Hz.Mûsâ da Yed-i Beyza ile söz konusu ediliyor. Zambak beyaz elini Hz.Mûsa gibi açmış denilerek Yed-i Beyza'ya benzetilmiştir. Hz.Mûsa Allah'ın emri ile elini

koynuna koyar ve çıkarır, böylece eli parıl parıl parlardı. Firavun'a karşı gösterilen bu mucize edebiyatta sık sık kullanılır. Beyitte bu olay hatırlatılarak telmih yapılıyor.

Dem-i ʿİsâ dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem K.18-19

Açdı zanbak Yed-i Beyzâyı kefi Mûsâ-vâr

Zanbak aşağıdaki beyitte de goncasıyla söz konusu ediliyor. Zanbak gümüş rengiyle anılarak bâğa gümüş bir kol bağı olarak ön plana çıkarılıyor.

Zanbakuñ goncasıdur bâğa gümüş bâzû-bend

Zaʿferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr K.18-20

Bâki kimi beyitlerinde de çiçekleri birbirleriyle ilgili olarak kullanıyor. Örneğin zanbağın goncasını nergisin yastığının başındaki bir mum olarak ele alıyor. Lâleyi de bahar meclisinin meşalesi olarak tasvir ediyor.

Demidür lâle yaka bezm-i bahâra meşʿal

Gonca-i zanbak ola nergise şemʿ-i bâlîn K.26-3

Zanbak aşağıdaki beyitte de çimen meclisinde elinde mektup olan derdini sultana anlatmak için bekleyen biri olarak tahayyül ediyor.

Mektûbın elde tutmuş zanbak reh-i çemende

Arz ide tâ ki hâlin sultân-ı kâm-kâre G470

18.BAHÇE İSİMLERİ

18.1.Bustan, Bâğ

Bağ ve bustân kelimeleri Bâkî divanında en çok kullanılan kavramlardandır. Bağ ve bostan kelimeleri hakkında önce genel bir bilgi verip sonra divandaki kullanımı üzerinde duracağız.

Bağ, bahçe, anlamlarında kullanılır. Ayrıca Sâdi'nin bostan adlı eseriyle ilgili kelime oyunları yapılarak da kullanılır.(Pala,1998:74)

Beyitte karşılaştığımız “bâğ” kelimesi için İskender Pala meşhur çalışmasında şu bilgileri veriyor: “Bağ, bahçe, sevgiliye ait güzelliklerin birçoğu bağlarda, bahçelerde olan özelliklerdir. Çiçeklerden, meyvelerden, ağaçlardan söz edilirken bağdan da elbette bahsetmek gerekir. Şâir de bunu yapar ve sevgilinin güzelliğini, özellikle yüzünü ve yanağını bahçeye benzetir. Ravza, riyâz, bostân gibi müteradifleriyle de kullanılan bağ çok zaman cennet ile birlikte anılır ve cennet bahçeleri hatırlatılır.

Gülistandan ayrı telakki edilen bağ ile birlikte bâğ-ı İrem'den de bahsedilir. Şâirin sözünü ettiği bağ ve bahçede bir akarsu (şairin gözyaşları), çiçek (sevgilinin gül yanağı, gonca dudağı vs.), kuşlar (âşık denen bülbül) bulunur. Bu haliyle o tam bir güzellik manzumesidir. Ancak bu bahçeden bahar hiç eksik olmaz. Bahar gelince bağ bezenir, süslenir, güzelleşir, servisi, gültü, sünbülü, yâsemini, menekşesi, nergisi, lâlesi, çınarı, narı; bülbülü, kumrusu, papağanı, tâvûsu ve bulutu ile bu bahçe bir seyran yeridir. Şâir bu bahçede kendini mutlu hisseder. Bağ olunca bahçıvan da olur. Çünkü oranın daima taze ve suya kanmış olması gerekir. Böyle yerlerde bezm ve eğlence düzenlenir. O zaman da mutrib, sâkî, sevgili ve âşık burayı süsler. Bu bahçe şiir denen meyveler verir. Bütün bu dekorlar ile değişik şekiller arz eden bağ, bazen dünya olur, söz, ömür ve can olur. Dünya gibi bu bağ da geçicidir. Öyleyse ondan azamî ölçüde istifade etmek gerekir.”(Pala, 1998:54)

Ravzâ, riyâz, bağ kullanımlarıyla da karşılanabilen bustan kelimesi Divan edebiyatında sevgiliye ait güzellik unsurlarının toplanmış olduğu yer olarak ele alınır. Akarsu veya ırmak da sık sık bostanla birlikte ele alınır. Bostan aynı zamanda bir gezinti yeridir. Sevgilinin yüzü, eşi benzeri olmayan gül, servi, bostanın vazgeçilmez unsurlarıdır. Âşığın gönlü ve sinesi de bostan gibi düşünülür. Bağ ve bostan kelimeleri somut anlamlarıyla kullanılmakla birlikte soyut anlamlarıyla da kullanılır.

Bostan ve bağ kelimelerinin tümünü değil de anlatılmak istenen ve en çok kullanılan anlamlara uygun olanları seçip değerlendireceğiz.

Yârin hayali ile cennet bahçesinde gezen kişi bostana meyletmez, bağın havasına kapılmaz ey Bâkî!”Sevgilinin yüzü bir cennet bahçesi olarak tasavvur edilir. Yüzdeki her bir güzellik bağdaki bir çiçeğe veya ağaca benzetilir. Bu beyitte de sevgiliyi hayal eden kişi cenneti görmüş gibi olur ve bu yüzden bağa, bostana gerek kalmadığı dile getirilmiş.

Kılmaz ey Bâkî hevâ-yı bâg u meyl-i büstân
Gül-şen-i firdevs olan hâtır hayâl-i yâr ile G.416

Bostanda hemen her türden ağaç bulunur v taze fidan da en çok zikredilen kavramlardan biridir. Aşağıdaki beyitte bostandaki fidanın hoş yürüyüşlü servi ağacı gibi olan sevgiliye öykündüğü dile getirilmiş.

Öykünürmiş serv-i hōş-reftâre nahl-i büstân
Kâşkî alsa yürüyi virse ey serv-i revân MA.17

”Sevgili tavus kuşu gibi bağda cilveler yapmakta, sanki çiçekler gibi yeni bir geline dönmüştür.”Çiçekler burada bir gelin gibi düşünülmüş. Tavus kuşu da her türlü renkte tüyleri olan bir kuştur. Tavus kuşu ve şükûfe bir arada kullanılarak bir renk armonisi hayali oluşturulmuş. Bağda tavus kuşunun da bulunduğunu görebiliyoruz.

Tâvûs-vâr cilveler itmekde bâğda
Gûyâ ki nev-^carûsa dönüpdür şükûfe-zâr G.180

Bağ kavramı kimi durumlarda mücerret bir kavram olarak ele alınır. Aşağıda gülşen-i bağ- muhabbet tamlaması bahar mevsiminde bağın bir eğlence yeri olması durumunu bize hatırlatıyor.

Gül-şen-i bâğ-ı mahabbetde dîker taze nihâl
Her elif kim sîneme ol kameti ^car^car çeker G.183

Bağda gülün bulunması Divan şiirinde şairlerin en çok kullandığı hayallerden biridir. Aşağıda verd-i ra’na(sarı ve kırmızı renkli gül) kavramı kullanılıyor. Bununla

şarap dolu sarı renkli bir kadeh benzetmesi yapılıyor. Bahar mevsimi eğlence mevsimidir. Bağ da bu eğlencenin geçtiği yerdir. Bağda meclis kurulur ve yiyilip içilip eğlenilir.

Safâ bezminde şol zerrîn-kadeh kim tolu sahbâdur
Kenâr-ı bâğ-ı ʿişretde açılmış verd-i raʿnâdur. G.135

Bostan kelimesi kullanılırken bağ-ı İrem benzetmesi çok sık yapılır. Sevgilinin yanağının bir bağa benzetilmesi çok sık yapılır. Sevgilinin yüzü bir cennet bahçesi olarak düşünülür. Orada her türlü güzellik ve nimet vardır. Sevgilinin ağzı da yokluğun bağına benzetilmiş. Çünkü ağız o kadar küçüktür ki yok gibi düşünülür.

Ruhuñ gül-berg-i bûstân-ı İremdür
Dehânuñ gonca-i bâğ-ı ʿademdür G.147

Aşağıdaki beyitte Bâki'nin yaşam felsefesini görebiliyoruz. Şair bağı da âlem bağı şeklinde geniş bir anlamda kullanıyor. Bâki hayatın geçici olduğunu o halde fırsat varken hayatın iyi değerlendirilmesi gerektiğini düşünür.

Gâfil geçürme fursatı kim bâğ-ı ʿâlemüñ
Gül devri gibi devleti nâ-pây-dârdur G.152

“Sebzeler dil uzatıp yüzlerini toprağa sürerler. Benim bu bostanımın fidanı kimseden incinmesin.” Divân şiirinde sevgilinin bostanda gezmesi çok sık düşünülen bir durumdur.

Sebzeler dil uzadup topraga sürerler yüzün
Kimseden incinmesün bu nahl-i bûstânım benüm G.345

18.2. Gül-şen, Gül-zâr, Gülistân

Gülistân, gülşen, gülzâr hep aynı anlamları ihtiva eden kelimelerdir. Bu yüzden her sözcükle ilgili beyitleri ayrı ayrı değerlendirmek yerine genel bir değerlendirme yaptık.

Gülşende; lâle, nergis, menekşe, katmer karanfil, sûsen gibi çiçekler; nar, çınar, servi gibi ağaçlar; bülbül, tûfî, akbaba gibi kuşlar bulunur. Bir tarafta ırmak akmaktadır, gökte tek tük bulutlar bulunur. Bir köşede dolap vardır, çiçekler üzerinde çiğ veya yağmur damlaları parıldar. O bazen deniz kenarında düşünülür. Sevgilinin yanağı veya bülbülün âhı ona ateş salmıştır. Kırmızı güller bu şekilde hayal edilir. Suyu ve havası Hızır ve İsâ ile birlikte ele alınır. Rüzgâr olarak sabaya yer verilir. O, goncaların yüzünü her sabah gül suyu ile yıkamakta, onların açılmasını sağlamaktadır. Baharda güllerin açılmasıyla birlikte içki ve sohbet meclisleri kurulur. Gül bahçesini devamlı sulamak gerekir. Bu işleri bağban yapar. Bazen orada bağbanın veya bir Habeş'in uyuduğu görülür. Kuş gelmemesi için karga kanadından korkuluk yapılır. Gül bahçesi, belirtilen özellikleri sebebiyle, sevgili, yüz, yanak, güzellik, kûy, yaralı vücut, sine, gönül kanlı gözyaşı, savaş meydanı vb. benzerlik içinde ele alınır. Savaş meydanı taze gülşen veya can gülşenidir. Gökyüzü ve deniz de onunla benzerlik gösterir. Şairin şiiri rengin bir gülistandır. Gülşen ateşperest ocağı ve siyah renkli benefşeler dolayısıyla Frenk şehri olarak hayal edilir. Sevgilinin yanağı Çin gülistanına benzetilir. Cennette bahçeler olduğu belirtilir. Gülzâr ve cennet arasında benzerlik kurulur.(Kurnaz,1996:533/534)

Bir bahçe olarak bağa ait özellikler taşır. Kokusu ve rengi nedeniyle ele alınan gülistan sevgilinin birer gülü andıran yanakları, yüzü kulakları ve bir gonca olan ağzıyla bir araya getirilir. Bunun dışında rüzgâr, bulut, yağmur, su, çiçekler, ağaçlar, kuşlar, kuşların nağmeleri, bahar, bezm, bahçıvan, cennet gibi unsurlarla bir arada bulundurulur. Güzelliği, tazeliği geçiciliği de dile getirilen özellikleri arasındadır. Bazen sevgilinin kendisi, semti, vuslatı ve aşkı da gülistana benzetilir. Bazen da şairin şiirleri ve divanı, sabah, felek, saadet vs. birer gül bahçesi olurlar. Şair cân gülşeninden bahsediyorsa sevgilinin yüzünü anlatıyor demektir. Ayrıca İbrahim peygamberin ateşe atıldığında kendisini bir gül bahçesinde bulması, gül-geşt eğlenceleri, güllerin toplanması vs. de gülistandan bahsedilmeye neden olur. Gülzâr kelimesindeki gül ve zâr kelimeleri cinas yoluyla kullanılabilir. Gülistan adlı Şey Sâdi'nin meşhur eseri ve Gülşen şeklinde başlayan tamlamalar ile kitaplara isim (Gülşen-i Aşk, Gülşen-i Envâr, Gülşen-i Râz vs.) oluşu nedeniyle de gülistandan bahsedilir ve bu tür eserler birer gül bahçesine benzetilir.(Pala, 1998:157)

Gülşen kelimesi de Hz.İbrâhîm ile birlikte ele alınır. Hz. İbrâhîm Türk edebiyatında, Nemrûd'un zulmü dolayısıyla mağarada büyütülüşü, aklıyla Allâh'ı buluşu, Kâbe'deki putları kırması, Nemrûd tarafından ateşe atılışı ve ateşin ona gülistan haline getirilişi, cömertliği ve sofrasının bereketi, oğlu Hz. İsmâîl'i kurban etmeye niyetlenmesi, onunla birlikte Kâbe'yi onarması, kılık esnasında kum dolu çuvalları buğday veya un oluşu mucizesi gibi çeşitli hususlara telmih ve teşbihlerle geçer. Ayrıca, ulû'l-azm peygamberlerden biri ve Hz. Muhammed(sav)'in atası oluşu ona diğer peygamberlere nazaran üstünlük kazandırmış, hakkında *Halîl-nâme* adlı bir mesnevî yazılmasına da vesile olmuştur.

Değerlendirmelerimize Bâkî'nin ünlü "saf saf" redifli gazeliyle başlayalım. Gülşende servi ağacı her zaman bulunur. Sevgili gül bahçesine girdiğinde gülşendeki bütün bitkiler ve çiçekler saygıyla ayağa kalkarlar veya utançlarından boyunlarını bükler. Aşağıdaki beyitte ise servilerin saf saf durması sevgilinin gelişini seyretmek gibi bir nedene bağlanarak hüs-i ta'lil yapılıyor.

Seni seyr itmek için reh-güzer-i gül-şende
İki cânibde turur serv-i hırâman saf saf G.229

Gülşende sabah rüzgârı eser. Gül bahçesinde en çok bahsi geçen çiçek güldür ve gülün de en çok bahsedilen özelliği dikenidir. Aşağıdaki beyitte bu durumu görüyoruz.

Semenüñ sîne-i sîmînin açup bâd-ı seher
Çözdî gül-şende gülüñ düğmelerin nâhun-ı hâr K.18-25

Aşağıdaki beyitte de gülşen hazan mevsiminin gelişi anlatılmış. Dökülen yaprakların sarı olması gül bahçesinin altın yapraklar işleyen bir sanatkârın dükkânına benzetilmesine neden olmuştur. Devamındaki beyitte de çiğ ve yapraklar kullanılarak gül bahçesine deniz ve kan yürüdüğü anlatılmaya çalışılmış.

Gül-şene altun varaklar zeyn idüp bâd-ı hazân
Güyyâ zer-kûblar dükkânı oldı gül-sitân K.22-33

Jâle vü berg-i hazândan pür-zer ü gevher çemen
Gül-şene vann nisâr itdi meger deryâ vü kân K.22-33

Gülşenin bir cennet bahçesine benzetilmesi de çok sık karşılaşılan bir durumdur. Bahar mevsimi geldiğinde insanlar bağ ve bahçelere gezintilere çıkarlar. Bağ, bahçe ve gülistanlar ile cennet arsında benzerlik kurulur.

Garka-i rahmet ola rûh-ı revân-ı Sultân
Hûrîler mûnis ola gül-şen-i firdevs mekân M.2
Seyr-i bâğ-ı bezme gel câm-ı mey-i gül-gûna bak
Gül-şen-i cennetde açılmış gül-i bî-hârı gör G.71

Cennet bahçesi âşık için bir şey ifade etmez çünkü sevgilinin kapısının eşiği âşık için Firdevs cennetinden daha değerli bir gül bahçesidir..

Bâkıyâ gül-şen-i firdevsi bana ‘arz itme
Asitânın ben anuñ menzil ü me’vâ bilürin G.364

Aşağıdaki beyitte yine bir cennet tasviri yapılıyor. Gülşen bir cennet bahçesine benzetiliyor. Sevgili de oradaki Sidre ve Tûbâ ağaçlarına benzetiliyor.

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mıdur
Gül-şen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tûbâ mıdur G.120

Aşağıdaki beyitte de gülşene bahar gelmesi durumuyla sevgilinin gül bahçesine girmesi arasında bir münasebet kuruluyor. Sevgili baharın bütün özelliklerini bünyesinde cem etmiştir. Sevgili gül bahçesine girince bahar gelmiş gibi olur.

Bir nev-resîde gonca-dehen gül-‘izâr ile
Çün tâzelendi gül-şen-i ‘âlem bahâr ile M.6

Sevgilinin boyunun serviye benzetilmesi en sık yapılan teşbihlerdendir. Sevgili gülşene gelince sanki servi gelmiş gibi olur. Hatta tüm serviler utanmaktan ve saygıdan iki büklüm olurlar. Sevgilinin salınarak yürümesiyle servinin ahenkli sallanması arasında benzerlik kurulur.

Bir kadem baş lutf ile gel gül-şene ey serv-kad
Bileler eksükligin her serv-i bâlâ semt semt G.24

Kaddüñ cılve-gehi sîne-i pür-dâgumdur
Sahn-ı gül-şen nitekim serv-i dil-ârâ yiridür G.66

Gülşen kimi durumlarda soyut bir kavram olarak kullanılır. Muhabbet gülşeni, letâfet gülşeni, safa gül-zârı, gülşen-i aşk, gülşen-i ikbâl, fesâhat gülistânı Âşığın gönlü sevgilinin derdinden yaralar içerisinde kalır. Yara da divan şiirinde gül bahçesine benzetilir. Şair aşağıda bu durumu ele almış.

Açıldı dâglar sînemde çâk itdüm girîbânım
Mahabbet gül-şeninde açılan gül-nârı görsünler G.55

Safâ gül-zâridur sînem gül-i bî-hârdur dâgum
Mahabbet gül-şeninde açılan gül-nârdur dâgum G.335

Çekilmiş kaddüñ eflâke dökilmiş sünbülün hâke
Letâfet gül-şeninde bir nihâl-i sâye-güstersin G.347

Şair kimi durumlarda gülşen-i gül-zâr-ı âlem gibi tamlamalarla tüm âlemi bir gül bahçesi gibi yansıtır. “Gözyaşım ile gönlümdeki yara sürekli taze iken, sevgilinin yanağının nemi ile de âlemin gül bahçesi hep taze kalmış.”

Nem-i eşkümle gönül dâğı dem-â-dem tâze
Gül-i ruhsâruri ile gül-şen-i ‘âlem tâze G.454

Kimi durumlarda gülşen-i âlem şeklinde ele alınır. Âlem bir gül bahçesine benzetilerek ele alınmış. Bu beyitte de Bâki’nin yaşam felsefesini çıkarabiliyoruz. Onun yaşama, eğlenmeye düşkünlüğü göz önüne seriliyor. Hazan ile kasıt dünyanın geçiciliğidir.

Bâg u bahâr-ı gül-şen-i ‘âlem hazânludur
Bezm-i safâ herîşe gül ü ergavânludur G.102

Sevgilinin yüzü bir gül bahçesine benzetilir. Bahar gelince insanlar gülşen seyrine çıkarlar. Âşık için gülşen sevgilinin yüzüdür. Sevgilinin ağzının bir nükte yapması âşık için büyük bir nimettir ve âşığın ağzının tatlanmasını sağlar.

‘Âlemün n’eyleyeyin bâg u bahârın sensüz
Bana sen ruhları gül-zâr ile hoşdur ‘âlem G.330

Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dirseñ işte sen
Hâr-ı gamda ‘andelîb-i zâr dirseñ işte ben G.380

Agzumuz şîrîn ider bir nûkte-i rengîn ile
La’l-i nâbuñ ey yüzi gül-şen ne nâzûk cân olur G.155

Divan şiirinde âşık sevgilinin aşkıdan kanlı gözyaşı döker. Ve bu gözyaşı sele dönüşür. Kimi durumlarda da bu gözyaşı renk bakımından bir gül bahçesine benzetilir. Sevgilinin âhından feryat eden aşığın bağrından çıkan ah dumanı da şekil bakımından servi ağacına benzetilir. Gül bahçesinde de servi vardır. Bu durumda artık gülistan seyrine gerek kalmaz. Çünkü bir gül bahçesi oluşmuş gibi düşünülür. Aşağıdaki beyitte bu durum başarılı bir şekilde tasvir ediliyor.

Dûd-ı âhın serv idüp kanlu yaşın gül-şen bilen
Eylemez serve nazar seyr-i gül-istân istemez G.206

Gösterür gül-şen içre kâmetüni
Barmag ile biri birine nihâl G.314

Aşağıdaki beyitte de gül bahçesi bir zamanlar Müslümanlara başkentlik yapmış olan ve tarihi güzellikleriyle bilinen Bağdat’ şehrine benzetilirken Irmağın suyu da büyük bir nehre benzetiliyor. Şatt kelimesi, Bağdat civarında birleşen Dicle ve Fırat nehirlerine verilen Şattü’l-Arab tamlamasında görev alır. Zaten şair de Bağdat’tan bahsediyor.

Sahn-ı gül-şen mülk-i Bagdâd oldı âb-ı cûy Şatt
Yâsemenler su yüzinde seyr ider mânend-i bat G.222

Aşağıdaki beyitte de gül bahçesi seyrine çıkma geleneğinden bahsediliyor. Ancak bu seyrinde âşığın sevgilisinin olmaması baharın anlamsızlaşmasına neden olur.

Seyr-i gül-şende ne hâsıl bile yâr olmayıcak
Şâh-ı gülden ne biter taze bahâr olmayıcak G.240

Sevgilinin yüzü bir gül bahçesi gibidir. Gül bahçesindeki sevgilinin yüzü bir mushafa benzetilir, baharda bu mushaf rüzgârın etkisiyle açılır. Gül bahçesindeki bülbül de bu sayfadan aşk ilminin dersini alır.

Nev-bahâr açdı cemâlün mushafından bir varak
Ol varakdan başladı gül-şende bûlbûller sebak G.243

Aşağıdaki beyitte beyitte bir teşbihler manzumesiyle karşılaşıyoruz.”Gül bahçesine nergis ve gül hayli güzellik kattı. Gül bahçesinin yüzü ve gözü şimdi açıldı.”Baharın gelmesiyle gül-zârda güller ve nergisler açar. Divân şiirinde nergis göze, gül de yüze benzetilir. Bu durumda gül bahçesinin yüzü ve gözü açılmış olur.

Gül-şene nergis ü gül hayli letâfet virdi
Şimdi açıldı dahi yüzi gözi gül-zâruñ G.276

Gülşen şair tarafından kimi durumlarda kavuşmanın bir sembolü olarak kullanılır. Sevgiliye kavuşma fikri gülşen olarak ele alınmış. Çünkü âşığın sevgiliye kavuşması onun için bir bayramdır.

Bâkîye ‘işret ü ‘ayş itmege hecrüñde yiter
Nâle ney gözyaş mey fikr-i visâlün gül-şen G.358

Gülşen meclis şeklinde de ele alınır. Bu meclis çiçeklerin ve bitkilerin oluşturduğu bir meclistir.

Nergis-i mest bezm-i gül-şende
Çeşmüñe bende-i ser-efgende G.443

Divân şiirinde gül bahçesi bir meyhane olarak ele alınır. Çünkü meyhanede kırmızı şarap içilir. Gül bahçesindeki güller ve lâleler renk ve şekil bakımından kadehe benzetilir ve bir meyhane havası oluşturulur.

Gül-şen istersen işte mey-hâne
Gül-i handân gerekse peymâne G.71

Gözüme ‘âlemi göstermez idüm nergis-vâr
Sahn-ı gül-şende alaydum elüme câm-ı zeri G.512

Gülistandan bahsedilen yerde çoğu zaman yağmurdan, buluttan, nemden, katreden bahsedilir.

Ebr-i bârân ki yagar bâg u gül-istân üzre
Katreler kim dökülür sünbül ü reyhân üzre M.1

Gülistan kelimesi çoğu beyitte Sâdi'nin Gülistân adlı eseriyle benzerlik içerisinde ele alınır. Gülistân bir kitaba benzetilir. Aşağıdaki beyitte Sâdi'nin Gülistân adlı ünlü eseri hatırlatılarak bir bahar tasviri yapılıyor.”Bahar bir ay içerisinde bir Gülistân kitabı yazdı. Lâle yer yer kırmızı olmuş, sebzelikler yüzdeki tüyleri oluşturmuş, şebnem de yüzdeki noktaları oluşturmuş.

Bir Gülistân yazdı bir ay içre fasl-ı nev-bahâr
Lâle yir yir sürh olupdur sebze hat şeb-nem nukat G.22

Ergavânî câmen içre oldu cismüñ ey perî
Ergavânî cild ile gûyâ kitâb-ı Gül-sitân G.390

Şair gülistânı kimi durumlarda bir gönül bahçesine benzetiyor. Çünkü orada zervi ağacı, nergis ve gül vardır. Gül sevgilinin yanağı, nergis gözü, servi de boyudur. Bu durumda bir gül bahçesi oluşmuş olur.

Bir dil-sitâne döndi bu gün şahn-ı gül-sitân
Kad serv ü çeşm nergis-i şehlâ ‘izâr gül G305

Şair kimi beyitlerde de gülistân kelimesi ile kendi şairliğini, nüktedanlığını över. Âlem gülistanını bir şairler meydanı olarak düşünmüş ve kendisini de bu meydanın en büyük şairi olarak değerlendirmiş.

Gelmeye sen gül-‘izarı vasf ider bülbül-sıfat
Gül-sitân-ı âleme Bâkî gibi bir nükte-dân G.373

Gülistan kimi durumlarda bir savaş meydanını andırır. Savaşta dökülen kanlar kırmızılığundan dolayı bir gül bahçesini andırır. Aşağıdaki beytin ikinci mısrasında düşmanın kanının yeryüzünü bir gül bahçesine çevirmesinden bahsediliyor.

Cihânuñ hâr u hâşâkin götürsün ab-ı şemsinin
Gül-istân eylesün rûy-ı zemîni düşmenüñ kanı G.494

Sevgilinin kılıcı âşığın bağrını pareler ve onu yaralar içerisinde bırakır. Gönülde oluşan yaraların da bir gül bahçesine benzetilmesi Divan şiirinin en çok karşılaşılan benzetmelerinden biridir. Bâki de aşağıda bu durumu tasvir etmiş.

Şemşîri ki bu sîne-i pür-dâga salupdur
 Bir âb-ı revândur ki gül-istâne salındı G.510

Gül-istân-ı gamuñdur sahn-ı sîne
 Açılmış ak güldür penbe-i key G.514

18.3. Lâle-zâr

Lâle-zâr, kırmızı rengi sebebiyle savaş meydanı, kan, yaralı vücut, sine, kanlı gözyaşı şeklinde hayal edilir. Bu unsurların benzetileni olarak ele alınır. Orada lâleden başka servi de bulunmaktadır. Hafif hafif bahar yeli eser. İnsanlar ayak seyrine çıkarlar. Yani hem gezinti yapılır hem içki içilir.(Kurnaz, 1996:533)

Sevgilinin yanakları Divan şiirinde hep kırmızı olarak düşünülür. Yanak erguvan ve lâleye sık sık benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanakları ve sevgilinin giyindiği erguvan renkli elbise gül bahçesini baştan başa bir lâle bahçesine çevirmiş deniliyor.

Lâle-zâr itmiş letâfet gül-sitânın ser-te-ser
 Ruhlaruñla ergavânî câmen ey nahl-i revân G.390

Aşağıdaki beyitte de yanak ile lâle-zâr arasında bir benzerlik kurulmuş. Çünkü lâle-zâr kırmızıdır ve sevgilinin yanağı da kırmızıdır. Âşığın temiz gönlü bir sevgilinin yanağına düşmüştür. Bu durum saf bir çiğ damlasının lâle-zâra üşmesine benzetilmiş.

Pâkîze-dil safâdan ruhsâr-ı yâre düşmüş
 Bir katre şeb-nem olmuş bir lâle-zâre düşmüş G.216

Kimi durumlarda da sevgilinin memleketi de bir gül bahçesine benzetiliyor. Âşık sevgilinin yaşadığı yere de hep hayrandır ve gönlü hep oradadır. Sevgili âşıklarına

hiçbir zaman yüz vermez Bu durum âşıkların ciğerlerini parça parça eder. Aşağıdaki beyitte bu durum dile getirilmiş.”Ey sevgili! Senin kana bulayarak parçaladığın ciğer parçaları yurdunun etrafına yılmış. Senin yaşadığın yer bu yüzden sanki bir lâle bahçesine dönüşmüş.”

Hâk-i harîm-i kûyun bir lâle-zâre dönmiş
Hûn itdügüñ cigerler hep pâre pâre düşmüş G.216

Aşağıdaki beyitte de memduhun övgüsü yapılıyor. Övgü yapılırken onun döktüğü düşman kanlarından dolayı bütün dünya ovasının bir lâle bahçesine dönüştüğü dile getirilmiş.

Dem-i a^cdâ ile deşt-i cihânı lâle-zâr itdi
Sipâh-ı berk-reftâr-ı Tatârûñ tîr-bârânı K14-24

Aşağıdaki beyitte de kan ile lâle-zâr arasında bir benzerlik kurulmuş. Lâle-zâr rengi itibariyle, âşığın bağrında sevgili yüzünden açılan yaradan dökülüp sel olan kana benzetiliyor.

Bir âbdur ki akduğı yir lâle-zâr olur
Tîgun ki gül-sitân-ı safâ cûy-bârdur G.99

18.4.Çemen

Çemen Divan şiirindeki seyir ve temaşa yerlerindendir. Sebz, sebze-zâr, ve merg-zâr gibi şekillerle kullanılan kelime, yeşil otlarla dolu kır-bayır anlamındadır. Bağ için geçerli olan her şey hemen hemen çemende de vardır.(Pala, 1998:94)

Çemen yeşil otlarla geniş bir alan şeklinde tasavvur edilir. İlkbaharda lâle, gül, nergis, semen ve diğer çiçekler açar, bülbüller öter. Rüzgâr olarak saba eser. Güller onunla bülbüle kâğıt uçururlar. Bir taraftan ırmak akar, kenarında serviler vardır.

Bahar tasvirlerinde üzerinde mecazî temsillerin kurulduğu unsurlardan bir diğeri de “gül bahçesi” ya da “çemenlik”tir. Çeşitli çiçeklerle donatılmış olan çemenlik, yaydığı güzel kokularla attar dükkânına veya çiçeklerin satıldığı çarşıya benzer. Çemen

ya da gül bahçesi çoğu kez içerisinde bahar çocuklarının yani çiçeklerin oynadığı bir bayram yeri olarak algılanır. Çiçeklerle ilgili kullanılan diğer bir benzetme de “çocuk”tur. Çiçekler, kimi zaman uykusundan uyanan, kimi zaman dadısı tarafından beslenen ve kimi zaman da beşikte sallanan bir çocuk olarak tasavvur edilmiştir. Bulutlar ya da rüzgâr dadı olarak düşünülmüş ve yağın yağmur da çiçekleri besleyen süte benzetilmiştir.(Kalender, Osmanlı Şiirinde Bahar: Bilkent Üniversitesi, Ankara, Haziran 2002)

Bâkî divanında çemen kelimesi birçok yerde kullanılmıştır. Biz tüm beyitleri teker teker açıklamaktansa genel bir kullanım çerçevesinde değerlendirme yapmayı daha uygun bulduk.Çemen sözcüğünün en çok kullanıldığı hayaller ve benzetmeler çerçevesinde değerlendirmeler yapmayı daha uygun gördük.

Baharda insanlar çemen seyrine çıkarlar. O zaman meclis kurup, şarap içmek lazımdır. Aksini yapan ayık duran kişinin çemen seyrine layık olmadığı, evde oturmasının daha iyi olacağı söylenir.

Ayşuñ zamânı ʿişretüñ eyyâmıdur diyü

İşret-geh-i çemende salar ellerin çenâr G.180

Aşağıdaki beyitte de bahar mevsimiyle birlikte çimenlik bir eğlence alanı haline gelmiştir. Çemenlikte su gibi şarap içmenin gerektiği, bu mevsimde ayık gezmenini yersiz olduğu dile getiriliyor. Tüm bunlar sofulara hitaben söyleniyor.

Çemende su gibi sôfi şarâb içmek gerek şimdi

Behey sôfi bu mevsimler ne ayıklık zamânıdur G.181

Çemen hemen toprağın sathındadır. Bu husus “çemenler gibi toprağa yüz sürmek” şeklinde ifade edilir. Kara yerden aşk şehitlerinin kanına benzeyen lâleler belirdiği için, çemen bir “ibretnümâ” olarak ele alınır. Mülk, Mısır, dünya, vâdi-i eymen, zehr-i mihnet, hatt-ı sebz vb. unsurlar ile benzerlik gösterir. Burada yeşil renk, düzlük ve genişlik söz konusudur.(Kurnaz, 1996: 531)

Sosyal hayatımızın ve kültürümüzün en önemli unsurlarından biri de **gelin** (arûs)dir. Şiirlerde daha çok “arus” kelimesiyle karışmıza çıkan gelin de çevrenin tabîî güzellikleriyle bütünleştirilerek sunulur. Çemen tazeliği ve güzelliği ile bir geline benzetilir. Bu gelini düğüne hazırlamakla, gelini süslemekle görevli olan kadın yani “meşita” ise zamandır. Bâkî’nin aşağıdaki beyti bu benzetmeyi gözler önüne seriyor.

Nitekim meşîta-i dehr arûs-ı çemenün
Çehresin eyleye arâyîş-i zîb ü tezyîn1 G.62

Çemen sahnesi, bütün çiçeklerin sahne aldığı güzel kokuların her tarafa yayıldığı bir alandır. Şair aşağıda çemenliği bir savaş meydanı halinde ele almış. Ağaçları da orda çadırını kuran bir komutan gibi düşünmüş.

Dikdi leşger-geh-i ezhâra sanavber tûgîn
Haymeler kurdı yine sahn-ı çemende eşcâr K18-36

Aşağıdaki beyitte de çemen süslü bir geline benzetilmiş. Çemenlikte bulunan yasemin, tarak, sabah rüzgârı süsleyici, su da ayna tutan biri olarak ele alınmış.

Zîb ü fer virmek için rûy-ı ‘arûs-ı çemen
Yâsemen şâne sabâ mâşita âb âyinedâr K.18-37

Aşağıdaki beyitte de sevgili ile beraber çemenlikte gezmenin güzelliğinden bahsediliyor. Bu şekilde düşmanın bağrının taze ateş ile yanacağı dile getirilmiş.

Hoşdur çemende seyr idelüm tâze yâr ile
Tâ düşmenüñ yüregi yana tâze yarıla M.6

Aşağıdaki beyitte de çemenlik eğlence meclisi olarak ele alınmış.”Gül padişahının devletinde eğlenceye izin verilince lâle çemenlik meclisinde kadeh kaldırdı.”

Lâleler bezm-i çemende câm-ı ʿişret gösterür
Devletinde husrev-i gül ʿayşa ruhsat gösterür G.51

Çemenlik hemen hemen bütün çiçeklerin bulunduğu, ağaçların bulunduğu bir mekândır. Çimenlikte bulunan servi ağaçları, sanki sevgilinin boyuna kul olmak için gelip çemenliğe dikilmişler gibi gösterilerek bir hüsn-i taʿlil sanatı yapılmış.

Kaddüñe kul olmaga gelmiş dizilmiş karşıña
Servler turmuş çemen sahnında kâmet gösterür G.51

Çimenlikte ağaç ve çiçeklerin yanında akşamdan bunların üzerine çöken çiğ taneleri de söz konusu edilir. Bâki'nin aşağıdaki meşhur beytinde bu durum anlatılmış. Çemenlikte bulunan çiğ tanelerinin lâlenin sapanından çıkan taş ile kırıldığı dile getirilmiş.

Sahn-ı çemende şöyle kırıldı zücâc-ı yah
Seng-i felâhan urdı meger aña lâlelerG103

Çimenlikte bülbül, tavus kuşu gibi kuşlar da bulunur. Aşağıdaki beyitte çemen kuşunun kuşların dilinden konuşmaya başladığı dile getiriliyor. Bununla birlikte Feridüddin-i Attar'ın Mantukut'tayr, adlı kuşlardan bahseden ünlü eseri hatırlatılıyor.

Mantıku't-tayr okumaga başladı mürğ-i çemen
Gûşe-i gül-zâr şimdi külbe-i ʿAttârdur G.110

Kıldı mürğân-ı çemen kadd-i nihâl-i servi ham
Mutrib-i bezm-i bahâra gûyiyâ çeng itdiler G.121

Aşağıda da çemen meydanı yemyeşil bir denize benzetilmiştir. Deniz seyrine artık gerek kalmadığı çünkü sahra rüzgârının geldiği ve bu yüzden çimenliğin dalgalanan yemyeşil bir denize döndüğü düşünülmüş.

Seyr-i deryâya ne hacet dem-i sahrâ geldi
Gûyiyâ sahn-ı çemen şimdi yem-i ahdardur G.175

Çemen şekil bakımından sevgilinin yüzündeki ayva tüyleriyle ilgili olarak da kullanılır. Aşağıdaki beyitlerde bu durum ele alınmıştır.

Hat-ı ruhsârûña teşbîh idüp ey şûh senüñ
Bâgda gonca biraz rîşine güldi çemenüñ G.248

Sevâd-ı hatda nazm-ı âb-dârum
Çemen-zâr içre olmuşdur akar su G.398

Bâkî'nin aşağıdaki ünlü gazelinin tamamında çemenlikten bahsediliyor. Baharın bitimiyle birlikte çemenlik de eski değerini güzelliğini yitirir. Şair hazanın gelişiyi birlikte bahardan nam ve nişânın kalmadığını, ağaçlardaki yaprakların da kıymetten düştüğünü dile getiriyor."Düştü çemende berg-i dıraht itibardan " sözü tevriyeli kullanılmış. Hem itibardan düşmek hem de ağaçtan düşmek anlamlarına geliyor.

Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdi çemende berg-i dıraht itibârdan G.371

Bu beyit de Bâkî'nin sanatının gücünü gösteren bir beyit olarak ele alınmış. Bağın ağaçlarının tecrid hırkasını giydiği ve hazan rüzgârının çimenlikte çınardan el aldığı söyleniyor. Çimenlik bir anlamda bir tekke veya medrese olarak düşünülebilir.

Eşcâr-ı bâg hırka-i tecdîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan G.371

Bazen de çemenlik, yeşil elbiseler giymiş çocuklara benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair bu durumu dillendirmiş.

Rûz-ı îd irdüğünü tıydılar etfâl-i çemen
Subh-dem geydiler envâ'-ı libâs-ı rengîn G.392

SONUÇ

Bitki ve çiçekler bütün dünya milletlerinde olduğu gibi bizim milletimizde de tarihten günümüze kadar çok önemli birer kavram olagelmışlerdir. Türk halkı ağacı Tanrı'nın özelliklerini yansıtan bir sembol olarak görmüştür. Çiçekleri de ortak ideal anlayış çerçevesinde güzel duygu ve düşüncelerin ifadesinde bir araç olarak kullanmışlardır. Çiçeklerden özellikle gül, milletimizin havsalasında çok önemli bir yer edinmiştir. Çünkü gül, Hz. Muhammet'in en muhabbet beslediği çiçektir, gül Muhammet teridir, gülün peygamberimizin kokusunu verdiğine inanılır. Bitkiler ve çiçekler İslam sanatlarında süsleyici motiflerin dışında da çeşitli anlamları verebilecek şekilde ele alınmıştır.

Klasik şiirimizde de bitki ve çiçeklere geniş bir yer verilmiştir. Klasik şiirimizde bitki ve çiçekler daha çok bahar ile birlikte ele alınmıştır. Bâkî'de de aynı durum söz konusu olmuştur. Baharın gelmesiyle birlikte bahçe, sayısız çiçeklerin, meyvelerin yer aldığı, hükümdarın içinde gezdiği ve ağaçların gölgesi altında dinlendiği bir mekân olarak betimlenir. Baharın tabiatıta oluşturduğu görüntü, cenneti andırır güzelliğindedir. Bahar mevsiminde yeşilliklerle, çiçeklerle süslenmiş olan bahçe, cennetin dünyevi aksi gibidir.

Seyr-i bâğ-ı bezme gel câm-ı mey-i gül-gûna bak

Gül-şen-i cennetde açılmış gül-i bî-hârı gör **G.71**

Şair baharın tasvirini yaparken çeşitli teşbih ve mecazlar kullanır: (*Dünyayı böyle süsleyen gül zamanı olduğu sanmayın; uğurlu ve saadetli hükümdar sayesinde oldu*) diyerek padişahın vasıflarını bahardan üstün tutuyor ve baharın güzelliğini padişahıtan aldığını söylüyor.

Devr-i gül sanman cihânı böyle tezyîn eyleyen

Yümn-i ikbâl-i Hudavend-i cihân-bân eyledi **K.7-16**

Şâirin şiirlerinde sıkça kullanılan mecazî benzetmelerden biri de “ordu” benzetmesidir. Gül hükümdar, çiçekler asker, ağaçlar da çadır olarak düşünülmüş ve baharın unsurları düzleminde bir ordu panoraması çizilmiştir.

Osmanlı şiiri, belirli mazmunlar ve klişeler etrafında, ortak bir malzemenin işlenmesi geleneğine dayanmıştır. Bu gelenek içinde asıl önemli olan, bu malzemeyi nasıl kullandığınız ve kendi sanatçı kişiliğinizden ne katabildiğinizdir. Bâkî de bu anlamda kendine has bir sanat anlayışı oluşturan ender sanatçılardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Şair incelediğimiz bütün şiirlerinde bitki ve çiçeklerin zengin dünyasından faydalanmış, bitki ve çiçeklerin kalıplaşmış kullanımlarına kendi sanatsal gücünü gösteren zenginlikler de katmıştır. Bahar, gül bahçesi ve çimenlikte meclislerin kurulduğu, eğlencelerin düzenlendiği bir mevsimdir. Bu zevk ve safa zamanında gönlün tek isteği, içerek eğlenmek ve aşka düşmektir. Bâkî’nin dünya görüşü de zevk eğlence üzerine kurulmuştur.

Bahçe, bir ordugâha teşbih edilir; çiçekler buranın askeri ve gül ise komutanıdır. Lale, zambak gibi çiçekler de bazı örneklerde komutana benzetilmekle birlikte tasvirlerin büyük çoğunluğunda kumandan olarak gül yer almaktadır. Gül, bu konumuyla otoriter güce sahiptir ve kendisine idare etme yetkisi tanınmış olan öznedir. Kumandan olarak orduyu yöneten özne gül, askere benzetilen çiçekler ise ondan etkilenen nesnelerdir. Şair bu anlamda Osmanlıdaki idarî-askerî sistemi çiçek ve bitkilerin teşbih zenginliğiyle aktarıyor.

Lâleler bezm-i çemende câm-ı ‘işret gösterür

Devletinde husrev-i gül ‘ayşa ruhsat gösterür **G.51**

Aşağıda bir ordu sahnesini hissedebiliyoruz. Bâkî’nin bu beytinde bağı, ordugâha, ağaçları da çadıra benzetmiştir.

(Çam ağacı, tuğunu çiçekler ordugâhına dikti; ağaçlar, çimenlikte yine çadırlarını kurdular)

Dikdi leşker-geh-i ezhâra sanavber tûğın

Haymeler kurdı yine sahn-i çemende eşcâr **K.18-7**

Şair bu benzetmeleri sadece gül için yapmaz. Örneğin, zambak içindeki sarı tohumlarından dolayı başına altın telli taç takınmış bir serdâra; sûsen yapraklarının görünümü açısından hançere; benefşe top halindeki çiçekleriyle gürze vs. benzetilir.

(Başına altın telli taç takınmış olan zambak, sanki çiçekler ordusuna serdâr olmuştur)

Farkına bir nice per takınur altun tellü

Hayl-i ezhâra meger zambak olupdur ser-dâr K.18-6

Bâkî divânını “Bitkiler” ve “Çiçekler” olarak iki bölümde ve her bölümü de bitki ve çiçek adlarına göre alt başlıklar halinde inceledik. Şairin kalıplaşmış maznunları kendine has, kendi şiir yeteneğini gösterecek bir anlayışla kullandığını tespit ettik. Araştırmalarımız sonucunda şairi, dönemindeki şairlere nazaran doğaya daha çok bakan, tabiat unsurlarını daha çok kullanan bir şair olarak gördük. Şairin bitki ve çiçekleri aşk, sevgi, sevgilinin bütün özellikleri, gönül, arzu, sevinç, keder vb. birçok kavram için teşbih, mecaz, telmih, kinaye vb. birçok söz sanatını yansıtacak şekilde ele aldığını gördük.

BİBLİYOGRAFYA

- ARTAN, Tülay, “Osmanlı Dönemi Bahçeler ”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c.I. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993. 543-46.
- AYVAZOĞLU, Beşir. *Güller Kitabı*: Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- AYBET, Nahit, Fuzûli Divanında Maddi Kültür, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- BEKİROĞLU, Nazan, Gül Çağrışımları, *Dergâh Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi*, C.5, İst. 1990
- BİLGEGİL, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, 1. Belagat*, Ank., 1980
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Yayınları, Sözlük Dizisi, Ankara, 1996
- ELÇİN, Şükrü, *Türk Edebiyatında Tabiat*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1993.
- Fuzûlî Divânı; Haz. A.Gölpınarlı, 2. Baskı, İst. 1961
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergâh Yayınları, İstanbul: 1994.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dedem Korkut’un Kitabı*, MEB Yayınları, İstanbul, 1977

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Divan Edebiyatında Çiçekler”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 76, Nisan 1990, s. 30.

KAPLAN, Mehmet, “Bâkîde Tabiat”, *Türk Edebiyatı üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1976,s.206-213

KAPLAN, Mehmet. *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1993.

KARTAL, Ahmet. Klasik Edebiyatında “Lâle”, *Bilig Bilim Ve Kültür Dergisi*, (4)Kış 1997,s.109.

KARTAL, Ahmet, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1980,

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Divânı*. (Tenkitli basım) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara1994.

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî ve Divânından Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1988

KOCATÜRK, Vasfi Mahir. *Divan Şiiri Antolojisi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1947, s.5.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1970.

KURNAZ, Cemal, *Hayâli Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul, 1996

LEVENT, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1943.

MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1994

TARLAN, Ali Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1981.

TARLAN, Ali Nihat, *Necâtî Beg Divanı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998

ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

ÖGEL, Bahattin, **Türk Mitolojisi 1**, Ankara, 1989

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

Yunus Emre, **Risaletün-Nushiyye ve Divan**, Haz. A.Gölpınarlı, İst. 1965

ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, **Türklerde Ağaç Kültü**, İstanbul, 1938.

ÖZGEÇMİŞİM

1978 yılında Elazığ'da doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Elazığ'da tamamladım. 1998 yılında Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandım. 2002 yılında bu bölümden mezun oldum. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Bitlis'in Tatvan ilçesindeki Tatvan Atatürk Lisesi'ne Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atandım. Burada üç yıl görev yaptım. Bu görevde iken 2004 yılında bölümümüzün yapmış olduğu yüksek lisans sınavını kazandım. 2005 yılında Elazığ'daki Palu Lisesi'ne atandım. Halen bu okulda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görevimi sürdürmekteyim.

Murat ERDOĞAN

